

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Л. П. Саракун

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Монографія

УДК
ББК

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету харчових технологій
(протокол № 12 від 19 квітня 2016 року)*

Рецензенти:

Бровко М. М., доктор філософських наук, професор Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського.

Зелінський М. Ю., кандидат філософських наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету.

Бабушка Л. Д., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

Науковий редактор:

Кітов М. Г., доктор філософських наук, професор Національного університету харчових технологій.

Саракун Лариса Петрівна

Культурна політика сучасної України: монографія / Л. П. Саракун. – Ніжин.: , 2016. – 205 с.

ISBN

У монографії розкрито сутнісні складові культурної політики, її пріоритети та шляхи реалізації у предметному полі соціальної філософії. Всебічно проаналізовано механізми взаємодії держави й культури в контексті трансформаційних процесів. Розглянуто основні вектори державної культурної політики й оптимальна її модель на етапі модернізаційно-транзитивних змін в Україні.

Для науковців, працівників галузі культури, управлінців, викладачів соціально-гуманітарного циклу, аспірантів, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної української культури.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Культурна політика: концептуалізація феномена	7
1.1. Культурна політика в предметному полі соціальної філософії	8
1.2. Сутнісні складові культурної політики: пріоритети, принципи та шляхи реалізації	20
РОЗДІЛ 2. Культурна політика держави як інструмент розв’язання суперечностей розвитку національної культури в умовах трансформації соціуму	40
2.1. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні: основні риси і тенденції	41
2.2. Держава та культура: межі втручання і особливості взаємодії в ринкових умовах	68
2.3. Культурна політика держави як фактор утвердження національної ідентичності.....	90
РОЗДІЛ 3. Особливості моделювання культурної політики сучасної України	131
3.1. Роль культурної політики у становленні «пострадянського» соціокультурного простору	132
3.2. Соціально-філософське обґрунтування оптимальної моделі культурної політики України.....	161
ПІСЛЯМОВА	177
ЛІТЕРАТУРА	180

ПЕРЕДМОВА

Кардинальні зміни, що відбуваються у сучасному світі, пронизують практично всі сфери суспільного життя і характеризуються потужними хвилями трансформації, інтеграції, глобалізації. Нові соціокультурні вектори гостро ставлять питання про міжкультурну взаємодію, яка є випробуванням для національної ідентичності, що перебуває в центрі швидкозмінної соціальної реальності. Перед **багатоетнічною Україною** постала проблема формування національної ідентичності громадян. Відсутність національної єдності, поглиблення регіональної диференціації духовно-ціннісних, політичних, культурних орієнтацій українців постає загрозами консолідації нації. Найважливішим інструментом вирішення цієї проблеми є культурна політика як один із засобів збереження гуманістичного вектору розвитку суспільства.

Комерціалізація культури, спонсорство, благодійництво, меценатство обумовлюють зміну концептуального визначення проблем регулювання розвитку культури, оновлення його механізмів на всіх рівнях. За цих обставин збільшується кількість суб'єктів культурної політики, виникає потреба пошуку нових підходів до її оптимізації в контексті утвердження національної ідентичності. Особливого значення набуває формування такої моделі культурної політики, яка б ґрунтувалася на встановленні конструктивного діалогу та тісній співпраці між державою, приватним сектором і громадськістю, поглибленні їхньої взаємодії у вирішенні питань формування національної ідентичності в **трансформаційних умовах**.

Проблеми культурної політики тим чи іншим чином торкаються всіх аспектів функціонування суспільства, яке перебуває у ситуації транзиту і кардинальних змін його підсистем, що стало поштовхом пошуку нових напрямків змісту культурної політики в руслі соціально-культурних, економічних та політичних реалій українського сьогодення.

Починаючи від завершення Євромайдану й донині основними завданнями українського політикуму є здійснення реформ. Суспільство сприймає і підтримує такий підхід, воно прагне змін і вимагає усунення нездатних пропонувати й утілювати інновації. Політична еліта нині чутлива до вимог суспільства, тож підтримує його прагнення щодо необхідності й невідкладності реформ.

Однак, попри всю «лихоманку» перетворень, невирішеним залишається питання, куди і заради чого прагнемо реформуватися. Звісно ж, перетворення можна провести в різних напрямках: повернення до командно-

адміністративного стилю управління чи розбудови ліберального суспільства або до держави загального добробуту – все це буде реформуванням. Тому нині важливо визначитися, куди йдемо і що мусимо подолати на цьому шляху.

Питання стратегії подальшого поступу перебуває в епіцентрі сподівань суспільства й політикуму. Зокрема, якою хочемо бачити Україну в найближчій перспективі, і що слід робити, щоб цього досягнути? Про які реформи йдеться та якою ціною: суспільною чи особистою? Такий виклик стоїть і перед культурою. Яким має бути цей сектор за десять або двадцять років? Чи є можливості для цього? Якого розвитку культури ми хотіли б досягнути в тривалій перспективі?

Також актуалізуються питання про те, яким чином повинна будуватися модель культурної політики, що відповідає сучасним українським реаліям; які концепції, ідеологічні пріоритети й культурні цінності повинні закладатися в її основу; наскільки ця політика повинна бути національною або формуватися у **рамках глобальних тенденцій**, що існують у світі?

Відтак, важливість і актуальність дослідження культурної політики зумовлюється, по-перше, теоретико-методологічними потребами подальшого вивчення тенденцій культурного розвитку, що надає можливість прогнозувати основні вектори соціальних трансформацій як підґрунтя формування екзистенції української політичної нації в сучасному глобалізованому світі; по-друге, важливістю і необхідністю розробки оптимальної моделі культурної політики сучасної України.

Інтерес до вивчення культурної політики виник у наукових колах у **60–80-х рр. ХХ ст.**, коли поглибилися тенденції культурного взаємообміну, мультикультурації, інтернаціоналізації культурних явищ. Міжнародні організації (ЮНЕСКО і Рада Європи) стали регулярно ініціювати дослідження в галузі культурної політики, проводити конференції з даної тематики. З 1998 року ЮНЕСКО публікує всесвітні доповіді з питань культури.

У розробку концепту «культурна політика» значний внесок зробили такі вчені, як Б. Вандельфельс, Ю. Габермас, Ч. Лендрі, Л. Пал, Ч. Тейлор та інші. Проблему культурної політики в контексті збереження національної культури в умовах глобалізації розглядають у своїх працях Т. Адорно, П. Бурдьє, С. Гантінгтон, Д. Гейтс, Т. Парсонс, Е. Тайлор, Е. Тоффлер.

Вагомий внесок в дослідження культурної політики зробили російські вчені: А. Арнольдов, К. Гасратян, Н. Генова, Л. Дробіжева, В. Жидков, М. Каган, Ю. Лотман, В. Межуєв, І. Столяров, А. Флієр.

В Україні проблематика культурної політики розробляється у різнопланових працях Ю. Богуцького, І. Безгіна, М. Бровка, О. Гриценка, І. Дзюби, С. Дрожжиної, М. Зелінського, С. Здіорука, В. Карлової, В. Кременя, Н. Фесенко, В. Шейка.

Останнім часом об'єктом досліджень постають питання управління сферою культури, зокрема, етносоціальний вектор культурної політики (В. Бакальчук); державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації (О. Батищева); концептуальні засади державної політики формування української національної ідентичності (В. Караваєв) та інші.

Незважаючи на вищезазначене, загальний стан дослідження культурної політики сучасної України **як самостійної соціально-філософської проблеми**, крізь призму якої можна вивчати й оцінювати різноманітні аспекти соціального життя, не можна вважати завершеним щодо подальшого розвитку теорії культурної політики та практичним завданням розвитку національної культури.

В означеному контексті важливо окреслити пріоритетні напрямки реформування організаційного, правового та фінансового забезпечення культурної політики. Визначити її оптимальну модель для сучасної України, яка базувалася б на співпраці держави, приватного сектору та громадськості.

При визначенні й впровадженні державної культурної політики необхідно зробити вибір на користь концепції «підтримки» культури замість «управління» нею, використовуючи інструменти благодійництва, меценатства, спонсорства за умов комерціалізації культури.

Здійснення нової культурної політики має ґрунтуватися не на застарілих деклараціях, що кочують від одного директивного документа в інший, а на конкретних дослідженнях української національної ідентичності з позицій нових наукових дискурсів. Завдяки такій політиці Україна стане повноправним учасником культурних обмінів у європейському соціокультурному просторі.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА

1. 1. Культурна політика в предметному полі соціальної філософії

Сьогодні в суспільстві активно обговорюється питання подальшого поступу України в різних сферах соціального життя. Серед них розвиток культури та культурної політики займає далеко не перше місце. Враховуючи сутність феномена культури, її всепроникаючий характер, можна

стверджувати, що управління культурою у перехідному суспільстві набуває всезростаючого значення в процесі регуляції соціальних відносин, слугуючи визначальним фактором соціокультурного розвитку. Саме культура, за умов забезпечення державою її повноцінного функціонування, створює творчий інтелект, розум і високу духовність особистості, що виступає головним засобом виходу суспільства на нові рівні цивілізації.

Щоб зрозуміти сутність та особливості культурної політики в сучасних умовах розвитку українського суспільства необхідно дати визначення цього суспільного феномена, оскільки сьогодні як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, в багатьох законодавчих та нормативно-правових актах можна **натрапити** на різні його тлумачення. Складність полягає передусім у відсутності єдиного визначення самого феномена культури. У літературі їх налічується близько тисячі [125, с. 416]. Жодне інше поняття в суспільних науках не спричинює такої кількості дискусій, різнобічних тлумачень, як культура. Дослідники зазначають, що термін «культура» широко вживається в усіх формах і на всіх рівнях індивідуальної та суспільної свідомості, у всіх сферах людської життєдіяльності. Багатогранність феномена культури відображена у численних підходах до її дослідження.

Визначення поняття «культура», осмислення її ролі й місця в суспільстві можна знайти у різних філософів (Г. Гегель, М. Данилевський, І. Кант, К. Леві-Стросс, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Е. Тейлор, А. Тойнбі, Й. Гейзінга, О. Шпенглер, К. Ясперс), а також у працях сучасних зарубіжних вчених (У. Бомоль, У. Боуен, Д. Гейтс, А. Перотті).

Значний внесок у розробку теорії культури та принципів культурної політики в Україні зробили вітчизняні науковці: Ю. Богуцький, І. Бичко, С. Гатальська, І. Дзюба, В. Кремень, М. Попович, О. Семашко, В. Шейко, В. Шинкарук та ін. Принципи державного регулювання у сфері масової культури, комерційного сектора культури досліджують О. Гриценко, В. Солодовник та інші. Різні аспекти висвітлення впливу держави на розвиток культури відображені у працях таких авторів, як В. Бакальчук, І. Огородник, Ю. Римаренко, М. Степко, М. Стріха, С. Чукут.

Важливе місце у досліджуваній проблемі посідає термінологічний апарат, спроби здійснити синтез основних дефініцій культури. Наукові розвідки представників різних соціогуманітарних наук слугували появі нових тлумачень концепту «культура» (В. Бажуков, К. Клакхон, Б. Малиновський, Д. Пивоваров та ін.).

Розвиваючись у рамках загальної науки, кожна національна школа виробила свій підхід до культури як об'єкта вивчення. Так, американська філософська школа, виокремлюючи культуру як основний і автономний феномен історії, називає свою традицію дослідження культурною антропологією, що містить рівень вивчення та опис специфіки окремих культур, їх порівняльний аналіз.

Розбіжності між дослідниками США й антропологами Великобританії та Франції полягають у різній оцінці наукового статусу понять «культура» і «суспільство». Якщо перші розглядають **поняття** «культура» в широкому контексті, а соціум – як її підсистема, то **другі** вважають «суспільство» усеосяжним поняттям, а культура постає як одна з функцій соціуму.

Вклад кожної з названих шкіл у цілісне дослідження культури значний. У культурній і соціальній антропології пройдений шлях від вивчення примітивних культур до цілісного дослідження сучасних (М. Салінс, М. Харріс та ін.); від емпіричних описів до аналізу та антропологічної теорії і розроблення наступних проблем: 1) формування поняття «культура» (Д. Бідні, А. Кребер, Ед. Тайлор та ін.); 2) сформульовано поняття «культурної динаміки», вивчені культурні процеси різного рівня: від асиміляції й акультурації окремих культурних рис до еволюції культури (Ф. Боас, А. Моль, Л. Уайт).

У середині ХХ ст. сформульовані нові концепції еволюції культури: 1) концепція загальної (універсальної) еволюції Л. Уайта, Г. Чайлда; 2) концепція мультилінійної еволюції Дж. Стюарда; 3) концепція специфічної еволюції М. Салінса, Е. Сервіса; розроблені основи типології культур (А. Кребер, Р. Бенедикт, Дж. Мердок, Дж. Фейблман та ін.); сформувалися різні підходи до інтерпретації культури: історичний, структурний, структурно-функціональний, системний (Ф. Боас, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, А. Радкліфф-Браун).

У сучасній російській філософії активізуються спроби міждисциплінарного, синтетичного погляду на культуру. Існує значний масив публікацій, які так чи інакше розв'язують питання визначення того, що є культура, в осмисленні причин зростання ролі культурних факторів у суспільстві, культури як стану і процесу, як форми глобальної і локальної взаємодій у часі й просторі. У розв'язання проблеми концептуалізації культури суттєвий вклад внесли такі філософи, як С. Аверинцев, Н. Злобін, С. Іконникова, М. Каган, А. Лосєв, Ю. Лотман, В. Межуєв, А. Флієр.

В останні десятиліття спостерігається своєрідна «категоріальна революція», результатом якої стало декілька десятків слів – новоутворень, що претендують на адекватне вираження сутності феномена культури. У сучасних словниках і енциклопедіях нерідко зустрічаються чимало лінгвістичних модифікацій, у яких поєднуються вже звичні формули з такими претензійними частками, як інтер-, мега-, транс-, мульти-, **посткультура** та ін. Їх евристична цінність не є безумовною і часто зазнає справедливої критики як прояв інтелектуальної гри, для якої критерії науковості в їх класичному розумінні неприйнятні.

Нові нюанси змісту концепту «культура» внесла Всесвітня конференція з культурної політики, проведена під егідою ЮНЕСКО 1982 року. Вона прийняла декларацію, в якій культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних **та** емоційних рис суспільства, що **містить** в собі не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань [252].

Сучасні дослідники підкреслюють мультидискурсивність самого терміна «культура». Це означає, що не можна ввести одну фіксовану дефініцію і використовувати її в будь-якому контексті так, щоб термін мав чіткий смисл. Треба натомість визначити, зафіксувати сам дискурсивний контекст (у кожному з яких значення терміна «культура» формується раціонально, або через співставлення) [371, р. 68–69]. Дж. Мердок називає такі фундаментальні характеристики культури: культура передається засобами навчання; прививається вихованням; вона соціальна; ідеаційна; забезпечує задоволення; культура адаптивна; інтегративна [211, с. 49–90].

У сучасному філософському дискурсі поняття «культура» розглядається не в окремих проявах, а як явище суспільного життя. Зокрема у соціальній філософії існують декілька сотень визначень культури, десятки різних підходів до її вивчення, що пояснюється специфічними інтересами науки і різноманітністю світоглядних позицій у дослідників культури, багатшаровістю культурного буття.

Філософське розуміння культури – це осмислення прагнення до нескінченності та універсальності людського розвитку. Саме соціально-філософський аналіз означеного поняття дозволяє пояснити процеси духовного і соціального життя, систематизувати **й** упорядкувати різноманітні форми людської діяльності. Філософський образ культури відображає її як одну з універсальних характеристик, як атрибут людського буття. Не-

має людини і суспільства поза культурою [330, с. 152]. Концепт «культура» **охоплює** створене людиною духовне й матеріальне середовище її існування; наявну в історичному часі системну цілісність, що містить символічну «духовну матрицю», яка забезпечує ідентичність особистості та самототожність соціуму.

Дослідники підкреслюють поліфункціональність культури як соціального феномена, виокремлюючи пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну, ціннісно-орієнтаційну та інші функції, які органічно пов'язані, оскільки культура є цілісним утворенням. Функціональна єдність культури зумовлена її ціннісною системою [153]. Учасники круглого столу «Знання у сучасній культурі», результати якого висвітлювались на сторінках журналу «Вопросы философии», під цим кутом зору розглядають культуру як систему горизонтних цінностей чи універсалій, за якими **слідують** люди як орієнтирами у життєвому просторі [120, с.4]

У **сучасній** філософії склалися п'ять основних підходів щодо сутності й природи культури. Прибічники першого підходу розглядають культуру як власне спосіб людського буття. При цьому культура протиставляється людській природі як дещо надприродне, вироблене самою людиною (М. Каган, А. Кармін) [125, с. 55; 129, с. 16].

Згідно з другим підходом культура розглядається як діяльнісний аспект людського буття (як процес і результат людської діяльності). Діяльнісний підхід до культури висвітлюється у працях Л. Виготського, М. Кагана, Е. Маркаряна, В. Межуєва та ін.

Прибічники третього підходу розуміють культуру як семіотичний (інформаційний, знаковий, символічний, смисловий) аспект людської діяльності. Семіотичний підхід до культури розвивається у працях Е. Кассирера, Ю. Лотмана. Зокрема, інформаційно-семіотична концепція культури представлена у праці А. Карміна, а символічна – у працях Л. Уайта.

Четвертий рівень розглядає культуру як аксіологічне ядро семіотичного аспекту людської діяльності. Аксіологічний (ціннісний) підхід до культури досить поширений. Він яскраво виражений у Баденській школі неокантіанців (Г. Ріккерт, В. Віндельбанд); цінності як ядро культури розглядали М. Вебер, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін.

Представники п'ятого підходу (М. Бердяєв, М. Лоський) розуміли культуру як відношення ціннісного ядра її суб'єкта до духовної основи

буття **загалом**. Визначення культури з таких позицій можна назвати онтологічним (йдеться про онтологію духу, про абсолют) [28; 155].

Зазначені підходи, поза сумнівом, правомірні. **При** кожному з них по-своєму описується та чи інша особливість культури як складної, підпорядкованої об'єктивним закономірностям, саморозвиваючої і саморегулюючої системи, що виробляє цінності, норми й традиції і є «хранителем» духовного досвіду нації, чинником формування національної самосвідомості, інструментом побудови гармонійного суспільства.

Ситуація навколо культури в Україні вже давно стала каменем спотикання у вітчизняному академічному дискурсі. Причиною є не тільки суто наукові, а й соціальні, ідеологічні, ментальні проблеми, які неминуче детермінують позиції всіх тих, хто намагається визначити та висловити власну позицію щодо культурних вимірів сучасності загалом, й української, зокрема. Опинившись у перехресті громадського обговорення, поняття «культура» поступово набуває політичної значущості, стаючи аргументом у дискусіях щодо перспектив України. Спостерігаючи за їх змістом, не можна не звернути уваги на те, що сам факт обговорення стає важливішим, ніж його наслідки для суспільства, а предмет розгляду поступово втрачає той рівень змістової гнучкості, який і визначає можливості різних точок зору щодо нього.

Сьогодні культура багатьма дослідниками розглядається як елемент розвитку громадянського суспільства. Культура здатна вирішувати питання економічного та духовного зростання суспільства. Тому вона інтерпретується як індикатор розвитку, синтезатор досвіду, стабілізатор суспільних процесів, інтегратор суспільних сил. Недооцінення всіх аспектів впливів, недостатня дієвість держави і послаблення діяльності громадських організацій призводять до ослаблення поступу держави. Насамперед важливо зрозуміти місію культури, якою вона є з погляду суспільства. Це база й основа. Культура дає суспільству змогу осмислювати власний досвід, уявляти і планувати своє майбутнє в мінливому світі. І таким чином суспільство стає більш зрілим та відповідальним.

Однак сфера культури в Україні перебуває в стані, що повною мірою не задовольняє потреб культурного та духовного відродження. **Перед багатоетнічною Україною** постала проблема пошуку її нової ідентичності. Це пояснюється тим, що **нинішній** етап культурної політики є перехідним, тому його можна позначити як точку біфуркації, в якій і визначається майбутній розвиток культури, а, отже, соціуму. Зазначені зміни відобра-

жені в парадигмі синергетики, згідно з якою можна вивчити культуру, як відкрити, нелінійну «систему», що саморозвивається.

Теоретичні засади дослідження культурної політики пов'язані з ідеями постмодернізму, що піддають критиці принципи центризму та універсалізму і проголошують плюральність культурних традицій та способів мислення; з ідеями політичної філософії, соціального конструктивізму та інших філософських течій та концепцій. **Потреба у переосмисленні поняття «культурна політика» виникла у зв'язку з вирішенням фундаментальних проблем, пов'язаних із визначенням цивілізаційних перспектив сучасного українського суспільства. Культура при цьому розглядається як політичний ресурс, актуальність якого стає все більш очевидною в умовах ідеологічної багатополлярності.**

Проблематика культурної політики сформувалася у нерозривному зв'язку із зростанням участі держави в суспільних процесах, що сприяло виокремленню культурної політики з усього комплексу регулювання, як самостійного напрямку, що охоплює своїм впливом специфічну сферу життєдіяльності людей.

Культурна політика розуміється як один із засобів збереження гуманістичного вектору розвитку сучасного соціуму, досягнення його збалансованого науково-технічного, економічного і духовного поступу, збереження національної ідентичності. Проте для свого повноцінного здійснення означена політика потребує вдосконалення, що може забезпечуватися за допомогою адміністративних, економічних, ідеолого-політичних, інформаційних інструментів, зокрема за допомогою системи інституціалізованих культурних механізмів, що активізують діяльність людей. Дослідження різних аспектів культурної політики, її принципів, суб'єктів, засобів регулювання та шляхів реалізації набуває особливого значення на етапі трансформації соціуму. У теоретичній площині її доцільно розглядати в контексті «культурного повороту», пов'язаного з усвідомленням соціальної значущості культури. Йдеться про актуалізацію культурної політики у такому самому контексті, як і в економічній або соціальній проблематиці, для яких поняття «політика» вживається як звичне. Загалом можна говорити про зміну парадигми політичної практики, про стиль політичного мислення. У той самий час політизація культури, на наш погляд, приховує небезпеку спрощення її реального змісту, так само, як і культурологізація політики позбавляє її самостійного понятійного статусу.

Розробкою проблематики культурної політики займаються Ю. Богуцький, С. Дрожжина, В. Карлова, О. Кравченко, М. Стріха та ін. Досліджуючи феномен культурної політики в сучасних умовах, слід розглянути позиції різних авторів. Сучасні науковці Ф. Белозор, В. Голомідов, А. Захарін, О. Хлопіна визначають культурну політику як видозмінюючий при конкретному історичному періоді набір державних регуляторів у галузі культури, мистецтва, освіти; як взаємодію інституціональних структур; а також як законодавчі й фінансові заходи (регулювання засобами оподаткування, інвестування тощо) [155]. У працях А. Бабич, О. Іванова, С. Шишкіна розуміння культурної політики зводиться до процедури вироблення цілей і побудови механізму їх реалізації [331].

Дослідник О. Кравченко, автор монографічного дослідження «Культурна політика України в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації», започаткував новаторський погляд на політичні механізми формування культурного середовища. **Він** спробував проаналізувати культурну політику не стільки в контексті управлінських, економічних, організаційних проблем галузі, скільки з позицій сучасної філософії, а саме як механізму формування ідентичності [155]. Саме такий підхід, на наш погляд, дозволяє всебічно проаналізувати нагальні проблеми функціонування і подальшого розвитку сфери культури та її впливу на формування національної самосвідомості.

Російські вчені В. Жидков і К. Соколов при визначенні культурної політики виділяють дві її складові: змістовність і технологічність. Вони стверджують, що культурна політика – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів, що здійснюються через освіту, просвітницькі, дозвіллеві, наукові, релігійні, творчі, комунікаційні, соціальні інститути із всебічної і поглибленої соціалізації та інкультурації [105].

Відомий науковець А. Флієр розглядає культурну політику як комплекс заходів щодо штучного регулювання тенденцій розвитку духовно-ціннісних аспектів суспільного буття. Культурна політика, за Флієром, – це сукупність науково обґрунтованих заходів для всебічної соціокультурної модернізації суспільства, структурних реформ у всій системі культуроростворюючих інститутів, утвердження нових принципів пропорціонування участі держави і громадськості в соціальному й культурному житті. Культурна політика, **як** констатує А. Флієр, – це напрямок політики держави, пов'язаний з плануванням, проектуванням, реалізацією і забезпеченням культурного життя держави і суспільства [326, с. 15].

Теоретик А. Алексєєв визначає культурну політику як лінію поведінки й дій суб'єкта, який має можливості впливати на регулювання процесів виробництва, збереження, розповсюдження і споживання культурних цінностей [287, с.78]. Іншими словами, у **зазначеного** автора визначення культурної політики **містить** діяльність, що пов'язана з формуванням і узгодженням соціальних механізмів та умов культурної активності, що орієнтовані на розвиток творчих, культурних і дозвілєвих потреб. Дещо відмінною від вищезазначеної позиції А. Алексєєва постає думка українського дослідника О. Антонюка, який під культурною політикою розуміє сукупність принципів і норм, адміністративних та фінансових видів діяльності, процедур, які забезпечують дії держави у культурно-мистецькій сфері [4, с. 257].

Деякі дослідники розглядають культурну політику як багаторівневу сферу діяльності, яка має кілька аспектів: теоретичний, прикладний, конкретно-історичний, політичний, інституційний, естетичний [331, с. 54–57].

У теоретичному аспекті культурна політика тлумачиться як сукупність державної політики в галузі освіти, науки, мистецтва або як напрямок розвитку держави, що пов'язаний з плануванням, проектуванням, реалізацією і забезпеченням культурного життя держави й суспільства.

Прикладний аспект трактує культурну політику як систему пріоритетів органів державної влади, які декларуються у відповідних програмах розвитку культури. З цих позицій культурна політика відрізняється від інших сфер управління лише за специфікою інструментів регулювання і застосування програмних технологій.

Конкретно-історичний аспект розглядає означене поняття як реальну систему відношень суб'єктів культури. **Такий** підхід характерний для історичних досліджень, що присвячені історії культурної політики. При осмисленні культурної політики України в сучасних ринкових умовах слід, на наш погляд, **дотримуватися** саме конкретно-історичного підходу.

Політичний аспект пов'язаний з визначенням національних пріоритетів, **основних** засад діяльності в галузі культури, **а** соціальний – із забезпеченням громадянам рівного доступу до культурних благ, а також підтримку і збереження національної ідентичності.

Інституційний аспект передбачає діяльність, спрямовану на створення і розвиток системи державних установ культури з метою задоволення культурних запитів громадян; естетичний відображає позицію держави щодо художньої творчості й акторського співтовариства [4].

Варто звернути увагу на те, що російський дослідник Л. Востряков, узагальнюючи праксеологічні визначення культурної політики, окрім інституційного, виокремлює цільовий та ресурсний підходи [52, с.80]. Як вважає науковець, ці позиції поєднуються, коли використовується комплексний управлінський підхід до визначення поняття культурної політики. Так, наприклад, М. д'Анджело та П. Весперіні, які презентують цільовий варіант її тлумачення, виокремлюють п'ять основних чинників: 1) мета діяльності центрального уряду повинна поєднуватися з інтересами регіональних та місцевих органів управління, а також інтересами основних гравців у культурній сфері; 2) цілі держави повинні співвідноситися з реальними можливостями вибору суб'єктів, залучених у процеси культурної політики; 3) реалізація культурної політики передбачає матеріально-технічне та творче забезпечення сфери культури; 4) культурна політика передбачає розподіл ресурсів (фінансових, адміністративних, структурних, творчих); 5) означена політика передбачає планування, як процес участі держави в культурній діяльності, а також у плануванні розподілу ресурсів [379, р. 18].

Особливу увагу наявності та способам використання культурних ресурсів суспільства (окремих громад) приділяють М. Пахтер і Ч. Лендрі. Вони вважають, що основною стратегією є «капіталізація» культурного потенціалу, а культурна політика передбачає ефективну технологію його бізнес-реалізації [246]. Комплексний управлінський підхід до культурної політики передбачає наявність трьох основних компонентів: цінностей, цілей і пріоритетів; програм з досягнення цих цілей; моніторинг культурної діяльності в контексті існуючих стандартів. Вказаний Л. Востряковим підхід цілком вкладається в сучасну теоретичну парадигму формулювання змісту культурної політики.

В контексті загальних гуманітарних та соціальних проблем українського суспільства проблематика культурної політики представлена в працях В. Андрущенка, Л. Губерського, С. Здіорука, В. Крисаченка, В. Скуратівського, та ін. Як правило, прихильники масштабного моделювання культурних процесів ототожнюють їх з гуманітарною (духовною, соціальною) сферою діяльності й розглядають як приклад, що ілюструє загальні тенденції змін в українському суспільстві.

Дещо з іншої позиції, яка відображає сучасне бачення культурно-теоретичної проблематики в Україні, але так само масштабно, з наміром визначення провідних соціально-культурних тенденцій, подано культурну

політику в дослідженнях Є. Бистрицького, Ю. Богуцького, І. Дзюби, М. Поповича, В. Шейка. Сконцентрованість на проблемах культури дозволяє зазначеним дослідникам, зберігаючи методологічну концептуальність та системність у викладі матеріалу, сформувати адекватний цивілізаційний контекст для аналізу специфіки культурних процесів в Україні.

Продуктивнішим, на наш погляд, є підхід, що дозволяє розглядати культурну політику в широкому контексті суспільних відносин як інтегративне поняття. Одним з центрів системного наукового осмислення і проектування культурної політики в Україні з середини 90-х рр. ХХ ст. став Інститут культурної політики Українського центру культурних досліджень (м. Київ). Зокрема, у працях О. Гриценка та інших співробітників центру (Н. Гончаренко, М. Кушнар'ової, Т. Метельової, О. Різника, В. Солодовника, С. Садовенко, Н. Цимбалюк) знайшло відображення концептуальне бачення державної культурної політики України у нових політичних реаліях [155, с. 32]. Не аналізуючи наукову діяльність центру, **важливо**, що саме ця установа впродовж багатьох років виконувала важливу роль інформаційно-аналітичного осередку формування офіційної позиції влади щодо проблем культури. Принаймні значна кількість підготовчих матеріалів для парламентських слухань з питань культури, проектів законодавчих актів щодо розвитку галузі культури було підготовлено за участі провідних фахівців УЦКД. **Найповніший виклад теоретичних підвалин культурної політики з урахуванням сучасних західних здобутків у цій сфері здійснив О. Гриценко у роботі «Культура і влада». Його книга присвячена аналізу конкретних принципів та форм реалізації владою певних культурних проблем суспільства.**

Впродовж остатніх десятиліть основна увага приділялася практичним питанням управління у сфері культури. Висвітлення цієї проблеми знаходимо в працях В. Бакальчук, О. Батіщевої, С. Дрожжиної, В. Карлової, Н. Фесенко та інш. Зокрема, В. Бакальчук розглядаючи етносоціальний вектор культурної політики, вважає її дотичною до феномена суспільної влади, ідеології та політики. Досліджуючи культурну політику як взаємодію суб'єктів культури в процесі реалізації власних її проектів, автор таким чином передбачає можливість проектування культури, а відтак і управління нею. Таким чином ототожнюючи політичний проект культури та проект культурної політики. Визначаючи стратегічні пріоритети та вектори культурної політики В. Бакальчук ідеалізує роль держави та абсолютизує соціальну детермінованість культури [15].

Сучасна дослідниця С. Дрожжина пропонує розглядати політику як процес надання умов та, в певній мірі, регулювання цих процесів, що складають, характеризують і реалізують культуру на сучасному етапі розвитку певної спільноти людей [99]. В. Карлова, ґрунтуючись на дослідженнях радянських теоретиків культури, приходить висновку, що культура є особливою, окремою сферою суспільства, але специфіка цієї сфери полягає в тому, що вона існує й виявляється в інших суспільних сферах. Обґрунтовуючи правомірність її регулювання, вказує на такі її сутнісні функції, як створення, збереження, поширення і засвоєння духовно-культурних цінностей, що становлять культурний здобуток людини і суспільства [128].

Дослідники О. Батіщева, Н. Фесенко розглядаючи фундаментальні основи культурної політики не розкривають її філософську складову, а здебільшого окреслюють шляхи вирішення назрілих інституційних проблем культурної сфери суспільства, способи розв'язання соціокультурної ситуації, що склалася у взаєминах суспільства та влади в процесі розбудови національного державного проекту. Очевидною, на наш погляд, є концептуальна невизначеність сутності культурної політики в її філософському контексті.

Узагальнюючи методологічну позицію означених авторів щодо теоретичних основ культурної політики, можна зробити висновок, що вона розглядається в контексті влади й належить до найбільш дискусійних концептів, що робить його предметом актуальної наукової рефлексії. Розбіжності у сприйнятті поняття «культурна політика» залежать від рівня усвідомлення та сфери актуалізації визначеного змісту.

Основною парадигмою пошуку визначення змісту культурної політики є теоретична проекція політичної діяльності на соціальну організацію, яка була запропонована М. Вебером. Як вважає О. Астаф'єва на початку нового століття «норми порядку» і «норми хаосу» в суспільстві досягли своєї критичної позначки, а динаміка та якість соціального й культурного відтворення не гарантували національної безпеки [9]. Оперуючи поняттям культурна «система», дослідниця актуалізує ситуацію «перехідності» культури, за якою відкривається проблема співвідношення культурних систем: тієї, яка є наявною, і тієї, що формується. На її думку, проблеми культурної політики – це проблеми державного та суспільного статусу культури. Оцінка зазначеної політики формується одночасно за кількома змістовними спектрами: уявлення про самоцінність культури, про

значення культури для становлення людини, про можливості культури як чинника соціальних перетворень. У цьому контексті культурна політика може розглядатися як управлінська діяльність, спрямована на вирішення проблем соціальних та культурних трансформацій в умовах соціальної нестабільності та оновлення управлінської парадигми.

З точки зору іншого дослідника А. Балакшина, культурна політика заснована на суспільній злагоді системи уявлень про стан культурного життя, створення можливостей для реалізації власних законів культурного розвитку відповідно до ресурсів суспільства на кожному історичному етапі [16, с. 375]. Дослідник розглядає її як спосіб реалізації ідей, які б відповідали прийнятним у суспільстві уявленням про культурний порядок. Місце культурної політики визначається в залежності від змісту культури. Якщо культура на мегарівні є універсальним явищем, співставленим природі, то й культурна політика реалізується в глобалізаційних процесах. На макрорівні – де культура може бути представлена в етнокультурному контексті, культурна політика функціонально пов'язана з економічною та політичною сферами і має сприяти врегулюванню соціокультурних процесів. На індивідуальному рівні вона має забезпечити самореалізацію людини в певних соціальних умовах.

Підсумовуючи можна зазначити, що у сучасному науковому середовищі концепт «культурна політика» отримав системну та фундаментальну реінтерпретацію у відповідності до культурних та політичних реалій. Загалом напрями пошуку нових змістів були задані визнанням безумовної ваги культури в розвитку суспільства, а також пошуком сучасного контексту ідеї особливості цивілізаційного розвитку. У теоретичному контексті цікавою є конкуренція декількох ідей, що реалізуються різними науковими школами і відображають спектр можливих тлумачень культурної політики в межах методологічних підходів до культури. Домінуючими можна вважати діяльнісну та аксіологічну парадигми, які відображають провідну традицію філософського осмислення культури. Разом із тим, помітним є рух у бік міждисциплінарності та залучення інструментарію сучасної зарубіжної антропології, соціології, політології.

Слід звернути увагу на те, що нова культурна політика може будуватися на парадоксальному поєднанні й збереженні всенародних елементів культури при стимулюванні соціокультурної диференційованості. На сучасному етапі стає цілком очевидним, що труднощі та прорахунки в здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирі-

шенні багатьох проблем суспільного життя у трансформаційний період в Україні полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини, всього суспільства. Значною мірою вони зумовлюються саме тим, що для їх успішного здійснення поки що не вистачає сформованої системи відповідних світоглядно-ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються передусім завдяки державній політиці у сфері культури й виступають головними чинниками економічного, політичного і духовного розвитку.

1.2. Сутнісні складові культурної політики: пріоритети, принципи та шляхи реалізації

Культурна політика демократичної держави є діяльністю, що передбачає формування концептуальних уявлень про місце і роль культури в суспільному житті, виявлення пріоритетних цілей розвитку культури, створення відповідних програм її розвитку, реалізацію цих програм за допомогою розподілу різних видів ресурсів. Основними складовими культурної політики є мета, завдання, принципи, об'єкти, суб'єкти, змістовне наповнення та інструментарій забезпечення. Розглядаючи сутність, напрями культурної політики в Україні, необхідно виокремити **низку** об'єктивно існуючих чинників, що впливають на її зміст, цілі, пріоритети.

Сьогодні багато авторів виокремлюють проблему глобалізації і локалізації та культурної ідентичності яка відображає невід'ємні тенденції розвитку сучасного Медіасоціуму і пов'язана, з одного боку, з універсальністю суспільного життя, а з іншого – з її партикуляризмом. Ці процеси неможливо розглядати однобічно, адже вони взаємодоповнюють один одного. Глобалізація гостро ставить питання участі національної влади в глобальному культурному житті, реконструкції їх функції та повноваження з урахуванням збільшувальної важливості регуляції соціокультурних процесів у взаємозалежному світі. Вибух глобальних культурних потоків та мереж призвів до значних соціокультурних перемін, важливих для взаємовідносин держави і культури: зменшення ролі держави у виготовленні, регуляції та передачі здобутків культури на відстань при одночасному збільшенні ролі приватних компаній, підсилення значення масової аудиторії для культурного експорту – вона стає більш важливою ніж роль еліти [227]. Поява глобального ринку культурних продуктів, мультинаціональної культурної індустрії, надзвичайна швидкість циркуляції об'єктів і об-

разів на глобальному й регіональному рівнях, легкість і дешевизна встановлення зв'язку важливо для інституціонального контексту з яким розвивається багато локальних чи національних культурних проектів. З цими процесами тісно пов'язані питання культурного суверенітету країни, а також питання інформаційного контролю і цензури.

На міжнародному рівні все більш важливим стає рішення конкретних управлінських завдань для активізації культурної діяльності з пом'якшення взаємодії урбанізації, глобалізації і технологічних інновацій, для розвитку телекомунікаційних мереж, для виконання спільних міжнародних проектів у сфері індустрії культури і сприяння розвитку спільного ринку, завдяки партнерському виробництву телевізійних і радіопрограм, відео- та мультимедійної продукції, фільмів. А також захист прав художника і актора, наукові дослідження з проблеми розповсюдження культури медіа засобами, обмін актуальним досвідом, навчання.

Сучасні форми глобалізації стають викликом керованості соціокультурних процесів, інформаційно-культурній безпеці національних держав. В контексті такої ситуації дослідники відмічають, що, перешкоджаючи процесам глобалізації, країни прагнуть зберегти внутрішню різнобічність і самобутність своїх культурних традицій. Культурний плюралізм став яскраво вираженою рисою світового суспільства. Виходячи з цього, нова парадигма управління культурою бачиться у використанні переваг самоорганізаційних процесів, «самобудови» культури. При цьому особливе значення надається суспільно-державній парадигмі управління культурною сферою яка відображає ідеї консолідації суспільних сил і ресурсів для досягнення стійкої соціокультурної ситуації. Зрозуміло, що для співвіднесеності характеру і масштабу глобальних перемін українській культурі потрібно буде значно внутрішньо організуватися, чіткіше визначити контури нової вітчизняної культурної політики, яка б повною мірою задовольнила б потреби духовного відродження українського народу [193].

Як пріоритетний напрямок розвитку вітчизняної культурної політики є формування національної ідентичності і досягнення соціокультурної стабільності, що потребує реорганізації системи управління культурними процесами. На думку В. Куценко, культурна політика має бути сконцентрована на таких пріоритетах як визначення й ухвалення стандартів гарантованих державою культурних послуг і нормативів їхнього фінансового забезпечення; обговорення та досягнення суспільної згоди щодо основних засад культурної політики з їхньою подальшою легітимізацією; впрова-

дження освітніх та культурних програм для дітей та молоді; підтримка та розвиток регіональної культури; створення сприятливих умов для розвитку культурних індустрій, ринку культурних послуг; створення чіткої системи горизонтальних та вертикальних партнерських відносин у межах загальнонаціональних програм розвитку сфери культури; формування цілісного інформаційного простору в галузі культури та розвинутої бази аналітичних ресурсів; розвиток міжнародного партнерства [171, с. 558].

Окрім цього, на нашу думку, пріоритетами культурної політики, якими насамперед має опікуватися держава є сприяння створенню культурного продукту, який відповідає інтересам української держави, зміцнює її суверенітет. Популяризація вітчизняного мистецтва серед населення і включення його до світового мистецького контексту. Забезпечення рівного доступу до культурних благ усіх груп населення. І тут, передусім, потрібно говорити про технічне забезпечення доступу до культурного продукту в селах, який часто обмежується радіо- та телепередачами. Має бути орієнтація на культурні цінності й запити середнього класу. Передусім, це підтримка академічного мистецтва, популяризація його кращих зразків. Підвищення культурної компетенції громадян. Виховання у населення (особливо у молодого покоління) культурних потреб і запитів, естетичних смаків. Підвищення соціального статусу працівників культури та освіти. За словами А. Ручки: «Потрібно підтримувати культурну інтелігенцію. Якщо вона буде в занепаді, то про що можна говорити, про яку грамотну культурну політику? Адже виховання культурної компетентності населення відбуватиметься за прямої участі інтелігенції»

Предметом дискусії серед науковців стало питання про роль держави у процесі відтворення моральних цінностей та моральної атмосфери у суспільстві. Сьогодні, на думку окремих дослідників, в українському суспільстві відбувається перехід від моралі патерналізму до моралі конкуренції, до моралі ринкового суспільства. Тому актуальним завданням державної культурної політики стає пошук і визначення системи адекватних часових та соціально прийнятних моральних критеріїв, сприятливих для суспільного розвитку в умовах ринкової економіки та політичної демократії. На наш погляд, держава має брати безпосередню участь у популяризації певних моральних норм у суспільстві (це має бути важливою частиною культурної політики). При цьому доцільно використовувати такі механізми морального виховання громадян як актуалізація й популяризація моральних зразків, соціально адекватних норм і цінностей; виховання правової

культури; культивування відповідальності громадянина за власну моральну позицію; формування у масовій свідомості образів майбутнього – суспільно прийнятної перспективи. Державна політика щодо захисту суспільної моралі в країні повинна бути гнучкою, розумною, цілісною.

Реалізація культурної політики в Україні повинна ґрунтуватися на принципах, що відповідають європейським моделям сучасної культурної політики, враховуючи кризові явища в українському соціумі. Такими принципами (як на сучасному, так і на майбутньому етапах) мають бути прозорість і публічність. Це стосується різноманітних програм і проєктів, органів державної влади й державних установ, а також недержавних і комерційних організацій, що беруть участь у державних програмах. Культурна політика має базуватись також на принципах:

– *відкритості*: державні програми та дії у сфері культури обов’язково мають оприлюднюватись, широко висвітлюватись засобами масової інформації та бути доступними для громадської й фахової оцінки;

– *демократичності*: культурна політика є спільною справою держави і суспільства. Держава в особі своїх установ та відповідальних представників, передусім підтримує, розвиває, надає можливості для ініціативи безпосередніх учасників культурного життя, уникаючи директивного керування. Культурна політика проводиться в інтересах найширших верств населення відповідно до культурних потреб і прагнень громади. Неприпустимим є відчуження культурних благ та цінностей від народу. Держава зобов’язана створити найсприятливіший режим для їх використання. Реалізація культурної політики не може порушувати соціальні, політичні й культурні права громадян – натомість ці права є базовими при визначенні всіх складових культурної політики;

– *деідеологізованості й толерантності*: культурна політика не повинна підпорядковуватись жодній ідеології чи окремому соціальному інтересу, а має відображати загальносуспільні прагнення, закріплені Конституцією України.

Світоглядною основою культурної політики повинні бути права людини та загальнолюдські цінності. У культурній політиці неприпустимі прояви расової, національної, гендерної, соціальної чи політичної дискримінації. Зазначений принцип передбачає забезпечення поваги до культурних традицій та цінностей всіх етнічних громад України, культурних меншин, формування умов їх вільного розвитку. При цьому політична і громадянська єдність української нації становить основу збереження ку-

льтурної самобутності та плідного культурного співіснування етнічних громад;

– *комплексності, системності й цілеспрямованості*: культурна політика є невід’ємною від соціальної політики держави, її складовою й тісно пов’язана з іншими напрямками означеної державної політики. Культурна політика здійснюється в загальному контексті забезпечення сталого соціально-економічного, політичного, духовного розвитку країни, сприяє вирішенню макросоціальних, загальносуспільних завдань; враховує весь комплекс проблем, факторів і взаємовпливів, які притаманні сфері культури, що відображається в її структурі. Пріоритети, цілі, механізми, програми, заходи культурної політики повинні узгоджуватися між собою, бути змістовно взаємопов’язаними, орієнтуватися на ефект комплексної дії. Культурна політика не лише реагує на культурну ситуацію, а й активно формує її в бажаному напрямі, цілеспрямовано створює нову культурну реальність;

– *цивілізованості, компетентності та ефективності*: культурна політика в Україні повинна здійснюватись відповідно до європейських та світових стандартів, враховуючи відповідні міжнародні акти та угоди за лінією ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Культурна політика формує імідж України у світі та є однією з ключових форм присутності країни у світовій спільноті. Вона покликана забезпечити конкурентоспроможність національної культури у світі, продуктивно відповідати на виклики сучасності. Для цього вона повинна будуватись на основі наукового (об’єктивного, неупередженого та компетентного) аналізу культурної ситуації в країні та за її межами, чітко співвідносити цілі та засоби, завдання культурного розвитку і наявні ресурси, уникати декларативності та безвідповідальності планів та рішень, спиратися на об’єктивні розрахунки й прогнози. Культурна політика повинна передбачати створення такої моделі культурного розвитку, яка забезпечувала б його самовідтворення, тобто культурний розвиток повинен сам продукувати ресурси для свого подальшого власного розгортання (самозабезпечення культурного розвитку);

– *інноваційності*: орієнтація розвитку культури на інноваційні, творчі підходи в управлінні та формах вираження. При цьому передбачається, що новаторство є одним із головних критеріїв оцінки успішності виконання політичних завдань у сфері культури [171, с. 559–561].

Окрім названих, важливі також принципи врахування історичних, культурних, етнічних і конфесійних особливостей; розширення кола

суб'єктів, що беруть участь у формуванні та реалізації культурної політики; моніторинг опосередкованої дії культурної політики на різні сфери життя суспільства.

Досягнення визначених цілей культурної політики спирається на чітку систему механізмів її реалізації, в тому числі в системі управління. Це і демократизація управлінських процесів, і підвищення рівня менеджменту в галузі культури. Реформування існуючої системи управління передбачає її оптимізацію, переорієнтування на кінцевий результат чи програмний продукт, міжвідомчу координацію програм і дій, активне залучення громадськості до процесу формування та проведення культурної політики, трансформацію структури управління, зокрема запровадження нових принципів розподілу ресурсів та контролю за їх використанням.

У сфері законодавства – це, **насамперед**, структурно-правова реорганізація засад та умов функціонування культурної сфери, створення сприятливих умов для розвитку культурних індустрій. З цією метою необхідно забезпечити публічне обговорення проектів законів у сфері культури шляхом їх опублікування, розміщення в засобах масової інформації, в тому числі й електронних.

Сфера фінансового забезпечення – це реформування механізму бюджетного фінансування, підвищення державного фінансово-майнового забезпечення культурних і мистецьких програм. Фінансування за рахунок державного та місцевих бюджетів повинно відбуватися на основі чітко визначених стандартів гарантованих безоплатних державних послуг у сфері культури. Це, у свою чергу, передбачає вдосконалення не лише формального розподілу бюджетних коштів, а й встановлення стандартів надання обов'язкових безоплатних послуг у сфері культури.

Обсяг бюджетного фінансово-майнового забезпечення культурно-мистецьких програм має визначатися на підставі мінімальних стандартів забезпечення культурно-мистецькими послугами громадянина України, а також представників української діаспори за кордоном. При цьому повинні враховуватися особливості деяких регіонів України, в яких тривалий час функціонують розвинені осередки культури.

Запровадження мінімально необхідного бюджетного фінансово-майнового забезпечення культурних програм дасть змогу стабілізувати якість культурно-мистецьких послуг. Воно має становити основу видатків річного зведеного бюджету України на галузь культури і мистецтв. А запровадження додаткових, інноваційних бюджетних програм створить

умови для формування бюджету розвитку культурно-мистецької галузі. Планування та виконання таких програм повинно відбуватися в тому числі й на підставі проектів, поданих закладами культури до державних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, що проводять культурну політику.

У багатьох країнах світу культура підтримується різними благодійними організаціями. Значного розповсюдження благодійництво набуло у США. Це звична форма підтримки культури для суспільства, коли заможні люди вважають своїм обов'язком спонсорувати гуманітарні проекти. Одні допомагають театрам, інші виділяють кошти на розвиток музейної справи, треті підтримують культуру на місцях. Важливо підкреслити, що це робиться не «за наказом», а за покликом серця.

До нових каналів фінансування культури відноситься і цільовий капітал, який широко розповсюджений у країнах Західної Європи. Це внесок, певний обсяг фінансових ресурсів, відкладених на користь некомерційних організацій на певних умовах. Це можуть бути пожертвування чи спеціально зібрані кошти, це неподільний інвестиційний актив у вигляді грошей, цінних паперів, нерухомого чи іншого майна, переданого некомерційним організаціям юридичними чи фізичними особами у якості благодійної допомоги. Організації культури можуть щорічно отримувати кошти у вигляді відсотків, ренти чи прибутку.

На жаль, нині розвиток меценатства і благодійна діяльність загалом в Україні фактично лише започатковуються. Останнім часом про них згадують часто. Ухвалено закон України про благодійництво та благодійні організації. Цей закон визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, гарантує державну підтримку її учасниками, створює умови для діяльності благодійних організацій відповідно до законодавства України. Згідно цього закону благодійництво – це добровільна безкорислива жертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги [108].

Але наші меценати не поспішають... і спонсорство (добровільна безприбуткова матеріальна, фінансова та інша підтримка фізичними і юридичними особами тих, хто потребує благодійної допомоги, щоб популяризувати тільки своє ім'я, власну торгову марку) на меценатство не пе-

ретворюється. Та не в тім річ, що у нас лише спонсорство. Слід звернути увагу куди вони вкладають кошти.

Зазвичай, український благодійник спонсорує: шоу-бізнес (під знаком розвитку культури), спорт. А не спонсорує: видавничу діяльність, класичну музику, бібліотеки, музеї, дитячі та юнацькі заклади дозвілля. Замість меценатства відбуваються рекламні акції, а гроші вкладаються в масову поп-культуру, яка формує псевдосмаки і справляє помітний негативний вплив на психіку людини. Бізнесова свідомість неспроможна зрозуміти, яку користь матиме вкладання коштів у вічні цінності, що не дають миттєвого прибутку. Щоб і в Україні з'явилися меценати, а вірніше – відродилися, потрібний певний час. Держава має створити необхідні умови, щоб меценатство у сфері культури стало престижним.

У сфері інформаційного забезпечення – це формування та наповнення інформаційного простору, популяризація культурних і духовних надбань, позиціонування української культури у світі. Активний розвиток інформаційно-освітніх процесів (зорієнтованих на культуру, культурні та духовні цінності, культурно-історичну спадщину), культурні здобутки та інноваційні підходи й відкриття повинні стати одним із головних пріоритетів національної культурної політики на найближчі роки, що має забезпечити громадянам доступ до культурної інформації незалежно від їх місця проживання через створення системи регіональних інформаційно-ресурсних центрів, розвиток інформаційної мережі – телерадіоканалів, Інтернет-ресурсу тощо. Цьому повинно сприяти й виготовлення та розповсюдження друкованої, електронної, аудіовізуальної інформації про культуру, культурні пам'ятки, культурну спадщину, культурні ресурси, культурні маршрути тощо різними мовами.

Держава ініціює та координує дослідження ринку культурних індустрій, залучаючи до цього незалежні дослідницькі організації. Це здійснюється шляхом постійного аналізу культурних ресурсів і потреб їх законодавчого забезпечення; створення сприятливого ринкового середовища за допомогою законодавчих інструментів і стимулів; розробки відповідних законодавчих положень щодо залучення інвестицій та запровадження механізмів кредитування культурної діяльності; надання законодавчим нормам у галузі культури пріоритетності та обов'язковості в системі загального законодавства України; узгодження національних законодавчих норм у галузі культури з європейськими та світовими стандартами.

Основна проблема культури – це відтік кадрів через низьку заробітну плату. Якщо ситуація не зміниться, країна ризикує втратити і професійні кадри, і фонди культури. Щоб цього не допустити, у сфері культури потрібні професійні управлінці, які, знаючи закони ринку, можуть зробити заклади культури успішними, не змінюючи профіль. Враховуючи, що культура фінансується на досить низькому рівні, владним структурам необхідно раціонально розпорядитися цими грошми. А для цього їм потрібні вмілі менеджери. Заклади культури, отримуючи допомогу від держави, водночас повинні дбати про свою рентабельність. Як відомо, для підтримки провідних закладів культури останнім часом надаються гранти. Це здійснюється на загальнодержавному рівні. Варто було б запроваджувати подібні стимули і на регіональному рівні.

Говорячи про нестабільність і брак фінансування культури впродовж усіх 25 років української незалежності, слід задати питання: чи справді в цьому основна проблема? Експертна платформа «Культура 2025», поставивши собі таке запитання, дійшла висновку: ні. Річ радше в тому, що держава інвестує кошти здебільшого у стримування, а не в розвиток культурної сфери. Ще на початку 2014 року експертне середовище разом із Міністерством культури України гостро усвідомили потребу глибоких змін, але яких саме, в якому керунку й заради чого?

На той час ані культурне середовище, ані державний апарат не виявилися готовими на це питання відповісти. Усі попередні роки були позначені песимізмом і зневірою в здатності культурної спільноти щось змінити на краще. Відтак ми опинилися без аналітичного підґрунтя для дій у «момент можливостей», без жодного артикульованого, продискутованого бачення майбутнього й більш-менш адекватного нашій візії плану дій.

Звідси й постала ініціатива «Культура 2025», яка стала спробою об'єднати в одному спільному процесі стратегування та недержавні служби й експертизу, яка в культурі великою мірою належить до недержавного сектору. Щоб зібрати якомога більше експертних голосів, було проведено вісім обговорень в обласних центрах (від Запоріжжя до Чернівців) і десять секторальних робочих зустрічей. Спеціалісти із царини літератури, бібліотечної та музейної справи, візуального мистецтва, музики тощо дискутували про те, в чому основні проблеми культури і як їх вирішувати. Весь процес об'єднав близько 600 фахівців із різних регіонів України [236, с. 58]. Це важливо, тому що в країні надзвичайно гостро стоїть проблема суспільної довіри: українці не довіряють формальним інститутам і прави-

лам, виробленим без їхньої безпосередньої участі. Наша довіра до формальних установ і правил часто базується на прихильності до персоналій.

В Україні існує два паралельні культурні процеси: один у бюджетній сфері, другий – у позадержавному секторі. Між ними – прірва недовіри та взаємних підозр. І саме над подоланням такого стану речей слід працювати найближчими роками. Це навіть не питання політичної волі, бажання чи фахового бачення. Недержавний сектор культури є нині настільки вагомим гравцем, а державний часто виявляється настільки безсилим, що іншого шляху просто не видно. Державний сектор може розвиватися підсилений ідеями недержавного, а останній, в свою чергу, потребує підтримки держави.

Насамперед, важливо зрозуміти, що культура є чимось більшим ніж засіб декорування реальності. Тому ігнорувати культурний потенціал задля суспільного розвитку сьогодні неприпустиме марнотратство. При цьому надзвичайно важливо – і надзвичайно складно з огляду на нашу історію – не скотитись у вульгарне й абсолютно неефективне нині індоктринування мас через культуру. Немає сенсу визначати готові межі добра і зла, насаджувати якийсь окремий наратив, стиль, підхід, бачення минулого. Це є непродуктивним і небезпечним, бо антагонізує суспільство. Значно продуктивніше стимулювати самостійність мислення і свободу творчості, водночас постійно тримаючи на порядку денному питання особистої та суспільної відповідальності, через дискусії, публікації, мистецькі проекти, дослідження, університетські курси.

Населенню стала доступною велика кількість інформації у вигляді друкованих джерел, у тому числі й іноземною мовою. Сьогодні значна частина населення має доступ до Інтернету. Передачі іноземних радіостанцій стали доступними через канали кабельного телебачення та антени супутникового зв'язку. Різноманіття газетних, журнальних, книжкових видавництв вражає. Висвітлюються різні погляди, від крайніх лівих до крайніх правих. Це постає як середовище, котре дає змогу вчитися, пізнавати нове.

На платформі «Культура 2025» сформовано стратегічні пріоритети й цілі розвитку культури. На порядок денний виносяться ключові питання: якою має бути царина культури в Україні в 2025 році; що і як робити задля стійкості розвитку та якісного функціонування суспільства, а також для повноти життя й особистісного розвитку його членів. На всіх візійних сесіях експерти говорили про те, що культура незамінна для творчого розви-

тку людини. Саме вона допомагає розвиватися нашій уяві, дисциплінує, формує системність і критичність мислення.

Так само культура критично важлива для послаблення взаємної стигматизації та недовіри серед мешканців різних регіонів України. Спільна участь у мистецьких подіях не тільки робить людей більш товариськими – вона допомагає побачити і сприйняти того, хто відрізняється, переконатися, що інший не такий уже й інакший. Культура здатна допомогти українцям у різних культурних контекстах зрозуміти іншого, продуктивно комунікувати з ним, спільно створювати цінність.

Окрім того, ми пропонуємо бачити культуру як спосіб присутності України у світі задля зменшення зовнішніх загроз і примноження продуктивних партнерств. Це лише частина описів майбутнього української культури. Але вона показує орієнтовний напрямок культурної політики: діяти в інтересах розвитку суспільства, робити наголос на освітньому потенціалі, стимулювати свободу творчості й незалежності мислення долати кризові явища в культурі.

Варто визначити **низку** завдань культурної політики, які мають довгостроковий і короткостроковий характер:

- формування науково обґрунтованої культурної політики;
- розробка й ухвалення законодавчих актів, що регулюють сферу культури і мистецтва;
- розробка довгострокових і короткострокових програм культурного розвитку;
- включення питань розвитку культури і мистецтва в комплексні програми соціально-економічного розвитку;
- створення умов для рівноправної участі різних етнічних, соціальних і конфесійних груп у культурному житті;
- збереження і розвиток системи установ освіти культури і мистецтва;
- залучення різних приватних, корпоративних, громадських і творчих організацій до вироблення і реалізації політики у сфері культури і мистецтва;
- всебічна підтримка молодих талантів;
- формування цілісного культурного простору та збереження національної ідентичності громадян.

Основна мета культурної політики держави – створення максимально сприятливих умов для реалізації творчих здібностей та задоволення ку-

льтурних потреб [105]. Ефективність існування тієї чи іншої системи може бути оцінена здатністю досягнення поставленої мети. Будь-яка система управління – це інструмент її досягнення. Процес цілеспрямованого впливу керуючої системи на керовану орієнтований на досягнення її ефективного функціонування та розвитку. Наявність мети збагачує процес упорядкування, надає йому результативний характер. Мета визначає спосіб і характер впливу суб'єкта на об'єкт, вона виступає рушійною силою суб'єкта управління і направляє сам процес управління. Важливо, щоб мета була досяжна, щоб мали місце передумови її реалізації.

У зв'язку з цим, перш ніж проектувати систему управління культурним життям, потрібно чітко визначити стратегічні цілі культурної політики, а вже потім створювати відповідний інструментарій. Для того щоб культурна політика була ефективною і стимулювала активність населення, на думку А. Арнольдова, необхідно окреслити її цілі й зробити їх соціально значущими. [6, с. 25].

Ми знаємо, яким може бути призначення культури з погляду суспільства, маємо візію, куди хотіли б дістатися, тобто здатні окреслити орієнтири. Тому доцільно визначити два набори цілей: інфраструктурні й суспільні. Причому перші є умовою, ефективного виконання других і навіть їх випереджають. Це означає, що передусім треба змінити модель управління в культурі: від вертикальної, командно-адміністративної варто перейти до більш горизонтальної, яка базується на так званому відкритому доступі. Працюють соціальні ліфти, система дає змогу здобути освіту, роботу й фінансування тому, хто сумлінно виконує кваліфікаційні умови. Очевидним утіленням відкритого доступу є найрізноманітніші конкурси. Варто також делегувати якнайбільше функцій, нині зосереджених у руках виконавчої влади, в інші сектори. Навіть у такі, як проведення державних свят і представлення України на міжнародних культурних форумах. Уряд оперує суспільними коштами, тому повинен, зберегти функцію фінансування, приміром свят чи міжнародних презентацій, але лише через прозорий конкурсний механізм, ради експертів та громадські організації – тоді як сам немає нічого організувати. Це не тільки підвищить продуктивність системи управління, а й сприятиме подоланню корупції. При цьому державний і недержавний сектори культури мають бути зрівняні в правах. Нині перший має більше прав (фінансування із суспільних фондів), натомість останній – свободу дій та ініціатив.

Ціллю має стати також перехід до моделі інституції, зорієнтованої на суспільство, а не на свої керівні органи. Така інституція більш автономна у своїй діяльності й має достатньо інструментів, щоб забезпечувати власну незалежність. І, звичайно, модернізація освіти.

Власне, три названі цілі (зміна моделі управління; перехід до більшої автономії інституції культури; модернізація освіти) і є тими, що допоможуть рухатися далі – до розвитку суспільства. Тобто до другого набору цілей (посилення ролі культури в процесі суспільного примирення; актуалізації її освітнього, інноваційного та комунікаційного потенціалу).

Такі підходи містить запропонована візія майбутнього культури, яка супроводжується доволі конкретними завданнями. І все це є цілком реалістичним при достатній політичній волі «зверху» та підтримці й позитивному тиску культурної спільноти. Залежно від конкретного аспекту культурного життя (релігія, наука, мистецтво, освіта та засоби масової комунікації) процеси формування та здійснення культурної політики набувають свою специфіку, у відповідності з основними завданнями, вирішення яких диктують сформульовані цілі.

Цілісність складної соціокультурної системи залежить від збалансованості двох її підсистем: суб'єкта й об'єкта управління. Об'єктом управління є суспільні відносини, суспільні процеси. Суб'єктом управління є або конкретна особа, або формалізована структура, яка у відношенні до інших людей володіє владою. Наприклад, в СРСР суб'єктом культурної політики виступала тільки держава, культурна політика якої реалізовувалася через соціокультурні інститути. **Сьогодні**, на думку Л. Михайлової, спостерігається наростання полісуб'єктної культурної політики, особливістю якої є вироблення концепції та програми для кожного із суб'єктів [209, с. 84]. Наприклад, творчі спілки, заклади культури різного типу й комерційні організації здійснюють культурну політику, що характеризується зменшенням впливу держави. Паралельно можуть існувати й недержавні структури, що фінансують соціально-культурну сферу. Тому в соціокультурних процесах бере участь ряд суб'єктів культурного життя, що володіють певними ресурсами, і здатні здійснювати вплив на ці процеси.

Варто погодитися з думкою А. Флієра який доводить, що суб'єктом культурної політики виступає, в першу чергу, суспільство, діяльність якого лише коригується державними інституціями. Суспільство виступає одночасно об'єктом та суб'єктом культурної політики, діє як соціокультурна система, здатна самоорганізовуватися та саморозвиватися, безперервно

адаптуючись до конкретно-історичних умов буття, що супроводжується зміною культурно-ціннісних орієнтацій суспільства. При цьому роль професійних культуротворчих організацій залишається важливою, оскільки вони виступають як регулятори, що стимулюють процеси соціокультурної самоорганізації, саморозвитку та самовиявлення суспільства у будь-яких формах. Тому неприпустимим є обмеження суб'єкта культурної політики тільки державою та її органами управління [326, с. 17].

Культурна політика є не лише формуванням та реалізацією символічного ресурсу суспільства, а й ідентифікаційним процесом, характер та форми якого відображають динаміку внутрішнього структурування суспільства або його окремих груп, а також систему та зміст взаємодії між ними. Інакше кажучи, культурну політику до певної міри можна вважати еквівалентом політики ідентичності, яка має на увазі прийняття рішень про здійснення певних акцій саме на підставі належності тих чи тих індивідумів до конкретної національної, етнічної або якоїсь іншої групи.

Реалізувати цю ідею на практиці досить складно, **бо «спрацьовує» інерція відомчого підходу з боку державних органів. Нещодавно створені неформальні організації й творчі об'єднання найчастіше проявляють себе суто апаратним підходом до вирішення культурних завдань, дублюючи державні органи. Цю проблему важко вирішити, якщо не знайдені демократичні механізми залежності органів управління від діячів культури, а самого діяча культури – від інтересів народу та його потреб.**

Означена обставина має важливе значення для усвідомлення загальної лінії культурної політики. При цьому вимальовується ланцюжок взаємодії основних суб'єктів у сфері культурної діяльності: «Органи управління – Діячі культури – Споживачі». У даній системі повинні здійснюватися прямі й зворотні зв'язки. В ній, по-перше, вихідним суб'єктом є споживач, народ, суспільство, потреби яких визначають своєрідне «соціальне замовлення» діячам культури (що й у якій якості створювати). По-друге, виходячи із суспільних потреб, діячі культури створюють ту продукцію, що відповідає цим потребам. По-третє, саме органи управління культурою повинні реалізувати таку політику, яка забезпечувала б відповідність потреб і виробництва. Водночас суб'єкти управління, виходячи зі своїх установок, визначають стратегію й тактику діяльності виробників культури. Якщо вони цієї функції не реалізують, то перестають бути суб'єктами управління. Діячі культури можуть виконувати або не виконувати норма-

тивні вказівки влади, тобто перетворюватися або в слухняних виконавців, або в дисидентів.

Зміна конкретної соціально-історичної ситуації обумовлює корекцію культурної політики: змінюються влада, сфера культури та потреби суспільства. Звідси зрозуміле тлумачення загального процесу як «соціодинаміки культури».

Зазвичай серед базових функцій управлінської діяльності відзначають планування організацію, облік і контроль. Ці функції були достатніми з позиції радянської парадигми нормативного управління, зорієнтованого на певну ідеальну модель поведінки людини в культурі. Дана модель зводилась до системи кількісних нормативів споживання культурних благ і послуг, які ставали основою подальших планових розробок. Усе це забезпечувало сталість та стійкість механізму управління. В результаті в культурному житті виникали й утверджувалися певні традиції й художні канони, що вносились в культуру, але без врахування її специфіки, яка найменше пристосована до шаблону та стандартних рішень. Тому при розробці проблеми управління в сфері культури акцент необхідно сьогодні переносити на її розгляд з позицій самодетермінації, внутрішнього цілепокладання. Зазначимо, що сучасні дослідження в галузі теорії соціального управління дозволяють більш точно й повно представити базові функції управління, що має пряме відношення і до культурної політики як особливого виду соціального управління. Функціональна динаміка означеного управління постає як послідовне здійснення п'яти базових функцій:

1. Планування як форма цілепокладання, розробки програм діяльності, орієнтованих на об'єкт керування.

2. Організація як функція побудови тієї системи (склад і структура), яка буде реалізовувати програму.

3. Керівництво як спрямування управлінських рішень діяльності об'єкта управління в русло програми.

4. Контроль як здійснення зворотного зв'язку суб'єкта управління з об'єктом з точки зору співвіднесення дій об'єкта із програмою.

5. Регулювання як корекція, внесення змін у програму системи, керівні дії, у систему контролю (якщо останній свідчить про відхилення діяльності об'єкта від намічених цілей).

Культурна політика як культурно-політична діяльність повинна базуватися на означених функціях. Водночас необхідно розвивати й різні форми самоуправління: самопланування, самоорганізація, самоконтроль,

саморегулювання. В кінцевому рахунку це призводить до формування єдності управління й самоуправління, дисципліни й самостійності, нормативності й новаційності.

Враховуючи сутність феномена культури, можна стверджувати, що культурна політика набуває особливого значення в процесах регуляції соціальних відносин. Вона є визначальним чинником соціокультурного розвитку. По-перше, культурна політика у філософському вимірі визначається як один із засобів досягнення збалансованого поступу суспільства з метою створення сприятливих умов для розвитку культурних індустрій, формування цілісного культурного простору. По-друге, культурна політика виступає інтегруючою формою самототожності особистості й суспільства в сучасному етнонаціональному просторі України. Вона є чинником конституювання національної ідентичності шляхом конструювання соціально актуальних смислів і форм нового соціокультурного простору, що формується в сучасній Україні.

Культурна політика стає інструментом «прямої інтервенції» в економіку, сферу дозвілля, послуг, туризму, спорту. Стійкий тренд розвитку культурної політики спрямовується на зміщення від політичного до економічного її розуміння. Цей новий підхід підкреслює значення партнерства й зближення інтересів держави і бізнесу щодо здійснення культурної політики, основною метою якої є створення максимально сприятливих умов для реалізації творчих здібностей та формування на цій основі спільного ідентифікаційного простору, актуалізуючи діяльність держави в напрямку формування національної ідентичності.

Орієнтація культурної політики на створення культурного різноманіття передбачає розвиток творчості, стимулювання соціальної ініціативи, прагнення держави до взаємовигідного діалогу з громадськістю у питаннях культурного розвитку. Даний напрям культурної політики означає децентралізацію управління культурою, уникнення будь-якої стандартизації культурного виробництва й споживання, створення умов для взаємного збагачення різних типів культур.

Процес децентралізації управління в культурі не може обмежитися простою передачею функцій з «верхів» на «низи». Розширення прав і самостійності останніх не виключає певні права й обов'язки центральних органів управління, у підпорядкуванні яких зберігаються економічні ресурси, функції забезпечення правових і соціальних гарантій суб'єктів творчої діяльності.

Не можна виключати й негативних наслідків повної децентралізації у сфері культури з врахуванням політичного контексту. Децентралізація управління культурою в Україні здатна спровокувати відцентрові сили, призвести до порушення політичної і культурної стабільності й рівноваги у відносинах між різними регіонами країни. Враховуючи це, необхідно зберегти за центральним державним органом ряд функцій управління, строго регламентованих законом.

Нові завдання перед управлінням сферою культури обумовлюють необхідність розробки й використання адекватних організаційних схем, економічних моделей в умовах налагодження конструктивних зв'язків між державними структурами управління, закладами культури й самодіяльними творчими об'єднаннями. Деякі автори вважають, що у розв'язанні нових завдань можна обмежитися залученням представників неформальних структур у так звані колегіальні органи управління. Інші прагнуть підкреслити значимість кадрів управління культурою, вважаючи, що тільки висококваліфікований фахівець здатний приймати оптимальні рішення у ситуації, коли існують різні підходи й несподівані позиції.

Не можна не помітити певної суперечності між демократизацією управління й вимогою високого професіоналізму кадрів управління. Розв'язання такої суперечності при вирішенні управлінських завдань можливо на шляху використання механізму саморегуляції. У культурному просторі право на існування мають субкультури всіх соціальних груп. Залишатися на позиції заборон і дозволів, як показав досвід радянського часу, неефективно й неприйнятно для демократичного суспільства. Необхідні нові підходи й принципи в управлінні, що базуються на визнанні поліфонічності культури.

Управління культурою покликано не тільки створювати передумови для вільної творчості й саморозвитку духовної сфери, але й сприяти діалогу між культурами й субкультурами, їхньому взаємозбагаченню, обміну культурними здібностями. Тому однією з головних управлінських завдань є створення умов для входження локальної духовної культури в контекст регіональної, загальноукраїнської, а загалом і світової культури.

Для ефективного вирішення таких завдань необхідно інше розмежування функції між суб'єктами управління. Тому головним завданням центральних органів є визначення довгострокових цілей розвитку сфери культури, сприяння оновленню культури відповідно до особливостей розвитку суспільства. З метою зближення народу з мистецтвом і художньою

творчістю, а також мистецтва з життям суспільства дуже важлива ефективна й координуюча діяльність соціальних інститутів різних рівнів. У даному контексті управління духовною культурою постає не як управління відповідними інститутами культури, а як управління, що розгортається і в інших сферах суспільного життя, оскільки удосконалення управління культурою є одночасно й удосконалення управління в сфері політики, економіки й т.д.

Одним із факторів, який спричинив негативні наслідки реформування в соціально-економічній сфері, є суттєве відставання реформування державного управління від процесів, що відбуваються в матеріальній і соціальній сферах, основним недоліком у функціонуванні системи державного управління є паралелізм і дублювання. Зазначимо, що для подолання цієї тенденції необхідне більш чітке розмежування повноважень і відповідальності як різних її гілок, так і їх рівнів і принципів взаємодії. Часто одні й ті ж функції щодо об'єктів державного управління покладаються на обласну й районну державні адміністрації, органи самоврядування або їх виконавчі органи. Наприклад, до повноважень, що дублюються, можна віднести управління закладами культури, організацію їхнього матеріально-технічного і фінансового забезпечення, сприяння роботі творчих спілок, відродженню національно-культурних традицій, охорона пам'яток історії та культури тощо. Усунути цей недолік можна, зокрема, шляхом законодавчого делегування повноважень одних органів влади іншим та укладання відповідних договорів про взаємодію й розмежування повноважень.

Головним результатом реформування місцевих органів влади має стати збалансованість функцій виконавчої влади й територіальних громад. Вітчизняний і світовий досвід переконують, що місцеві й державні інтереси тісно переплітаються у найважливіших напрямках життєдіяльності населення при вирішенні завдань комплексного соціально-економічного розвитку, зокрема, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я та соціального захисту населення. Це, зрозуміло, має істотне значення для усвідомлення інтегрально-комплексної природи культурної політики. У своєму субстратному орієнтуванні культурна політика зорієнтована на сфери науки, мистецтва, освіти. Але культура у всіх сферах має потребу у фінансовому й інфраструктурному забезпеченні (економіка), у підготовці кадрів (педагогіка), у науковій розробці її основ (наука), у забезпеченні життєздатності населення (медицина й фізкультура), у створенні сприятливого природного середовища (екологія), у науково обґрунтованій системі

управління, у художньо-естетичній орієнтації суспільства тощо. Тобто, так чи інакше, прямо або опосередковано всі сфери суспільства взаємодіють з культурою.

Ринкові відносини з діяльності соціальних інститутів призводять до посилення деградації соціальності й духовності. Це означає, що в перехідний період потрібна активна культурна політика, здатна не тільки запустити спеціальні механізми регулювання управління культурними процесами, але й зробити державну систему конкурентоздатною в умовах ринку. При цьому домінуючий вертикальний вектор повинен доповнюватися й збагачуватися розвиненою горизонтальною системою управлінської діяльності. Стиль і характер такої політики стає координуючим, що відкидає командно-бюрократичний підхід.

Нова культурна політика полягає у відмові від міфологем національно-культурної й соціальної рівності, від революційного нігілізму, який наніс істотну шкоду національній культурі. Відродження традицій, пам'яток народної культури визначає цілий комплекс проблем регулювання сфери культурно-історичної спадщини: правових, економічних, соціальних й інших. Тому нова культурна політика сьогодні покликана визначати такі пріоритети, як ефективне поєднання централізації й децентралізації культурної політики; відродження культурної спадщини для відновлення духовності й моральності суспільства; створення за допомогою державних структур необхідних умов для вільного вибору культурних цінностей і видів творчості в соціокультурному розвитку людини.

Таким чином, пошук нової ролі культурної політики держави в сучасній Україні прямо пов'язаний з політичними й соціально-економічними змінами в країні. Звідси випливає висновок, що оптимальна модель управлінської структури має базуватися на принципах створення організаційно-управлінських структур з мінімальною системою управління «зверху». Це вимагає істотного посилення «нижніх ланок» управління, безпосередньо взаємодіючих з громадськістю, надання більшої самостійності органам культури на регіональному й муніципальному рівнях. Для яких необхідно надати більшої свободи вибору методів і форм роботи, що забезпечують найбільш ефективні шляхи взаємодії з різними організаціями, установами, конфесіями, комерційними структурами у вирішенні проблем культури.

РОЗДІЛ 2

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВ’ЯЗАННЯ

СУПЕРЕЧНОСТЕЙ РОЗВИТКУ

НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІУМУ

2. 1. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні: основні риси і тенденції

Кожна нова епоха переосмислює обрії і зміст національної культури в обшарах історичного часу. Зміна її меж інтенсивно відбувається в умовах перехідного періоду державотворення. Новий соціальний і культурний контекст впливає на характер змін в культурі та на актуалізацію національної самоідентифікації народу.

Сучасна культурна ситуація трактується як перехідна епоха. На думку В. Іонесова, в соціогуманітарному знанні початку ХХІ ст. виокремлюються **чотири основні ракурси** осмислення перехідного процесу та трансформаційної динаміки культури. **По-перше**, вони вивчаються в контексті аналізу кризових станів культури, зміни історичних парадигм та глобальних викликів цивілізації. **По-друге**, перехідний процес осмислюється в дискурсі культурно-генетичного аналізу антропологічних засновків культури, механізмів та артефактів історичної трансформації, становлення, відтворення та дифузії культурних форм, способів опредметнення, адаптування і виживання, взаємодії традицій та інновацій, мультикультурних перетворень. **По-третє**, це питання розглядається як проблема феноменологічного розуміння сутності та специфіки явищ перехідності в руслі вивчення онтологічних параметрів культури, аналізу меж простору і часу, порядку та хаосу, усталеності й змінюваності, ідентичності та різноманітності, індивідуального й універсального в культурному процесі [118]. **По-четверте**, вивчення перехідних процесів здійснюється і на рівні дослідження генези й розвитку окремих структур та інститутів трансформації, включно із інкультурацією, міфосимволічною діяльністю, комунікативними технологіями, соціальною нормотворчістю, візуальними і меморативними цінностями.

Зауважуючи, що трансформація культури є найдинамічнішим процесом соціокультурного розвитку, В. Іонесов виокремив серед інших викликів глобалізації низку основних криз культури: ускладненості керування, інституціональна, відмінностей та ідентичності. Він звернув увагу й на проблему сучасного перехідного процесу, підкреслюючи, що його прикметною особливістю є феномен «зчеплення локальних та універсальних модусів у існуванні культури», коли навіть незначні зміни на елементарному рівні можуть мати епохальні наслідки. На його думку, культура при переході є не лише головним порушником спокою, а й неоціненним джерелом різноманітних знань, потужним ресурсом розвитку, каталізатором інноваційних ідей і креативного керування соціальними перетвореннями.

Розрізняючи у вивченні зміни культурних форм такі головні поняття, як «зміна», «трансформація» і «перехід», В. Іонесов **вказав**, що будь-який перехід є зміною, але не кожен зміну можна класифікувати як перехід, що можна визначити як процес, за якого й відбуваються ті радикальні зміни, які переводять культурну систему з одного стану **до іншого** в межах однієї процесуальної тривалості [118].

Нові конфігурації в перехідному (транзитному) українському суспільстві породили в галузі культури як позитивні, так і негативні явища.

До *позитивних тенденцій* можна віднести такі: демократизація культурної сфери (відсутність цензури); поява нових суб'єктів культурного життя (нові музичні колективи, створення нових музеїв, мистецьких галерей); виникнення недержавних структур (дирекцій свят і фестивалів); подальший розвиток міжнародних зв'язків.

Негативними тенденціями є: прискорена комерціалізація культури, внаслідок чого ринок заповнений продукцією, яка має невисоку художню цінність, але водночас є видовищною, розважальною (касовою); недостатня державна підтримка розвитку культури (занепад вітчизняного кінематографу, низький тираж україномовних видань).

За роки незалежності України не вдалося створити стратегію розвитку національної культури у конкурентних умовах через відсутність необхідної політичної волі та належної фінансової підтримки. Натомість в умовах комерціалізації на перше місце вийшла низькопробна продукція сучасної культури.

Перехідний період українського суспільства, який проходить досить складно, позначений суперечливими змінами, характеризується поглибленням кризових явищ, переструктуризацією соціуму, новим вектором розвитку суспільства. Від характеру постсоціалістичної модернізації, яка прийшла на зміну соціалістичній модернізації, залежать і зміни в системі культури [57, с. 63].

Виходячи з того, що в означений період в Україні відбуваються зміни не тільки модернізаційного, але й постмодернізаційного характеру, а частина процесів лишається незмінною чи не визначеною, більшість авторів, які розробляють **дану** тематику, вважають коректним використовувати для аналізу поняття «транзитне суспільство», «трансформація суспільства» відповідні конструкти «ситуація транзиту» і «системна трансформація», що охоплюють сферу культури [134].

Поняття «транзит» об'єднує будь-які за формою та змістом процеси переходу від попереднього недемократичного стану до іншого. Під «системною трансформацією» розуміється поступова зміна, перетворення спеціальних структур, у рамках яких можуть співіснувати паралелі – як старі, так і нові елементи [135]. Трансформація означає зміну форми, механізми перетворення і вимагає знань про вихідну форму й про риси та властивості нової форми. Зазначений термін науково нейтральний до вектора переходу суспільства в нову якість.

Паралельно процесам перетворень в економіці, політиці та соціальній структурі, йдуть процеси соціокультурної трансформації, головними тенденціями якої є модернізація, глобалізація й універсалізація культур у світовому масштабі, що позначається і на ситуації в Україні у формі традиціоналізації, постмодернізації, підвищенні взаємовпливів різних культур [24].

На етапі переходу до ринкових відносин відбувається кардинальна зміна старої соціокультурної реальності на нову, що має забезпечити принципово іншу модель розвитку. Складність цього процесу породжує кризу, яка охоплює практично всі сфери і проявляється в некерованості соціальної системи, необхідності одночасно жити у відповідності з різними соціокультурними парадигмами, що посилює суперечності в існуванні суспільства [120].

Наслідком таких процесів є те, що людина, належачи до багатьох соціальних груп і культур, має «множинну самоідентифікацію». У її свідомості загальна криза суспільства проявляється, перш за все, як криза ідентичності. Людина перестає внаслідок об'єктивних причин відносити себе до певної (**попередньої**) соціальної групи та прошарку, але на зміну не приходять нова група співвідношення, бо соціальна структура тільки формується і є досить суперечливою та невизначеною. Все це впливає на характер емпатії й самоідентифікації особистості в освоєнні нею культури.

Якщо проаналізувати плідність та перспективність перетворень і тенденцій, які стимулюють розвиток української культури й освіти сьогодні, то слід назвати демократичне оновлення суспільства (шляхом зняття тиску тоталітаризму) та розвиток і збереження забутих або свідомо зневажених національних цінностей.

Значну позитивну роль у підготовці змін у національній культурі мав період, так званої «перебудови». Впроваджувана лібералізація духовного життя породила неординарні зрушення і новації. Суттєво урізномані-

тнілось духовно-культурне життя суспільства за рахунок проникнення (спочатку приховано, а згодом відверто) зарубіжних модерністських і постмодерністських напрямків.

Відбувалось «розхитування» традиційних критеріїв оцінки художніх цінностей, збагачення їх ширшим спектром відтінків. Проводилася низка реформ у сфері культури та мистецтва (наприклад, багаторічний експеримент з реформування театральної справи в СРСР), які мали ряд вагомих наслідків. Надавалася свобода у діяльності закладів культури аж до їх комерціалізації. Тому зміни, які проходили в сфері культури після здобуття незалежності України, були значною мірою продовженням (на більш визначеній національній основі) тих тенденцій і напрямків, що склалися в період «перебудови». Ці процеси призвели до радикальних змін в суспільстві, які суттєво позначились на стані культури. Складається нова соціокультурна ситуація, виникає інша соціальна і культурна реальність. Її особливістю є, насамперед, те, що **українське** суспільство **перебуває** в стані перелому, зміни типу організації існування. Нова культурна реальність характеризується й новими відносинами між людьми (як суб'єктами культури), новими умовами (в тому числі й матеріальними) свого розвитку, іншою системою цінностей, норм і правил, культурних потреб і засобів їх задоволення.

Трансформаційні зміни обумовлюють процес уніфікації й нівелювання культури, що супроводжується втратою етнічного різноманіття; переходом функціонування культури на ринкові відносини, її пристосованістю до смаків і потреб більшості мас людей, з одного боку, і найбільш забезпеченого прошарку населення, – з **іншого**. В першому випадку це призводить до панування масової культури, **а** в другому – до домінуючої ролі нової «еліти». Відомий культуролог Ю. Богуцький (екс-міністр культури України) зазначає: «назріває ще одна небезпека – утворення прірви між культурою для багатих і культурою для бідних. Останнім можуть залишатися лише телевізор, радіо, виступи заїжджих дешевих поп-зірок тощо» [34, с. 1–2].

Характерною рисою нової соціокультурної реальності стає зміна суспільного статусу релігії, поширення релігійної свідомості серед значних верств населення, зростання впливу релігії на мораль, мистецтво, спосіб життя, ціннісні орієнтації. За даними всеукраїнських соціологічних досліджень, зокрема філіалу Інституту Геллапа, майже половина населення

нашої країни визначились у своїй релігійності або позитивному ставленні до релігії.

Одним із проявів зміни змісту духовно-культурного життя суспільства є формування його специфічних структур в окремих регіонах України відповідно до тих давніх традицій, які в них побутували, формування інфраструктури сфери культури та культурних потреб місцевого середовища (Львів, Харків, Одеса, Сімферополь). Особливо виразно вони виявляються у своєрідності системи функціонування засобів масової комунікації, в єдності кіно, радіо, телебачення та преси, які мають свій стиль, оформлення, зв'язок з традиціями, установки щодо перспектив розвитку і щодо змісту національної культури, форм її побутування в певному регіоні.

Нові умови дали можливість виявитись тим культурним потребам, які раніше обмежувались чи заборонялись. З'являються незнані раніше суб'єкти культури, діяльність яких пов'язана з недержавними формами дозвілля, задоволенням нових потреб. Утворюються конкурентні державі культурологічні структури (фірми, малі підприємства, культурологічні центри), що відкриває нові шляхи вдосконалення культурної діяльності та політики.

Радикальні зміни відбуваються в художньому житті суспільства. Нові відносини складаються між основними учасниками – суб'єктами цього процесу, між митцем, творчими спілками, публікою, критикою, державою і громадськістю. Якщо в недалекому минулому переважали критерії, пов'язані з ідеологічною цінністю культури [80, с. 168–182], то тепер **дедалі** більше визначаються і виходять на перший план критерії естетичної досконалості, інноваційності, авангардності.

У зв'язку з різноманітністю змін у культурі, її структура залишається не усталеною. Це дає підстави стверджувати, що сучасне духовно-культурне життя характеризується новим співвідношенням професійної, самодіяльно-художньої, традиційно-народної та релігійної культур. Примітною особливістю українського транзитного суспільства є розгортання діяльності ініціативно створюваних добровільних товариств, об'єднань, асоціацій різного спрямування, які закладають підґрунтя громадянського суспільства. Це, в свою чергу, формує засади нової культурної політики.

Динамізм трансформаційних процесів дедалі частіше змінює акценти і в освіті, оскільки кардинально змінюється не лише соціокультурна ситуація, а й наукова картина світу. Прискорення темпів розвитку всіх сфер життєдіяльності людини призводить і до значного скорочення термінів

упровадження в практику новітніх досягнень науки і техніки. У сфері освіти це руйнує відпрацьований механізм «наука – школі», коли застосовувались новації, ефективність яких доведена експериментально-дослідним шляхом. Нині такі розроблення нерідко морально застарівають ще до того, як доходять до практиків. За таких умов активізується інноваційна і експериментальна діяльність освітніх закладів. В умовах затребуваності швидких результатів акценти часто зміщують з розроблення авторських моделей на впровадження запозичених, у тому числі зарубіжних зразків [338, с. 99].

Однією з провідних характеристик сучасних освітніх систем має стати відкритість як здатність максимально швидко змінюватись у відповідь на зміни соціокультурної ситуації й наукової картини світу, враховуючи передовий досвід інших країн, водночас зберігаючи національні особливості.

Культурна ситуація в Україні сьогодні характеризується також й іншими суттєвими змінами. Це насамперед формування нового медіасередовища, зокрема розвиток аудіовізуальної комунікації та екранних мистецтв. Останнє постає як комплексна проблема, яка охоплює економічні, технологічні, соціокультурні, освітні та інші фактори, які тісно переплітаються між собою та призводять до непередбачуваних наслідків. В епоху глобалізації розширюються взаємозв'язки і взаємозалежності індивідів, держав, націй, інтенсивно формується **планетарний** інформаційний простір, активізується техногенний вплив на природне середовище, ускладнюються етнічні і міжконфесійні зв'язки та відносини.

Інформаційний простір нашої держави є поки що аморфною просторовою культурою, яка належним чином не забезпечує циркулювання суспільно-значущої інформації в масштабах країни. Пріоритети електронної культури заповнили весь світ. Широкого розмаху набуває Інтернет, який поступово стає основним джерелом формування духовної культури особистості та є дзеркалом-екраном всього життя. Початок нового тисячоліття характеризується появою нового типу людей, які живуть у візуальному світі Інтернету більше, ніж в реальному [281, с. 119].

Глобальні інформаційні мережі сприяють уніфікації особистості, загрожують психічному здоров'ю людини, деформують свідомість шляхом інформаційних маніпуляцій, що призводить до депресивних станів, звуження соціальних зв'язків, скорочення міжособистісного спілкування. На наш погляд, сучасна культура в її репресивних проявах деконструє, фра-

гментує, розщеплює індивідуальну свідомість, сплутуючи первинні коди та підмінюючи базові смисли. Метою цього є підпорядкування індивідуальної свідомості масовій колективній свідомості. У цих умовах суспільство знаходиться у стані невизначеності, розбалансування та нестабільності [321, с. 11].

Така ситуація сприяє як позитивній соціалізації, так й індивідуалізації особистості. Відповідно, затребуваними стають освітні системи, здатні сприяти засвоєнню загальнолюдських цінностей норм моралі і поведінки, розвитку вміння взаємодіяти, і водночас розширенню свободи вибору життєвого шляху індивіда за рахунок різноманіття типів і видів освітніх закладів, варіативності освітніх програм, форм і методів навчання тощо. Це потребує вибудовування власної «багатовекторної» освітньої траєкторії з урахуванням можливостей і бажань особистості й інтеграцій освітніх систем країн світу у єдиний простір з метою розгортання цих траєкторій. Звідси особлива увага до мовної освіти, розвитку вміння працювати з інформацією, навчатись з використанням віртуальних бібліотек, курсів, лекцій тощо.

Медіа-середовище примушує задуматися не тільки про владу медіа над суспільством, **але і** про долю мистецтва в кіберпросторі мультимедійності, про багатоманітність культур і пошуки нової ідентичності особистості та формування системи цінностей. Заново сформована система цінностей може стати життєздатною тільки в тому випадку, коли нові її елементи є більш узагальненими, ніж заміщені ними. Ці останні не відкидаються – «нова» цінність **включає** «стару» як окремий випадок. «Нові» цінності виникають у розладженому, але живому і діючому нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості, як **вказують** дослідники, є усталеність фундаментальних («вищих») цінностей, пов'язаних з релігією і глибокими культурними традиціями й водночас – відсутність масових установок на збереження «старих цінностей» [101, с. 112].

Дослідження трансформацій ідентичності перехідних спільнот, до яких відноситься і сучасна Україна, свідчать, що фаза пристосування до тривалого соціально-економічного переструктурування соціуму зазвичай ділиться на три послідовні етапи. Перший – це первинне пристосування до ситуації виживання, перебудова «старої» системи цінностей і норм відповідно до реально чинної (соціалізація і ре-соціалізація населення). Другий – це етап персоналізації, здійснення життєвих виборів на підставі власних потреб та інтересів, власної індивідуальності в усталеному соціумі. Третій

– етап інтеграції, суб'єктивного прилучення себе до певного середовища, прийняття його як свого, відчуття тотожності з ним, бажання жити в ньому, консолідуватися з іншими.

За більшістю соціологічних критеріїв українське суспільство **сьогодні** перебуває лише на першому етапі – етапі адаптації. Тільки перехід до другої стадії можна буде вважати початком стабілізації нормативно-ціннісної системи. З переходом до третьої фази – інтеграції та конгруентності (тотожності) – можна стверджувати про усталеність новоствореного порядку і оновленого суспільства. Соціально-психологічні й соціологічні дані свідчать, що переважна більшість українських громадян досі перебувають у стані соціальної невизначеності, недостатності, незадоволеності собою та навколишнім – «навіть так звані «нові українці»... не почувуються щасливими... Психічна інфляція, яка призводить до атрофії індивідуальності, ототожнення з соціальною роллю «нового багатія» «... з необмеженими можливостями... позбавляє людину соціального імунітету, соціальної відповідальності ... занурює до історично набутих найгірших архетипів колективного підсвідомого». Однак дослідження в іншій площині суспільної свідомості засвідчує, що «як це не парадоксально... узагальнений образ «сучасного, життя» у свідомості людей формується не під впливом реальних проявів життя. Таким чинником стає не усвідомлення і оцінка його конкретних проявів, а стереотипізація уявлень через співставлення особистістю життя «тоді» і «тепер» [132, с. 316–317].

Якісний аналіз мережі трансляції центральних каналів телебачення й основних рубрик низки тиражних всеукраїнських газет підтверджує ту величезну увагу, що приділяється насамперед поширенню нових культурних моделей, зокрема, стилю життя «нових українців» і т. ін. Так само констатується загальний спад творчого потенціалу, інтересу до культуротворчості й **значущо** важливих пошуків. Цей процес супроводжується інтенсивним проникненням на терени нашої культури продукції інших культур, особливо західної та російської. Якщо кращі здобутки західної класики й елітарної культури були відомі в Україні й раніше (в часи «перебудови»), то предметом інтересу наших співвітчизників стала раніше у нас стримувана масова культура і, насамперед, в жанрах відеофільмів – еротики, трилерів, «мільних опер, «бестселерів» багаторічної давності, значна частина яких заборонена в західних країнах. Американізація, вестернізація, наступ «кітчевої» масової культури призвели фактично до повної «окупації» віт-

чизняного кінопрокату (в значній мірі, телебачення) і почали поглинати національну культуру.

На думку І. Дзюби, «у суспільстві існує невдоволення діяльністю електронних ЗМІ через ігнорування ними вітчизняних виробників культурного продукту, зосередженість майже винятково на комерційних видах мистецтва (комерційне кіно, поп-музика, гумористично-розважальні програми), пропаганду гірших зразків зарубіжного мистецтва та аморальних явищ, ігнорування української мови» [90, с. 255].

Агресивна пропаганда західних цінностей в їх не кращих зразках деформує ще не усталену систему національних цінностей, робить привабливими для молоді «героїв» західного світу, чужих нашій моралі та нашому менталітету, що не може не викликати протесту громадськості, особливо інтелігенції. Її непокоїть те, що серед тривожних тенденцій останніх років – надзвичайно широкі масштаби поширення порнографії й буянства насильства в медіа. Книги і часописи, платівки, кінофільми, театральні постановки, телепрограми, відеокасети, сайти в Інтернеті, рекламні матеріали й навіть телекомунікації дедалі частіше демонструють насильницькі вчинки та всездозволеність у сексуальних стосунках і все це доходить до рівня, що викликає огиду у моральнісної людини.

Засилля в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції не лише призводить до різкого звуження українського мовно-культурного простору, а й зумовлює руйнацію способу думання й ментальності громадян України, прищеплює їм чужі стереотипи та навіює почуття упослідженості й меншовартості. Внаслідок цього відбуваються як ерозія ідентичності української нації, так і духовне нищення людського резерву, з якого формується кадровий корпус в усіх сферах діяльності.

Тривогу викликає і те, що останнім часом відбувається скорочення гуманітарної освіти в системі загальної: скорочення годин з літератури, мови, історії світової культури, логіки, філософії та інших предметів. Те, що названі предмети інтелектуально-світоглядного змісту різко скорочуються, а то і зовсім зникають із системи освіти, вже сьогодні і завдасть в майбутньому колосального збитку культурі та розвитку суспільства **загалом**.

Таке становище викликає глибоку стурбованість наукової та культурної громадськості України, стає предметом обговорення фахівців. Пропонуються шляхи виходу з кризової ситуації. Національна рада з питань культури і духовності при Президентові України 2006 р. ухвалила «Кон-

цепцію стратегії культури України», Міністерство культури України розробило «Концепцію загальнодержавної програми збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства», Національний інститут стратегічних досліджень – «Концепцію гуманітарного розвитку України». Всі ці документи, хоч і створені різними групами фахівців, ґрунтуються на численних попередніх дослідженнях соціологів, культурологів, мовознавців, на офіційних статистичних даних і дають об'єктивний аналіз стану гуманітарної сфери взагалі та української культури зокрема. В них підкреслюється, що кризові явища в культурі є загрозою для всього розвитку суспільства. Національна культура не стала чинником солідаризації соціуму. Широка присутність у національному культурно-символічному просторі рудиментів імперсько-радянської доби продовжує дезорієнтувати національну свідомість українців. Через це у громадян України не тільки зберігаються, але подекуди і зростають істотні відмінності у світоглядних, ціннісних орієнтаціях, поглядах на минуле й майбутнє країни, на шляхи її подальшого розвитку [90, с. 255].

В цих умовах втрачається визначеність і чіткість критеріїв розрізнення еталонної, базової культури, посилюється відносність самих критеріїв, нездатність суспільства розрізнити «культурне» і «некультурне». Ускладнюється культурна орієнтація молоді. У суспільстві відбувається певна втрата кращих зразків культури.

Таким чином, культура в перехідний період соціально-класово увиразнюється («нові українці» мають інший стиль і спосіб життя: набувають свого, часто західноорієнтованого іміджу). Розподіл культурних цінностей зазнав суттєвих змін. Якщо раніше (в часи «застою») говорилося про загальну тенденцію розвитку соціалістичної культури «від соціальної диференціації до соціальної однорідності», то тепер намітився фактично зворотний процес, що спричинило зміну соціально-культурної структури українського соціуму.

Тому зміна соціальної орієнтації й ідеалів, яка проходить в суспільстві, відбувається суперечливо й болісно, бо значна частина суспільства залишається на позиціях соціалістичного вибору, менша частина впевнено обрала шлях західної цивілізації, який в значній мірі виглядає повторенням вже пройденого шляху, а переважна більшість ще не визначилась у своєму соціальному виборі. Ця перехідність, межовість, невизначеність породжує колапс діяльності, втрату напрямку дій, змістовності, соціальної

мети і завдань, призводить до розхитування функціонування соціальних підсистем та їх координованості.

Отже, якісним стрижнем, який пронизує всі сфери суспільства є зміна статусу, а відповідно ролі й функцій національної культури, яка стає одним із визначальних факторів прогресу суспільства, формування національної ідентичності. Базовою основою всіх змін в суспільній свідомості є структурні зміни у формах власності на засоби виробництва, у формуванні нових виробничих відносин, які породжують нові класи й верстви суспільства, нову психологію, мораль, людські взаємини, нові форми культурного буття, стилю і способу життя. Достатньо вказати на освіту, яка в значній мірі набула вже станового характеру. Відбувається відверта експлуатація «новими українцями» наукового, економічного і культурного потенціалу суспільства при нульовому або ж мінімальному внеску в культуру. Жорсткішими стають умови доступу населення до надбань культури.

Всі домінуючі тенденції в поступі України можна означити декількома тезами:

1. Сучасна Україна перебуває в стані відсутності чіткого механізму реалізації власного цивілізаційного проекту, і саме тому над нею на початку XXI ст. нависли численні загрози. Головні її втрати – цивілізаційні, що спричиняють руйнування самобутності української культури і світогляду. Якщо не буде чіткого аксіологічного стержня, то соціокультурний простір нашої країни стане територією іншої, чужорідної цивілізації.

Що ж руйнує в сучасній Україні її ідентичність? Ринкові економічні механізми й аномія: в Україні сьогодні все перетворюється у якусь «економічну субстанцію», що руйнує, пригнічує, розтліває, знищує культуру, у тому числі й національні цінності, а разом з ними і національну ідентичність. Де вихід для порятунку? Раціональний перехід від політики прима-ту економіки до політики національних ціннісних засад. Це – базовий вектор загально-цивілізаційного розвитку України.

2. Цивілізаційний розпад сучасної України відбувається у неспокійному, суперечливому, глобалізованому світі, що ще більше посилює загрози для неї – адже у наших недругів з'являється спокуса вирішення власних проблем за рахунок України. Фактично все так і відбувається: в останні десятиліття Україна взагалі стала своєрідним витратним ресурсом розвитку для інших країн (до прикладу, Росія).

3. Нинішня економоцентристська онтологія світу – це цивілізаційний проект самої людини.

З трьох основних онтологічних «заготовок» (світ в цілому, людина, суспільство) можуть бути сконструйовані й реалізовані різні цивілізаційні конструкції. Поки що можливі тільки дві принципово відмінні: колективістська (солідарна) і егоїстична (конкурентна).

Яка модель людини реалізується сьогодні? На жаль, найгірша – модель економічної людини. Важливо усвідомити, що сучасна глобальна криза – це криза Людини взагалі <...> [20, с. 175].

4. Яка онтологія світу, суспільства і людини найбільш прийнятна для України? Відповідь слід шукати на шляху до максимально повної і цілісної цивілізаційної конструкції. І сьогодні усі ми живемо в тому будинку, який побудували такі «глибокі мислителі», як торговець, лихвар та інші паразитарії. Часи домінування «чистої економіки» у розробці онтологічних моделей світу (людини і суспільства зокрема) необхідно припинити. Потрібні принципово інші (політологічні, філософські, соціологічні, геополітичні, етико-моральні, культурологічні, антропологічні, психологічні) підходи до створення світу для Людини.

5. Які саме цивілізаційні цінності прийнятні для України? Не претендуючи на повноту і системність, зазначимо, що вони представлені в українській філософії, літературі, поезії, світогляді – це любов і Софія, соборність, ідея свободи людини, людське життя, обстоювання гідності особистості, державність, самостійність, демократія, гуманізм, толерантність, свобода віросповідання, свобода совісті, рівність для всіх. Однак наріжною проблемою постає культивування національної ідеї, заснованої на справжніх демократичних цінностях [82, с. 67].

Нові проблеми входження у цивілізаційні процеси суперечливі за своєю суттю й неоднозначні за наслідками для національної культури. Об'єктивні умови висувають на порядок денний завдання глибшого розроблення проблем конкурентоспроможності й випереджального розвитку України в сучасному світі, захисту етнокультурних надбань та систем цінностей, культурних світів українського народу та етнічних меншин України, вироблення цілісної державної політики, спрямованої на їх підтримку та розвиток, протистояння нівелюючим впливам глобалізаційних процесів. Поліетнічність, поліконфесійність та полікультурність українського суспільства, наявність відмінностей між окремими регіонами країни вимагають від науковців, політиків і діячів культури обґрунтування шляхів налагодження в Україні міжетнічного, міжрелігійного та міжрегіонального

діалогу, дієвої адаптації глобалізаційних проявів до потреб сучасного розвитку українського суспільства й культури [284; 90, с. 256].

Імідж України у світі, її міжнародне становище та зв'язки безпосередньо пов'язані з розумінням і раціональним використанням потенціалу культури. Важливу роль відіграє позиціонування України в Європейському Союзі як промоутора культурного розвитку, ініціатора та учасника міжнародних культурних проєктів, що впливають на соціально-економічні показники та сприяють консолідації суспільства.

Внаслідок Революції Гідності культура отримала визнання як важливий консолідуючий та безпековий чинник саме завдяки громадянському суспільству, представники якого висунули до держави категоричні вимоги щодо реформування культурної політики. Однак багато з висунутих ідей складно втілити на практиці через брак відповідних державних механізмів. Зокрема, для української культурної сфери залишаються малознайомими, а відтак і незадіяними, такі поняття європейської культурної політики, як креативна економіка, культурні та креативні індустрії, креативні міста [169]. Це робить неможливими будь-які зусилля з євроінтеграції, оскільки сам зміст європейської культурної політики залишається для українських чиновників нез'ясованим, а культура не визнається рушієм економічного розвитку.

У той самий час в ЄС підтримка культурного сектору, який визначається у документі ЮНЕСКО «Creative Economy Report 2013» як доволі продуктивний та динамічний, є одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку. Про це зазначено й у стратегії «Європа 2020». Культура і творчий сектор визнані джерелами економічного зростання та зайнятості населення, порозуміння і діалогу в суспільстві.

Важливість інвестицій у культуру та творчий сектор підкреслює програма Європейської Комісії «Креативна Європа», розрахована на 2014–2020 роки. Слід підкреслити, що ця програма є рамковим документом, спрямованим на підтримку європейського культурного і аудіовізуального секторів. Бюджет програми, зокрема на період 2014–2020 рр., становить 1,46 мільярдів євро. На відміну від попередніх культурно-гуманітарних проєктів Європейської Комісії нова програма передбачає участь країн, які не є членами ЄС: України, Молдови, Грузії та Туреччини.

Крім того, програма спрямована на підтримку європейського кіно, культури та креативного сектору, що надає їм можливість збільшити контрибуцію у зайнятість населення та економічне зростання. Планується пі-

дтримати десятки тисяч митців, фахівців культури та аудіовізуального сектору, представників «виконавчого» мистецтва (театр, танець), образотворчого мистецтва, видавничої справи, кінематографії, телебачення, музики, міжжанрових мистецтв, культурної спадщини та відео-індустрії. Сприяючи європейській культурній активності, пошуку нових аудиторій в інших країнах, програма також сприятиме збереженню культурного і лінгвістичного розмаїття.

На сьогодні визнано, що культура відіграє провідну роль в економіці ЄС та інших країн Заходу. Завдяки культурному та креативному секторам відбулося зростання внутрішнього валового продукту ЄС на 4,5%, і майже на 4% зросла зайнятість (з'явилося 8,5 мільйонів робочих місць). Європа є світовим лідером із експортування продукції креативних індустрій. Для втримання на цій позиції потрібно постійно інвестувати у розвиток сектору. Нова програма відповідає на виклики, що з'явилися внаслідок глобалізації і поширення цифрових технологій. Це змінило способи створення культурного продукту, вплинуло на шляхи його поширення та сприйняття.

Участь у програмі «Креативна Європа» є необхідною для України з огляду на можливості розвитку, фінансування культурної продукції. Це програма Європейського Союзу, спрямована на підтримку культурного, креативного та аудіовізуального секторів. З 2014 до 2020 року на підтримку європейських проектів, що дають можливість подорожувати, охоплювати нові аудиторії, обмінюватися практичними навичками та вдосконалюватися, планується виділити 1,46 мільярда євро.

У 2015 році претендентами на співробітництво та суперництво у боротьбі за фінансування стали організації із 38 країн, але можливість взяти участь в обох підпрограмах отримали й організації з третіх країн.

«Креативна Європа» складається із двох підпрограм:

- «Культура», в рамках якої передбачено просування креативного та культурного секторів;
- «Медіа», що забезпечує підтримку розвитку та поширення аудіовізуальних творів.

На підпрограму «Медіа» припадає щонайменше 56% бюджету, близько 31% планується виділити на підпрограму «Культура», ще 13% відведено на новий напрямок – міжсекторальну взаємодію, реалізацію якого заплановано на 2016 рік. Він включає фінансове забезпечення представництв програми «Креативна Європа» (Creative Europe Desks) і

реалізацію механізму фінансової гарантії. Україна братиме участь у програмі «Культура».

На сьогодні існує близько 18 каналів (часто іменованих «схеми» або «напрямки»), які надають можливість фінансування у рамках «Креативної Європи», кожен з яких охоплює окремий сектор або вид діяльності. «Креативна Європа» надасть фінансову підтримку лише тим проектам, які виконують поставлені перед нею завдання, а саме:

- зміцнення сектору та нарощування потенціалу;
- формування аудиторії;
- розробка нових бізнес-моделей;
- створення та підтримка віртуальних проектів.

Проекти, що виконують ці завдання, повинні також сприяти досягненню пріоритетних цілей «Креативної Європи». До них належать:

- зміцнення потенціалу сектору в плані функціонування на міжнародному рівні;
- стимулювання міжнародного поширення творів і операторів індустрії, а також завоювання нових аудиторій як у Європі, так і за кордоном;
- заохочення використання інноваційних і творчих підходів;
- зміцнення фінансового потенціалу сектора;
- зміцнення механізмів прийняття рішень.

Означені завдання визнані усіма сторонами перемовин стосовно приєднання: європейською та українською культурною громадськістю, а також українськими державними діячами. У грудні 2014 року Україні була надана виняткова можливість участі у підпрограмі «Культура» за умови підписання проекту Угоди.

Підпрограма «Культура» включає в себе такі напрямки: проекти європейського співробітництва (підтримка транскордонного співробітництва, сприяння доступу до досягнень європейської культури і креативних індустрій, промоція інновацій і креативності); літературні переклади (підтримка ініціатив з перекладу та популяризації літературних творів через ринки ЄС, сприяння доступу читачів до високоякісної європейської літератури); європейські платформи (промоція молодих діячів культури та сприяння мобільності та доступності авторів і виконавців; сприяння розширенню аудиторії та забезпечення доступності до цінностей та різноманіття культур Європи).

Однак процес приєднання гальмується через певні процедурні перепони з боку України. Вони зумовлені бюрократичними маніпуляціями та відсутністю чітких механізмів приєднання до європейських платформ і є типовими для реалізації багатьох культурних програм. За умови подолання цих перешкод для України вимальовуються перспективи участі в програмі «Креативна Європа». Зокрема, фінансова підтримка культурних проєктів. Стимулювання інвестицій у культуру та творчий сектор є вагомим чинником розвитку культурної галузі.

По-друге, можливості успішної колаборації. Реалізація багатьох проєктів передбачає комунікацію та співпрацю з культурними менеджерами та діячами інших європейських країн. Це так чи інакше вводить Україну до європейської системи культурного розвитку та ринку культурних послуг. Сама процедура участі в європейських проєктах і відбір претендентів на отримання гранту, визначає європейський напрямок руху. Європа має великий, набутий протягом кількох десятиліть, досвід розвитку креативної економіки, креативних індустрій і креативних міст. Тож колаборація означатиме отримання європейського досвіду з розвитку культурних і креативних індустрій.

По-третє, усвідомлення ролі креативного класу та створення сприятливих умов для формування креативної економіки. Оптимізація у використанні ресурсів, важливі технологічні зрушення не є можливими поза процесами взаємопроникнення окремих секторів економіки, освіти, науки, ініційованих експертами з креативного класу. Креативна економіка передбачає використання творчого потенціалу в будь-якій сфері (розробки гаджетів і сучасних доріг, винаходи і технології), але при цьому культурна діяльність та культурні процеси в економіці визнаються ключовими.

По-четверте, незалежність культурної активності від держави та цензурування. Це є особливо важливим у випадку України, де культуру було оголошено зброєю та інструментом пропаганди та ідеології. Також це стало можливим внаслідок тривалого існування такого рудименту тоталітарного минулого, як Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, що діяла всупереч протестам громадян до лютого 2015 року, навантажуючи бюджет та створюючи серйозні бар'єри для розвитку.

Програма «Креативна Європа» передбачає в країнах-учасницях діяльність національних Бюро, незалежних від національних органів влади та від європейських структур. Бюро може фінансуватися за рахунок бюджетних та не бюджетних коштів, а також грантів на співфінансування з бю-

джету програми. Проектні заявки на одержання фінансування з бюджету програми можуть подавати винятково юридичні особи, зареєстровані згідно встановленої процедури на веб-порталі програми «Креативна Європа». Заявки подаються учасниками самостійно через відповідні он-лайн форми, доступні на веб-порталі програми, без посередництва національного Бюро програми «Креативна Європа», що також унеможливує зловживання та існування закритих схем відбору до участі.

Для оцінки проектних заявок у рамках оголошених конкурсів залучаються незалежні експерти. З метою уникнення конфлікту інтересів існують чіткі правила відбору експертів, сфера діяльності яких найкраще відповідає проблематиці проектної заявки. Всі заявки оцінюються згідно зі шкалою оцінювання. Після висновків експертів проекти розглядаються Комісією по оцінці, яка приймає остаточне рішення щодо списку відібраних проектів. При відборі проектів увага приділяється дотриманню термінів подачі заявок, наявності усіх необхідних документів, якості методології проекту, обґрунтуванню фінансових затрат на реалізацію проекту тощо.

Сприяння розвитку окремих галузей, таких, як кіно або література. Це стимулюватиме процеси подання українського культурного продукту за кордоном. Відтак відкриваються нові можливості інформаційної присутності України за кордоном.

Посилення ролі міст як осередків культурного розвитку і креативності (програма спрямована на підтримку європейських столиць та на креативні міста). Це передбачає зміну формату політики, в контексті якої розглядатиметься креативність. Креативність дає можливість, по-перше, по-новому побачити розвиток міст, підтримувати інновації, що актуально в Україні як для відродження індустріальних міст, так і для посиленого розвитку малих міст. По-друге, наблизити українську культурну сферу до європейського законодавства та європейських норм культурної політики.

Національний координатор і представництво діють незалежно від національних органів влади та європейських структур і виконують такі функції: поширення інформації про програму «Креативна Європа» на національному рівні та надання консультаційних послуг; сприяння розвитку національних креативних і культурних індустрій шляхом проведення навчальних семінарів, тренінгів тощо; стимулювання транскордонного співробітництва між митцями, культурними інституціями і мережами в рамках Європейського Союзу.

Найбільшими труднощами приєднання української сторони до європейських культурних програм, та, зокрема, до платформи «Креативна Європа», є відсутність в українському законодавстві про культуру взаємоузгоджених положень стосовно креативних індустрій та креативного сектору економіки й відсутність розуміння культури як рушія економіки.

На процесі приєднання до «Креативної Європи» також негативно позначився брак механізмів адаптації європейських культурних платформ до української політики. Це, зокрема, помітно з того, що основною процедурною складністю стало проходження тексту Угоди довгим ланцюжком урядових інституцій.

За інформацією Представництва України при ЄС українська сторона має або підписати запропонований проект Угоди без зауважень, або, у разі суттєвого непогодження з запропонованим проектом Угоди, розпочати процедуру підготовки іншого документу. Проте, реалізація програми ще не розпочалася. Українська сторона виявилася не готовою до реальної участі в програмі євроінтеграційного напрямку. Незважаючи на те, що приєднання до програми «Креативна Європа» є необхідністю, визнаною представниками громадськості та влади. На шляху до її реалізації треба усунути перешкоди, що не дозволяють оперативно приєднуватися до цієї та інших програм Європейського Союзу та ефективно залучати й використовувати можливості міжнародного співробітництва.

Для цього необхідно: по-перше передбачити механізм адаптації європейських програм, спрямованих на культурний розвиток, до українського нормативно-правового поля; по-друге, врахувати значення культурних та креативних індустрій і сучасного мистецтва для виробництва вітчизняного культурного продукту [50].

Уся теперішня система управління культурою сконструйована за лекалами радянських часів. Державні інституції – цвинтар. Тому зусилля тих, хто йде у владу, подібні реформам на ньому. Можна покрити надгробки, облагодити доріжки, але воно так і залишиться цвинтарем. Потрібна політична воля, як зазначив режисер Владислав Троїцький. Треба відійти вбік і абсолютно на чистому місці формувати новий формат культури, освіти, вирощувати кадри. Європейські, американські фонди готові підтримувати такі ініціативи. Але вони не розуміють із ким в Україні вести діалог, бо чиновники – тотально некомпетентні [33].

Зміни, що відбуваються у соціокультурній сфері в Україні обумовлюють перехід від моностилістичної культури (соціалістичної) до культу-

ри полістилістичної, основними категоріями якої є: деієрархізація, деканонізація, неупорядкованість, детоталізація, ускладненість, негативність тощо. Моностилістична культура – це репрезентаційна культура, елементи якої характеризуються внутрішнім зв'язком і активно поділяються (або пасивно сприймаються) всіма членами суспільства [111, с. 131–156].

На відміну від основних характеристик моностилістичної культури, культура полістилістична характерна зняттям ієрархії елементів та іншими категоріями, які в своїй більшості є прямо протилежними попереднім. Максимального прояву ці риси набувають у випадку гіпотетичного «чистого існування полістилістичної культури». Щодо процесів, які ми спостерігаємо в Україні, можна відмітити співіснування елементів як полістилістичної, так і моностилістичної культур. Ця ситуація пов'язана з тим, що культура не є жорсткою і замкненою системою, а постає як динамічна система, елементи якої активно взаємодіють, виступаючи множинністю культурних форм.

З розпадом моностилістичної культури були зруйновані традиційні системи особистісних самоідентифікацій. Нові форми й традиції за умов полістилізму пропонують численні альтернативні можливості ідентифікацій. І зовнішня, презентаційно-показова сторона відіграє важливу роль, тому що для людей, які втратили свою стару ідентифікацію, зовнішні ідентифікаційні ознаки є найшвидшим і найлегшим способом вийти зі свого нестійкого становища [40].

Розвиток національної культури в умовах інтенсивної міжкультурної взаємодії загострює проблеми збереження національно-культурної своєрідності українського народу. Виділений період позначений зміною статусу, ролі й функцій національної культури, що сприяє закріпленню національно-культурної самоідентифікації. Криза ідентичності може бути позначена як центральний конфлікт соціуму. Навіть економічні проблеми відходять на другий план у порівнянні з неможливістю людини і суспільства відповісти на запитання: «Хто я?». З. Бауман відзначає, що зростання інтересу до «обговорення ідентичності» може сказати більше про нинішній стан суспільства, ніж відомі концептуальні й аналітичні результати його осмислення [21, с. 176–177].

Нинішня криза національної ідентичності постає як духовний вакуум, що супроводжується відчуттям історичної приреченості, «бездомності» та втрати національної приналежності громадян. Однією з її причин є розпад колективної пам'яті, втіленої у традиціях, заперечення символів,

втрата віри в спільне майбутнє, дисгармонія внутрішнього світу індивіда, невідповідність між уявленнями культури про саму себе та її образами в інших культурах.

Інші причини кризи можна углядіти в світоглядній площині нації, що пов'язано, по-перше, з виснаженням культурних, духовних чинників національної ідентичності, з тотальним нігілізмом у відношенні до історичного минулого, а також з кризою національної культури. По-друге – з відсутністю національної ідеї, здатної консолідувати суспільство.

Криза ідентичності характеризується руйнуванням ціннісно-сислової сфери. Це – криза цінностей. Аномія, фрустрація, апатія виступають як супутники й показники кризи ідентичності. Суспільство маргіналізується і втрачає свою моральну основу. Маргіналізація – це стан кризи адаптації, або стан дезадаптованості. Якщо у пристосуванні до змін досягається результат, то людина засвоює нову систему соціальних зв'язків, інтеріоризує їх, психологічно сприймає. Якщо ж процес адаптації виявляється невдалим (причиною цього може бути і сам суб'єкт, який не хоче змінювати свій спосіб життя, цінності, світогляд), то тоді це явище проявляється як маргіналізація, як невдала адаптація [319, с. 181]. Відтак, маргінальність, маргінальні процеси, маргінальна людина, маргінальна особистість – явища, які сьогодні стали частиною суспільного та індивідуального життя. Їх наростання в останні десятиріччя – очевидний факт. Маргінальність – це не тільки одна зі сторін життєдіяльності людини. Є підстави стверджувати, що в сучасному суспільстві з'явилися цілі маргінальні групи, суспільні прошарки. Криза індивідуальної і колективної ідентифікації є результатом поліонтичності, а, отже, полікультурності глобалізованої моделі світу. Завданням культурної політики в ситуації суперечності постмодерністських інтенцій мультикультуризму та уніфікаційних стратегій вестернізації стає знаходження середньої позиції між крайнощами неконтрольованого варіанту розвитку національної ідентичності та раціоцентричними.

Нині Україна стоїть перед проблемою пошуку нових чинників конституювання національної ідентичності, позиції якої витісняються ерзацами масової культури, що знайшла притулок і здобула популярність у формах, далеких від культури взагалі. Масова культура справляє деморалізуючий вплив на свідомість та поведінку, породжує бездуховну людину, провідними характеристиками якої є відсутність глибоких і всебічних ін-

тересів, нерозвинена емоційна сфера, конформізм, прагнення бути такою як всі [344, с. 189–223].

Культура мас, поп-культура стала таким самим товаром як і будь-що, що користується попитом на ринку. Соціальні потреби, інтереси, поведінка й навіть звички – це вже не більше, ніж копіювання рекламних екземплярів, спроба імітувати зображене на етикетках щастя від споживання дедалі більшої кількості непотрібних (або штучно-потрібних) *commodities and services*. Шаблонами або зразками «справжнього» життя слугують образи, нав'язані масовою культурою.

Сучасна масова культура – це перш за все культура ЗМІ, тому всі її переваги й недоліки виявляються тут особливо яскраво. Засоби масової інформації і комп'ютерні мережі, миттєво розповсюджуючи новини видозмінюють простір і час, руйнують національні кордони. До чинників, що значною мірою впливають на масову культуру, належать, передовсім, глобалізація, інформатизація, комерціалізація, завдяки яким масова культура набуває значного поширення в інформаційному суспільстві. Експансія МК призводить до розмивання та знищення межі між складовими національної культури та загрожує втратою національної ідентичності і самоідентичності, оскільки національна культура складає смислове ядро останньої. У **цьому** контексті правомірним є твердження українського дослідника Т. Лютого, який зазначає: «Культура України віддавна наражається на ризик послідовної втрати культурної ідентичності, а її позиції витісняються ерзацами масової культури, переважно американізованих форм» [194, с. 5].

Основними атрибутами масової культури є стандартизація, що полягає в редукуванні всіх культурних сюжетів до декількох основних сюжетних мотивів, які згодом можна піддати процесу «конвеєрної обробки». Іншими її рисами є проста мова і форма безпосереднього звернення до молоді, її візуальність. У зіткненні з візуальним способом функціонування, в якому домінує образ, інтелектуальне знання вже не вважається пріоритетним. Сюжетними мотивами, одержуваними в такий спосіб, є гумористичний, драматичний, сентиментальний, особистісний тощо.

Сучасна молодь постійно і **дедалі** більшою мірою потрапляє під її згубний вплив. **Слушно** зауважує академік І. Дзюба, що «людина нині є безправною і безсилою перед нею [*масовою культурою* – Л. С.]. Вона не вибирає і не формує її, на людину це все просто звалюється, і вона мусить сприймати те, що діється. Тут уже момент вибору, оцінки, орієнтації дуже

послаблений. Це – величезна інтелектуальна і моральна загроза. Безумовним є занепад моралі і торжество цинізму. Йдеться не тільки про розгул порносу – це тільки один із аспектів страшної хвороби, яка обумовлює втрату совісті, відповідальності, сорому» [91, с. 29–30].

Українське телебачення намагається копіювати різноманітні американські й інші західні телевізійні проекти, реаліті-шоу. Ці проекти мають шалений успіх. Найнебезпечнішим наслідком є те, що доступ дітей та підлітків до цих деморалізуючих ресурсів є практично необмеженим, а найгірші зразки західної культури потужно впливають на ціннісний світ молоді. В результаті маємо викривлену систему її цінностей, зневагу до людського життя, нехтування одвічними принципами родинного добробуту та подружнього кохання, сексуальну розпусту. Важлива роль у подоланні таких суперечливих умов належить освіті, яка має поєднати завдання бути чинником позитивних тенденцій глобалізації і, одночасно, стримувати та запобігати негативним проявам. Всезагальна інформатизація соціокультурного простору вимагає свідомого проведення інформаційної політики в галузі освіти.

Інша, не менш важлива, проблема нашого суспільства полягає в тому, що у новонародженій українській державі серед нових правлячих еліт досить швидко відбувся «полюбовний» поділ сфер впливу – перефарбована номенклатура зосередилася на прибиранні до рук «загальнонародної» власності, натомість націонал-демократам дісталася в основному сфера культури, в якій почали культивувати «ерзац-народну» культуру. Держава залишилася осторонь цих процесів, чим відштовхнула значну частину населення, яке стало за власним смаком і розумінням формувати своє «культурне меню».

Як діють механізми масової культури в транзитному українському соціумі, й чи можемо ми сьогодні говорити про «українську масову культуру»? На це питання не можна відповісти однозначно. Маскультурне меню сучасного українця формується найбільш активними експортерами цього роду продукції – американськими та західноєвропейськими. Українська молодь легко потрапила на гачок споживацьких орієнтирів іноземної культури, відчуваючи нестабільність сьогодення і страх перед майбутнім. Сьогодні можна побачити, що вектори офіційної й масової культур розходяться все далі. Остання, не відхиляючись від стандартів, закріплює стереотипи. Молодь споживає продукт маскультури передовсім тому, що сподівається знайти підтвердження своїх цінностей.

У наші дні соціокультурні та технокомунікаційні аспекти функціонування масової культури нероздільні. Більшість сучасних дослідників вважають, що зміст маскультури визначається засобами масової комунікації, які її транслюють. Останні сприяють не лише взаємозбагаченню різних культур, а й сприяють культурній експансії, що особливо вразливо для національної культури, де ще не сформована її цілісність та відсутній імунітет проти агресивного вторгнення більш сильної чужої культури.

Зупинити культурний вандалізм, який відбувається на всіх рівнях суспільства важко, однак можливо перш за все на рівні культурної політики держави. Деморалізація, нігілізм, знедуховлення – це явища, боротьба з якими вимагає постійної і максимальної уваги. У цьому випадку актуальною є думка І. Дзюби, що нашій культурі потрібна свідома, продумана та дієва підтримка з боку держави і всього суспільства [91, с. 30].

Сучасне суспільство позбавлене ідеологічної основи, тому кожен індивід керується власними цілями та інтересами, що робить його відчуженим від смислів та ідеалів. Це призводить до ситуації розгубленості, пошуку гуманістичних моделей поведінки, які практично відсутні. Тепер людина прагне, за словами Е. Фромма, «мати» а не «бути», намагається уникнути відповідальності за власні вчинки, що неминуче призводить до внутрішніх конфліктів. Як наслідок – відчуття замкненості, аморальності й невпевненості. Особистість заповняють фобії втратити роботу, опинитися у злиденності, без квартири, захворіти, стати безхатченком чи жертвою злочинності та шахрайства. Втративши довіру практично до усіх соціальних інститутів її комфортний простір в соціумі звузився до кола сім'ї. Так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, в 2010 році довіряли прокуратурі 11%, судам 12%, міліції 13%, профспілкам 16%, ЗМІ 31%, армії 34% і тільки своїй сім'ї – 95% опитаних [352, с. 402].

Рівень довіри до державних та соціальних інститутів у 2016 році значно змінився. За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 22 по 26 квітня 2016 року в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, серед інститутів держави та суспільства найбільшу довіру громадян мають волонтерські організації (ім довіряють 63,7% опитаних), Збройні Сили України (61,8%), Церква (60,5%), добровольчі батальйони (58,5%), Національна гвардія України (57,3%), нова патрульна по-

ліція (43,9%), громадські організації (46,8%). Число респондентів, які довіряють цим інституціям перевищує число тих, хто їм не довіряє.

Частка тих, хто довіряє владним інститутам, істотно нижча за частку тих, хто їм не довіряє. Так, органам місцевого самоврядування довіряють 37,5%, не довіряють – 50,7%, Національному антикорупційному бюро України – відповідно 21,6% і 55,6%, Президенту України – відповідно 24,3% і 69,0%. Ще меншою мірою громадяни довіряють Уряду (висловлюють довіру 15,8%, не довіряють – 74,9%), Верховній Раді України (відповідно 14,6% і 80,2%), Національному банку (відповідно 11,2% і 80,1%), судам (відповідно 10,5% і 83,2%), Прокуратурі (відповідно 9,9% і 84,3%). Довіру до державного апарату (чиновників) висловили лише 7,4%, не довіряють – 87,1%. Порівняно з попередніми роками рівень довіри до владних інститутів знизився. Вкрай низький рівень довіри мають також політичні партії (відповідно 9,7% і 78,3%), комерційні банки (відповідно 10,1% і 82,9%), засоби масової інформації Росії (відповідно 6,3% і 83,6%).

Ставлення респондентів до затвердження нового складу Уряду на чолі з Володимиром Гройсманом є неоднозначним. Підтримують це рішення 35,4% опитаних, не підтримують – 42,4%. Відносна більшість громадян (44,3%) вважають, що з точки зору ефективності роботи новий Уряд буде таким самим, як і попередній. 20,1% опитаних вважають, що новий Уряд буде кращим, а 17,3% – що новий Уряд буде гіршим за попередній. 10,3% респондентів вважають, що після відставки Уряду Яценюка, формування нового Уряду та коаліції політична криза завершилася, переважна більшість респондентів (72,7%) так не вважають. Ініціативу розпуску Верховної Ради та проведення позачергових виборів підтримали 46,3% респондентів, не підтримали – 38,4%. Ініціативу дострокового припинення повноважень Президента України та проведення позачергових президентських виборів підтримали 44,5% респондентів, не підтримали – 39,0% [237].

Більшість людей негативно або, у кращому випадку, нейтрально сприймають державу, в якій вони живуть. Так, за даними соціологічного опитування, тільки близько 3% опитаних відчують щоденну турботу про них з боку держави, а 63% респондентів вважають, що держава відвернулася від них. У сприйнятті держави практично немає відмінностей між українцями і росіянами, україномовними і російськомовними громадянами. Відносно оцінки ставлення держави до своїх громадян помітні відмінності між жителями різних регіонів і представниками різних освітніх груп.

Так, різниця між південним і західним регіонами країни досягає 10%. На півдні – 68% опитаних вважають, що держава, по суті, відвернулася від них, а на заході – 58%. Практично таке ж співвідношення з цього питання у людей з неповною середньою і вищою освітою – 67% і 58% відповідно [352, с. 402]. Крім того існують значні культурні відмінності між Сходом та Заходом України. Якщо в Західній Україні релігійність зростає значно швидше порівняно з загальноукраїнськими показниками, то Східна (індустріально-урбанізована) Україна характеризується відвідуванням дискотек, відеосалонів, театрів, ширшим інтересом до розважальних телепередач, читання художньої літератури. У Східній Україні залучення до національної культури відбувається значно повільніше. Утвердженню національної ідентичності заважає низький престиж у громадській думці української держави, органів її влади, імідж країни в міжнародних стосунках, бідність населення і загрозлива екологічна ситуація. Все це є наслідком хронічної занедбаності та відкинутості на маргінес культурної політики в Україні.

Важливою рисою нової соціальної реальності і, разом з тим, фактором її розвитку, є посилення впливу на культурне життя України її діаспори (українські західні освітні заклади, церковні організації, культурний обмін, спільні соціально-культурні проекти), здобутки якої все повніше ініціюють культурні зміни.

З огляду на зазначене, одним із пріоритетних напрямків державної політики у культурній сфері має бути продумана організація протидії «культурній колонізації» з боку західних держав з метою захисту українського інформаційно-культурного простору. Вважаємо, що для цього необхідно підвищення конкурентоспроможності української культури, передусім у духовно-мистецькому плані. Необхідно спрямовувати всі зусилля на підтримку сучасного культурного процесу, стимулювання духовно-культурного розвитку регіонів, здійснювати поступовий перехід на програмно-цільове фінансування діяльності закладів культури, створювати необхідні умови для соціального захисту працівників культурної сфери. Завдяки такому підходу культура стане потужним засобом формування особистості, побудови громадянського суспільства і правової держави. Саме під таким кутом зору у грудні 2002 р. і в травні 2013 р. відбулися парламентські слухання з питань культури, мови, книгодрукування (їх матеріали опубліковані у збірниках «Криза культури», «Обережно – мова!»). Вони допомогли привернути увагу спільноти до проблем культурної полі-

тики. Однак рівень дієвості законодавчих актів підняти ще не вдалося, як і рівень реального здійснення основних засад культурної політики держави (гарантування культурних прав громадян та їх доступу до культурних цінностей; сприяння створенню єдиного загальнонаціонального культурного простору; визнання культури одним з основних чинників самобутності української нації; забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави; підтримка високопрофесійної мистецької творчості; забезпечення умов для творчого розвитку особистості; підтримка передових технологій у сфері культури; підтримка вітчизняного виробника культурного продукту; сприяння популяризації української культури за кордоном; заохочення експорту культурно-мистецької продукції; створення в Україні умов для популяризації досягнень сучасної світової культури та культурно-історичної спадщини; підвищення рівня культурної присутності України в світі). На жаль, на думку І. Дзюби, усе це залишається здебільшого на декларативному рівні [90, с. 254]. І події Майдану **2013-2014 років** – це доказ **розгромної** поразки культурної політики, точніше її відсутності. Майдан **засвідчив**, що у **сьогоднішніх** політичних реаліях культура нічого не вирішує. Це лише допоміжний фактор, бо коктейль Молотова виявився ефективнішим. Події на Майдані – це один з головних уроків.

Осмислення сучасної соціокультурної ситуації в Україні дає підстави зробити обґрунтоване припущення щодо цілком закономірної онтологічної зумовленості цієї фази еволюції культури, оскільки вона досить органічно вписується в контекст основних культурно-владних вимірів перехідного суспільства. Засадничою серед них є поліваріантність культурного розвитку. Ця умова – необхідна ознака ринкових відносин як процесу і способу реалізації вимоги множинності форм суспільного буття культури. Важливою особливістю взаємодії культури і влади в трансформаційному суспільстві є врахування суперечливого характеру культури в **нинішній** період, коли її зміст і структура можуть багато в чім залишатися старими, зумовленими «родинними пластами» суспільства, що передувало. Необхідно зрозуміти яку роль має відігравати держава в умовах реформування суспільних відносин, щоб максимально сприяти як збереженню так і розвитку культури. Зниження ролі і послаблення державного втручання в управління культурою негативно вплинуло на духовно-моральний стан суспільства. Стало зрозуміло, що реформаторські зусилля мають бути

сконцентровані не на обмеження, а на новому розумінні функції держави у сфері культури.

Аналізуючи вищезазначене, слід підкреслити, що стан справ у культурній галузі суттєво впливає практично на всі сфери суспільного життя, на формування ставлення населення до кардинальних суспільних трансформацій. Вирішення означених проблем потребує розробки концептуальних напрямів розвитку культури.

2. 2. Держава та культура: межі втручання і особливості взаємодії в ринкових умовах

Держава як центральний інститут політичної системи існує головним чином для того, щоб забезпечувати стабільне існування спільноти. Вона є невід'ємною й необхідною умовою життя людей, способом організації й упорядкування суспільства, збереження його цілісності, оптимального функціонування його механізмів на засадах певних принципів та загальноприйнятих імперативних норм.

Функціональне коло сучасної держави визначається сукупністю її ролей. Вона відповідно до свого призначення виконує законодавчу, соціальну, культурно-виховну, організаційно-управлінську та інші функції, які диктуються інтересами економічно панівних груп, що мають реальну владу, та інтересами решти соціальних прошарків.

Держава – це система управління в суспільстві, втілення законів як *de jure*, так і *de facto*. Це – «машина», яка усуває конфлікти, регулює соціальні відносини, управляє суспільством і культурою як його важливою сферою.

Існує думка, що культура з поміж інших сфер найменше піддається інституційному упорядкуванню. В минулому і дотепер ведуться нескінченні суперечки щодо можливостей управління культурою. В них беруть активну участь і діячі культури, які постійно **заперечують** «втручання» держави чи інших «сторонніх» інститутів у таку «творчу» і «витончену» справу, як культурне творення. Боротьба проти бюрократичних та інших обмежень (зокрема з ідейних мотивів) за свободу творчості митця, доступ широкого загалу населення до досягнень художньої й інтелектуальної творчості – незаперечний факт історії культури.

Держава в умовах утвердження ринкових відносин повинна не просто гарантувати свободу творчості, а дбати про розмаїття творчих проявів у суспільстві, збереження й збагачення його культурно-духовного потенціалу.

Філософське осмислення ринкових відносин, що формуються в українському суспільстві, відбувається на основі «неринкової» культури. Комерціалізація діяльності закладів культури призвела до втрати орієнтирів у фахівців цієї сфери, до скорочення обсягів і форм культурної діяльності населення, яке не в змозі реалізувати вже сформовані потреби та інтереси.

Це призводить до розриву між очікуваннями людей від проголошених реформ і неадекватністю їх результатів, з одного боку, та з іншого, - діями, що здійснюються управлінськими структурами. Стає очевидним, що новій суспільній системі необхідні й нові відносини, нові механізми управління, здатні відповідати вимогам сучасних ринкових відносин, водночас враховувати традиції, забезпечувати послідовний рух суспільства до стабільності, стійкості, прогресу.

Специфіка сучасного соціально-економічного розвитку країни, поживлення національних, етнічних, культурних та інших контактів актуалізують пошуки оптимальних моделей управління процесами в духовній сфері, формуванням і задоволенням культурних потреб та інтересів людей різних поколінь, що проживають на різних територіях.

Управлінські відносини в галузі культури є підсистемою суспільних відносин. Останні досить ґрунтовно вивчені вітчизняними та зарубіжними вченими [299]. Суспільні відносини – складний і багатоплановий соціальний феномен, який включає в себе всі можливі взаємозв'язки між індивідами, соціальними групами, спільнотами та інститутами. Суть управління культурою – забезпечення взаємовпливу, взаємопроникнення й взаємозумовленості творчої діяльності людей, регулювання діяльності закладів культури.

Відносини управління носять комплексний, всеохоплюючий характер і поширюються на всі сфери суспільного буття, подібно до того, як культура пронизує всі царини життєдіяльності людини. Управлінські відносини у сфері культури активно впливають на соціум, упорядковують економічне, політичне, духовне життя країни [60].

Держава, регулюючи функціонування найважливіших систем суспільства, виступає важливою передумовою розвитку культури. Вона виступає, зокрема, як основний «замовник» і «спонсор», підтримуючи культур-

ну діяльність матеріально чи надаючи ті чи інші привілеї та пільги. Держава заохочує вивчення культури в усіх її формах для того, щоб направляти її потенціал на вирішення економічних, політичних та інших завдань.

Для забезпечення стабільності суспільства в різні історичні епохи існували і нині існують соціальні інститути, які спрямовують культурне життя, використовуючи методи заохочення, обмеження, а інколи навіть придушення свободи творчості. Повноцінне функціонування інститутів держави є важливою умовою соціокультурного розвитку, адже вона має засоби впливу на підвищення чи зниження рівня життєздатності культури як функціональної системи [322, с. 218].

Держава визначає свою роль у культурному житті своїх громадян через державну культурну політику. Сфера культурної політики і стратегія дій суттєво змінювались в Європі впродовж останнього століття. В кінці ХХ – на початку ХХІ століття проблеми державної культурної політики постають особливо гостро у зв'язку з трансформаційними процесами у суспільстві.

Серед найважливіших філософських, культурологічних, політологічних завдань постає висвітлення суті діалектичного взаємозв'язку і взаємозалежності держави і культури, соціальної ролі держави, її культурних функцій, форм впливу культури на державотворчі процеси, аналіз державної культурної політики на різних суспільно-політичних етапах існування української нації та України. Такий узагальнено-виокремлений підхід щодо висвітлення теми «держава і культура» важливий як для соціальної філософії, так і для практичної реалізації сучасної державної культурної політики.

Розробка теоретичних, методологічних та організаційних аспектів взаємовідносин держави і культури викликають інтерес у багатьох дослідників. В останні десятиліття в цій царині інтенсивно працювали філософи, історики, культурологи, юристи, економісти, соціологи, політологи, фахівці сфери управління. Наукова література, яка безпосередньо або опосередковано має відношення до питань державного управління культурними процесами, достатньо різноманітна. Загальнотеоретичною базою проблематики передусім стали концептуальні положення, викладені у працях провідних західних вчених: Д. Адамс, Т. Адорно, М. Драгичевич-Шешич, А. Моль, Х. Ортега-і-Гассет, Р. Фішер та ін. Не втратила наукової значущості й радянська історіографія, специфічною рисою якої був гіпертрофований інтерес до проблем партійності, класовості та соціальної відповіда-

льності культури та мистецтва. Немало ґрунтовних монографічних дисертаційних досліджень загальнотеоретичного та прикладного характеру останнім часом оприлюднено російськими дослідниками, увага яких **зосереджується** на висвітленні взаємовідносин між державою і культурою як в історичному вимірі, так і в умовах ринкової економіки й інших модернізаційних перетворень пострадянської доби. За роки незалежності й українські вчені у своїх монографічних та дисертаційних працях активно освоюють проблематику, продукуючи все нові ідеї дослідження.

Проблеми взаємодії культури і влади розглядали **О. Гриценко**, С. Кострюков. Певною мірою проблема висвітлена на сторінках наукової періодики та в матеріалах наукових конференцій. Необхідність критичного осмислення нинішнього стану розвитку культурної політики в країні передусім спонукає вітчизняних вчених до розгляду окремих аспектів взаємодії культурного середовища з практикою державного будівництва, пошуку моделей єдності культури й мислення. Водночас проблеми політичного керівництва культурними процесами в Україні певною мірою піддано аналізу в наукових розвідках вітчизняних науковців як радянської доби, так і сучасності. Вагомий внесок у висвітленні різних аспектів впливу держави на розвиток культури становлять праці **В. Бакальчук**, В. Карлової, І. Огородника, Ю. Римаренка, Д. Співак, М. Степико, М. Стріхи, С. Чукут, Г. Тульчинського та ін. Значний внесок у розробку принципів державної культурної політики в Україні зробили науковці: Ю. Безгін, Ю. Богуцький, О. Кравченко, О. Семашко, **В. Шейко**, та ін. Розробці принципів державного регулювання у сфері масової культури, комерційного сектору культури присвячені праці О. Гриценка, В. Солодовник.

Однак, **незважаючи** на те, що проблема функціонування державної культурної політики активно досліджується, дискусія про формування вектору державної культурної політики у досягненні її основних пріоритетів триває і на даний час. Вона продовжується тому, що в основі його лежить складний процес підвищення попиту на духовні цінності, товари й послуги закладів культури. Дискутується також питання про необхідність державної підтримки культури в ринкових умовах, визначення гуманістичних аспектів культурної творчості з філософської точки зору.

Більш комплексного та глибокого осмислення потребують проблеми аналізу методів, принципів і механізмів державного управління сферою культури в умовах трансформації, виявлення можливостей проектування та реалізації культурної політики на основі вивчення процесів самооргані-

зації, що відбуваються в культурі; висвітлення гносеологічних витоків, історичної динаміки, закономірностей соціально-культурного розвитку в Україні, розуміння і знання яких дозволяє не тільки зважено оцінювати процеси, що відбуваються в духовному житті нашого суспільства, але й моделювати соціокультурну ситуацію, прогнозувати її результати, передбачати складнощі, вибудовувати відповідну тактику і стратегію; обґрунтовувати основні пріоритети державної стратегії управління розвитком національної культури в Україні в умовах світових інтеграційних процесів.

Розробка теоретичних, методологічних та організаційних аспектів культурної політики так само значима, як і визначення провідних імперативів державної політики в царинах економічного, екологічного, соціального, національного, міжнародного розвитку. Крім того, культурна політика є одним з найбільш ефективних засобів здійснення цілеспрямованої регуляції процесів культурного життя в суспільстві й вихованні громадян засобами культури. Культура також є важливим фактором безпеки, адже реально безпечним є суспільство, в якому абсолютна більшість громадян свідомо і цілеспрямовано дотримує загальноприйняті норми життєдіяльності. Звідси зростає необхідність формування у суспільстві культурної політики, заснованої на філософському її осмисленні, гармонізації процесів національно-культурної ідентифікації та культурного різноманіття. Культурна політика забезпечує спадкоємність культурного розвитку, виключає революційні злами традицій, норм культури, моральності, враховує багатосуб'єктність і багатооб'єктність культурного процесу при регулюючій ролі держави, прагне до узгодження інтересів, культурної самобутності народу в рамках єдиного культурного простору, сприяє демократії; ліквідує дискримінацію громадян відносно культури на ґрунті соціального походження, місця проживання, а також забезпечує право громадянина на користування національною скарбницею, що формувалася протягом століть, реалізує принцип дотримання державою правових, економічних гарантій у сфері культури.

Багатовіковий історичний досвід переконливо демонструє, що поза врахуванням культурної специфіки суспільства неможливо здійснювати поступальний його розвиток з реалізацією тієї або іншої моделі соціального прогресу. Зокрема, економіка поза культурою призводить до матеріальних криз, а політика поза культурою – до силових конфліктів. Без врахування провідної ролі культури в суспільному розвитку не може

глибоко розумітися і точно оцінюватися зміст соціальних та економічних перетворень.

Взаємодія двох сфер – державної політики і культури – формує принципово нову модель загального регулювання культурних процесів, суть якої полягає в постійній взаємодії держави й культури. Структура даної взаємодії має бути представлена не тільки у вигляді «вертикальних» зв'язків влади і підпорядкування, а й у «горизонтальних» демократичних відносинах, заснованих значною мірою на самостійній, незалежній від держави діяльності творчих об'єднань. При цьому діалектика взаємовідносин культури і держави є складною й суперечливою, оскільки між ними відбувається своєрідний соціальний функціонально-змістовний поділ, де культура виступає опозиційним опонентом держави. Культура як система, що саморозвивається завжди відчуває тиск з боку держави. У свою чергу, держава не може розвиватися без вільного розвитку культури, яка забезпечує її духовно-інтелектуальний потенціал економічного, політичного, соціального прогресу [35].

У розвитку культурного процесу нерідко виникають колізії між тенденціями до централізації культурної діяльності з боку держави і її демократизацією, яку вимагають неурядові організації. Втручання державних органів в діяльність організацій культури часто просто необхідне, оскільки без урядової підтримки вони не можуть впоратися із певними труднощами (фінансовими, правовими, політичними), відповідно, припиняють своє існування. Поряд з державою функція регулювання розвитку культури все частіше перехоплюється бізнесом, хоча законодавство коригує ринкову «стихію». Доповненням до правових норм сьогодні виступають також такі різноманітні інститути й форми регуляції культурного життя і діяльності, як фонди, спонсорство, патронаж, премії, почесні звання і т.п.

Держава здійснює свої внутрішні функції: економічну, правову, соціальну, культурно-виховну, політичну; та зовнішні: взаємовигідного співробітництва, оборони країни, вирішення глобальних загальнолюдських проблем. Людський чинник є головним у всіх процесах здійснення державної політики як стержень всієї суті взаємин держави і суспільства, їх взаємозалежності, рівня життєдіяльності, прогресу чи занепаду.

У деяких дослідженнях чітко простежується тенденція нав'язування функцій, які сучасна держава не може реалізувати у повній мірі. Так А. Барканов зауважив, що культурно-виховна функція держави ще не наповнена реальним змістом, суспільство поки недостатньо адекватно усві-

домлює роль і значення цієї функції, а держава тільки-но починає збільшувати обсяги впливу в духовно-культурній сфері [18, с. 168].

Особливості культурно-виховної функції держави опрацьовував відомий британський філософ і соціолог К. Поппер, який дійшов висновку, що головна функція держави якраз і полягає у проникненні й контролі в усіх сферах суспільного життя (у тому числі і сфери культури) [254, с.73].

У контексті впливу влади на культуру не слід перебільшувати наслідки можливого виходу культури з-під контролю держави, хоча така можливість у перехідному суспільстві збільшується. Трансформація суспільства передбачає лібералізацію багатьох процесів у державі. К. Поппер зазначав, що свобода, очевидно, неможлива, якщо її не гарантує держава. Він вважає, що потрібен певний контроль з боку держави і над системою освіти, інакше відсутність піклування про дітей не дозволить їм захистити свою свободу. Держава повинна стежити, щоб освіта була доступна всім. Однак цей контроль не повинен бути надмірним, оскільки він може вилитися в ідеологічну обробку [254, с. 150].

Ці думки вченого цілком можна віднести і до культури, яка завжди була для держави «падчеркою» і до якої завжди застосовувався залишковий принцип фінансування. Останній при умовах соціальної трансформації неминуче призводить культуру до злиденності і постає одним з факторів нинішнього стану бездуховності в суспільстві. Ще на початку ХХ ст. відомий гуманіст А. Швейцер, який займався пошуками шляхів подолання бездуховності, вказував на кілька труднощів, які потрібно подолати – відсутність розуміння того, що є і що має бути. Оновлення культури утруднялося ще й тим, що носіями динаміки культури можуть бути лише особистості. Висновок, до якого прийшов вчений, був таким: «... коли суспільство впливає на індивіда сильніше, ніж індивід на суспільство, починається деградація культури, оскільки у цьому випадку з необхідністю зменшується вирішальна величина – духовні та моральні здібності людини. Відбувається деморалізація суспільства, і воно стає нездатним розуміти і вирішувати» [340, с. 187].

Держава в управлінні соціально-культурною сферою використовує **низку** важелів. По-перше, створення мережі закладів культури. По-друге, діяльність державних органів управління. По-третє, створення правових умов, норм, гарантій діяльності закладів культури різних форм власності, та контроль виконання чинних законів. По-четверте, оподаткування та інші дії, які спонукають до підтримки та розвитку культури і мистецтва, а

також інформаційне забезпечення вироблення рішень, діяльності та аналізу її результатів.

Конкретна конфігурація державного регулювання залежить від акценту на тих чи інших важелях. Визначаючи доцільні межі та форми державного регулювання розвитку культурної сфери, важливо, уникаючи ідеологічних стереотипів, опиратися на накопичений вітчизняний та зарубіжний досвід, який показує, що можливі наступні рольові моделі держави у відношенні до культури: перша роль – «помічник» – держава всю свою увагу концентрує на підтримці та розвитку різноманітності як у некомерційній професійній, так і в аматорській творчості. Це досягається підтримкою культурної діяльності в цілому, а не окремих стилів і напрямків. Джерела фінансування у **даному** випадку різноманітні, а роль уряду полягає **винятково** в заохоченні цього розмаїття (законодавчою і податковою політикою). Класичний приклад «помічника» – державна підтримка культури в США. Політика США у сфері культури, в своєму розвитку пройшла декілька етапів. На першому етапі, який припав на часи економічної депресії, держава вдалася до безпрецедентних в американській історії заходів, коли федеральний уряд країни став патроном сфери культури. Саме у цей період була введена програма державного фінансування культури, розподілена за чотирма сферами: література, музичне, театральне й образотворче мистецтво. В рамках цієї програми на федеральному рівні почали діяти галузеві проекти.

Другий період державної підтримки культурної сфери розпочався, коли Конгрес США взяв курс на гуманітаризацію суспільства. Група конгресменів, лобіюючи інтереси гуманітаріїв, наголосила, що заохочення й підтримка національного прогресу в галузі культури і мистецтва, незважаючи на приватні та місцеві ініціативи, є справою федерального уряду. Стверджувалося, що федеральні владні структури мають не тільки створювати сприятливу для наукової, літературної, мистецької творчості атмосферу, а й матеріально підтримувати сферу культури задля активізації духовно-культурних процесів.

Друга роль держави – «патрон» – держава концентрує свою увагу на забезпечення стандартів професійної творчості й діяльності. Наприклад, вона заохочує художню майстерність за допомогою стипендій і активною участю в культурному житті, ніж «помічник». Типовий приклад такої ситуації – Великобританія. Держава фінансує, але не «керує» підтримкою культури. Вона передає призначені на культуру кошти автономним гро-

мадсько-державним установам, а вже вони витрачають надані кошти для підтримки певних культурних проєктів.

Третя роль – «архітектор» – коли допомога культурі та мистецтву з боку держави є частиною її програми підвищення добробуту суспільства. В основі її політики лежать скоріше стандарти суспільства, ніж професійні стандарти працівників сфери культури. Сама підтримка виражається в довгостроковому державному фінансуванні. Приклад «архітектора» – Франція. Культурна політика Франції вважається зразком того, як в умовах вільноринкового суспільства можна створити сильно централізовану систему державного патронажу над культурою [148].

Виступаючи у ролі «інженера», держава володіє і розпоряджається засобами здійснення культурної діяльності та художньої творчості. Наприклад, вона підтримує культуру, яка відповідає її політичним цілям. Прикладом такої державної політики є колишній СРСР.

Ці та інші акценти в кожній державі можуть зміщуватися залежно від економічної ситуації, політичного (зовнішнього та внутрішнього) становища. Однак, як зазначає Г. Тульчинський, у кожній країні, залежно від традицій культурного й політичного життя, формується певний характер і стиль державного регулювання у сфері культури, властивий даному суспільству [311, с. 41–43].

Культура володіє правом на підтримку з боку держави, яка несе юридичні та моральні зобов'язання перед минулим, сьогоденням і майбутнім за збереження та розвиток культурної спадщини народу, що проживає на його території. Державна політика у сфері культури повинна будуватися на шані людської гідності, забезпечення свободи вибору кожним членом суспільства форм участі в культурному житті й творчості. Держава забезпечує рівність можливостей і умов культурного розвитку громадян, визначає напрямки, зміст та форми державної підтримки культури з урахуванням національних традицій, рівня політичного та економічного розвитку суспільства.

Як гарант збереження і розвитку культурної спадщини держава зобов'язана:

- розглядати **в якості пріоритетного** завдання збереження культурного надбання нації і забезпечувати його передачу майбутнім поколінням;
- брати під захист об'єкти і пам'ятники культури, які потребують охорони, реставрації та музеєфікації;

- забезпечувати законодавчу базу підтримки й розвитку культурного життя та приймати адміністративні заходи з неухильного дотримання міжнародних та державних норм у галузі культури;
- створювати систему соціальних, економічних і правових гарантій вільної творчості та професійної діяльності у сфері культури;
- підтримувати недержавні організації, які сприяють розвитку культурного життя, забезпечувати правові гарантії та створювати реальні умови (включаючи податкову політику) для розвитку благодійництва у сфері культури;
- стимулювати ініціативу та участь різних груп населення у створенні, збереженні, поширенні й споживанні культурних цінностей;
- сприяти встановленню міжнародних культурних контактів, зв'язків і співробітництва [311, с. 47].

Отже, **основним** інститутом, який регулює культурну діяльність в сучасному суспільстві, є держава. У цивілізованих країнах обсяг культурної політики, яка здійснюється державою, значно менший, ніж у країнах, що розвиваються. Він **охоплює** такі напрямки, як підтримка творчості, створення умов для її реалізації; захист національної культури в глобалізованому світі, розробка заходів щодо зменшення негативного впливу комерціалізації в сфері культури; сприяння адміністративної децентралізації культурної діяльності; забезпечення збереження культурних надбань минулого; сприяння новаторству і оновленню культури, а також налагодженню взаємодії та взаєморозуміння між різними культурними групами всередині країни.

Обґрунтовуючи сутність державної політики, канадський професор Л. Пал доводить, що будь-яка державна політика є своєрідним дороговказом для тих, хто її втілює в життя, і тих, хто її дотримується. «Як державні службовці можуть знати, яких дій від них буде вимагати уряд у конкретному випадку? Вони звертаються до державної політики як до покажчика. Як громадяни знатимуть, що уряд робить чи не робить у певній справі? Вони звертаються до його політики», – підкреслює вчений [241, с. 21]. Далі Л. Пал зазначає, що державна політика, в основному, використовує цілеспрямоване втручання для зміни ходу подій на краще. Саме тому від сучасних урядів очікують рішучих дій і піддають критиці їх бездіяльність, – підкреслює він. Разом з тим, виходячи з аналізу політики, вчений приходить до висновку, що державна політика може являти собою не тільки порядок певних дій, а й продуману бездіяльність уряду щодо тієї чи іншої

проблеми. «Утримання від дії, очікування, залишення справ у незмінному стані – все це може бути політичним вибором» [241, с. 22].

Важливою в контексті нашого дослідження є думка Л. Пала щодо змісту культурної політики. Він зазначає, що емпіричний зміст будь-якої державної політики можна звести до трьох елементів, а саме: визначення проблеми, яка є серцевиною політики, ключем для розшифрування її змісту і логіки; виділення цілей, тобто з'ясування, чого ця політика хоче досягнути, які її наміри; напрямки та вибір шляхів, за допомогою яких політика впроваджується у життя.

Нині культурна політика вимагає всебічного аналізу низки питань, серед яких виділяються: культурна ситуація в різних групах населення; становище працівників культури, діячів мистецтва; координація зусиль з підтримки культури всіма установами і на всіх рівнях; гарантування права людини на культурний розвиток; регіональна політика в сфері культури в ринкових умовах і т.п. Щодо останнього, то успіх політики децентралізації в значній мірі залежить від рівня співпраці уряду і місцевої влади, гнучкості загальнонаціональної та регіональної культурної політики.

Представники владних структур намагаються подолати традиційний підхід до культури, свідомо демократизувати культурну політику в пост-радянських країнах. Поки що все це не вдається, оскільки перехід від тоталітарного до демократично-орієнтованого суспільства, розвиток діалогу всіх політичних сил країни здійснюється через суперечливі дії влади й опозиції, через кризи, конфлікти, успіхи і невдачі.

Проаналізовані основні особливості, що характеризують вплив влади на культуру, не є одномірними, оскільки існує й зворотний бік, а саме, вплив культури на політичну владу.

Останнім часом стверджується пріоритет гуманізму і цінностей, які його конкретизують, осмислюється напрямок транзиту, в якому рухається суспільство, уточнюється який демократичний режим правління тут здійснюється, чи дотримується в ньому орієнтація на дотримання прав людини, толерантність і т.п. Поетизація цих цінностей певний час була дуже жвавою, проте з часом прийшло «заспокоєння», а за ним пролунали й критичні зауваження.

Потрібно погодитися, що «освячення» культурою демократичних починань не могло не вплинути на політичну владу, однак не варто перебільшувати цей вплив. В політиці немає місця для сентиментальності, в ній панує особистий, груповий і класовий інтерес. «Тут триває розумна і

зухвала боротьба за владу. Тут потрібен холодний розрахунок, тверезий і повний облік сил, дисципліна і, звичайно, – майстерна реклама. Політик повинен зберігати рівновагу в житті й будувати «паралелограм сил» на користь держави [117, с. 294]. У зв'язку з цим, природною є тенденція критики застарілих форм організації сфери культури.

Підкреслимо ще одну особливість щодо представницької участі діячів культури на міжнародній арені. Мається на увазі те, що вони нерідко більш ефективно представляють державу і владу, ніж професійні політики. Звичайно, поза високим політичним професіоналізмом важко, а інколи неможливо досягти якихось важливих угод або домовленостей, прийняти політичні документи. Однак у політиці досить часто трапляються ситуації, коли офіційні особи не можуть домовитися з різних причин (не дозволяє законодавство, зачіпаються інтереси певних верств населення, відбуваються військові дії). Ось тут можуть зіграти свою «мелодію» діячі культури й мистецтва, не обмежені у своїх висловлюваннях жорсткими рамками або певними умовностями. Саме в цьому випадку «влада культури» може зробити серйозний внесок у взаємини держав і народів.

Окрім мети культурної політики – збереження цілісності суспільства перед обличчям проблем, що виникли – існують й інші завдання, які покликані вирішуватись політиками. Це перш за все фінансування культури в кризовий період. Варто підкреслити, що учасники Міжурядової конференції ЮНЕСКО з питань культури і розвитку, що проходила у 1998 році в Стокгольмі (Швеція), розглянувши питання державної підтримки культури, впровадження найбільш сприятливих податкових механізмів для установ і закладів культури, які є спільними для багатьох країн, визначили мінімальний обсяг бюджетного фінансування сфери культури на рівні 1,0% ВВП, нижче якого починається процес руйнування як інфраструктури культури, так і її основ. Це, зрештою, можна помітити в сучасній Україні. Зменшення бюджетного фінансування на потреби сфери культури стало однією з причин її регресивного розвитку. За 1990–2013 рр. знизилась питома вага основних фондів культури в структурі невиробничих фондів. Якщо в 1990 р. їхня частка становила 3,0%, то в останні роки фінансування культури відбувається за залишковим принципом. Така тенденція свідчить про руйнування матеріально-технічної бази галузі.

Крім цього, важливо визначити курс культурної політики держави щодо пропаганди комерційними структурами та засобами масової інформації антикультури та антимистецтва. Завдяки такій політиці ми вже, на-

певно, втратили одне-два покоління, однак наслідки виявляться набагато пізніше, а приймати рішення треба сьогодні [2]. Зробити це не так легко, як здається на перший погляд, оскільки популісти у владних кабінетах не бажають втрачати свій імідж, а владним корупціонерам такий стан речей попросту вигідний. Перед нами розгортається розрив влади і культури, але, на щастя, поступово перемагає тенденція, спрямована на подолання цього розриву.

Феномен «влади культури» проявляється в активному втручанні діячів культури в усі сфери суспільного життя. Про це, перш за все, свідчить той факт, що феномен «влади культури» виявляється в зростанні політичного авторитету діячів культури і їх входження у владні структури. Сприяти цьому можуть засоби масової інформації, які здатні підвищити ефективність культурної політики, багато в чому це здійснюється завдяки вищій довірі членів суспільства щодо своїх кумирів – діячів культури і мистецтва. Завдяки активному втручанню (за допомогою засобів масової інформації) діячів культури в усі сфери життєдіяльності суспільства культурне життя стає більш динамічним і багатовимірним.

Отже, можна констатувати, що державна політика у сфері культури нині **передбачає** подвійне завдання: з одного боку, сформувати структуру, в тому числі управлінську, пристосовану до нових внутрішніх і зовнішніх умов, а з іншого – не допустити розпаду наявної мережі закладів культури і мистецтва. На жаль, за всі попередні роки адекватної відповіді держави на ці виклики так і не було отримано, всупереч численним спробам реформування цієї сфери функціонування суспільства. Попередні спроби здійснення реформ зводилися, в основному, до формального написання нових програм, ухвалення нового законодавства, яке не виконувалося, або в кращому випадку, виконувалося невдало. Ю. Богуцький зазначав, що для реформування сфери культури потрібна цільова державна програма поступового виходу української культури із трансформаційної кризи. Відповідно відбувається й переосмислення відносин між культурою і державою: сучасна держава повинна не просто гарантувати свободу творчості, не втручаючись у мистецькі процеси, і не обмежувати свою підтримку лише національною культурою, як передбачали традиційні підходи національного державотворення, а дбати про все різноманіття творчих проявів у суспільстві [36, с. 363].

На важливість проблеми реформування культурної сфери вказували й інші українські дослідники В. Андрущенко, І. Дзюба, В. Карлова, **аналі-**

тики **О. Гриценко**, Н. Гончаренко, В. Солодовник, а також міжнародні експерти Ради Європи Ч. Лендрі й Ф. Матарассо.

Зокрема, В. Карлова стверджує, що світовий досвід переконливо свідчить, що ті держави, які в найскладніші кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами досягли значних успіхів у проведенні економічних, політичних і соціальних реформ та швидко піднялися до рівня високорозвинених країн. І, навпаки, недбайливе ставлення до культури прирікає суспільство на жалюгідне існування й відставання від цивілізованого світу [128].

Слід зазначити, що на сьогодні проблема реформування системи державного управління у сфері культури є першочерговою у зв'язку з обранням Україною напряму європейської інтеграції. Перед українською державою постають нові завдання, цілі, які потребують всебічного аналізу, узагальнення, систематизації, вироблення дієвих пропозицій, застосування досвіду європейських країн стосовно вдосконалення системи державного управління в означеній сфері. Європейська інтеграція та входження української культури в європейський контекст має стати основою реформування української царини культури. Для того, щоб українська культура могла ступити на поріг спільного європейського дому як рівноправний й рівноцінний партнер, вона повинна позбутись деяких недоліків попереднього розвитку, налагодити цивілізований, інтенсивний і, головне, взаємний обмін культурною продукцією зі світом. Першочерговим завданням державної культурної політики є формування оригінального й привабливого іміджу української культури для зовнішнього світу; для чого має бути створений механізм стимулювання експорту культурної продукції.

Саме державна політика повинна відображати демократичну ініціативу до запровадження європейських стандартів, оскільки стати рівноправним членом співтовариства Україна зможе лише тоді, коли буде послідовно розвиватися не лише економіка, а й культура. Разом з тим, у концептуальних напрямках діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури відзначається, що культурна присутність України за кордоном досі не мала системного характеру. Незадовільно використовуються можливості, що їх має членство України в міжнародних організаціях. Через недостатню поінформованість творчі колективи України неповною мірою беруть участь у міжнародних культурних проектах [228, с. 162]. З огляду

на це, видається за необхідне вдосконалити систему культурного співробітництва з зарубіжними країнами на основі міжнародних, міжгалузевих, регіональних договорів та прямих зв'язків з використанням тих можливостей, що їх надає участь України в міжнародних організаціях. При цьому має надаватись державна підтримка здійсненню найбільш значущих, політично резонансних культурних ініціатив, що дозволить істотно зміцнити авторитет України в світі та сприятиме посиленню взаєморозуміння між народами. Також слід сприяти інтенсифікації творчих обмінів на всіх рівнях, в тому числі й на комерційній основі, збільшувати відкритість нашого суспільства.

Міністерство культури України окреслює такі основні причини виникнення проблем у сфері культури і мистецтв:

1. Невідповідність сучасним ринковим умовам успадкованої від радянської доби культурно-мистецької інфраструктури та системи управління нею.

2. Незавершеність процесу формування цілісного україномовного інформаційно-культурного простору України та напрацювання нових принципів і механізмів реалізації національної культурної політики.

3. Несформованість національних інтересів у сфері культури і мистецтва та пріоритетів держави щодо надання підтримки її розвитку.

4. Неналагодженість системної роботи у збереженні й суспільній актуалізації національної матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, в її використанні для суспільно-економічного розвитку України та формування й популяризації її привабливого іміджу.

5. Відсутність цілеспрямованого впливу держави на ринок товарів і послуг у сфері культури, дозвілля та інформації.

6. Недосконалість законодавства у сфері культури і мистецтва та відсутність ефективних механізмів контролю за дотриманням його норм.

7. Недостатній рівень державної підтримки закладів культури недержавного сектору та відсутність сприятливих умов для його розвитку.

8. Проблема незбалансованого і тенденційного способу формування ринку культури, дозвілля та інформації, на якому монопольні позиції посів закордонний культурний продукт, викликає потребу в цивілізованому протекціонізмі щодо виробника національного культурного продукту і захисту культурного та інформаційного простору країни [144].

Для розв'язання зазначених проблем Міністерство культури України розробило проект Державної цільової програми інноваційного розвитку

української культури на 2009–2013 роки [146], відповідно до якої мала б вдосконалюватися процедура розподілу бюджетного фінансування, шляхом збільшення його обсягу та ефективністю використання, могли б оновитися механізми залучення позабюджетних коштів, мала б упорядкуватися правова база та відбутися модернізація системи управління сферою. Однак через зміну влади проект Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009–2013 роки залишився нереалізованою ідеєю попереднього керівництва Міністерства культури України.

З цього приводу, на нашу думку, слід наголосити на тому, що модернізацію системи державного управління загалом варто розпочати з системної послідовної реформи культурної сфери країни. Загалом процес реформ у нашій країні відбувається вкрай інертно та безуспішно, сама система управління ще не готова до змін. За результатами дослідження Центру Разумкова у березні 2015 року, громадяни України оцінюють інтенсивність реалізації реформ як низьку. Середні оцінки перебігу реформ у більшості сфер за десятибальною шкалою (від 1 до 10) перебувають в діапазоні від 2 до 3 балів (ці оцінки є низькими у всіх регіонах). Лише діяльність, спрямована на популяризацію України в світі, оцінюється 4 балами.

Громадяни в цілому майже не відчують впливу реформ на їх особисте становище. Найчастіше респонденти вважають, що вплив реформ у більшості сфер на їх життєдіяльність відсутній. Виняток становлять лише реформа системи національної безпеки та оборони, де частки тих, хто вказує на позитивний вплив, і тих, хто зазначає негативний вплив, статистично значуще не відрізняються (відповідно 20,2% і 19,7%), і популяризація України у світі (стосовно цього респонденти частіше говорять про позитивний вплив (відповідно 29,4% і 12,9%) [238, с. 2].

Зупинимось на деяких питаннях реформування сфери культури через запозичення європейського досвіду державного управління в цій галузі. Зарубіжний досвід управління засвідчує, що сьогодні культура постає важливою «четвертою опорою сталого розвитку». За австралійським дослідником Джоном Гоксом, економічна опора відповідає за створення матеріальних цінностей; соціальна опора розподіляє дані цінності; водночас екологічна опора контролює відповідальність за довкілля; проте коло розвитку не може бути замкнуте без четвертої опори – культури [367, р. 69].

У зв'язку з цим, враховуючи важливість культури для економіки, яка надає громадськості та приватним особам підстави для втручання в сфері управління та фінансування культури Парламентська асамблея Ради Європи сформулювала Рекомендацію 1059 (1987) Про економіку культури [260]. У цьому документі Ради Європи наголошується: по-перше, культура є важливою галуззю для національних інвестицій, тому уряди несуть постійну відповідальність за створення найкращих умов розвитку культури. По-друге, проблеми, пов'язані з культурою є важливими у Європі, оскільки вони впливають як на реалізаторів творчості, так і на тих, хто їх фінансує в громадському і приватному секторі. По-третє, економічний стан у країні стає головним виправданням недостатності фінансування сфери культури. Отже, обов'язок держави – створити умови, за яких культурна продукція була б звільнена від економічних обмежень.

Процес реформування культурної сфери повинен зосереджуватися на формуванні нової правової бази для розвитку культури, яка б відповідала європейським вимогам та враховувала національні особливості. Потребують удосконалення законодавчі норми щодо стимулювання діяльності неурядових організацій у сфері культури (податкові пільги, протекціонізм культурних індустрій). Варто запозичити досвід Великобританії, де є добре розвиненим «третій сектор» зі сприятливим державним податковим кліматом. Показовим для України мав би стати досвід Франції, який демонструє централізовану систему державного патронажу над культурою. Як зазначає відомий французький культуролог Марк Фумаролі: «Державний патронаж у сфері культури став настільки повсюдним, що не залишає місця для інших форм підтримки» [364]. Його висловлювання засвідчує наскільки змістовним є призначення культури у французькому суспільстві.

Тому, для розв'язання проблемних питань у сфері культури доречно запропонувати алгоритм реформування державного управління розвитком культури з урахуванням зарубіжного досвіду: 1) без культури немає демократії; 2) пріоритет громади у формуванні культурної політики; 3) партнерство між усіма суб'єктами діяльності у сфері культури; 4) збереження та розвиток культурної самобутності; 5) взаємозв'язок: економіка – культура, культура – економіка; 6) державний протекціонізм культурних індустрій; 7) включення української культури в європейський контекст.

Необхідність змін культурної політики обумовлена і внутрішніми протиріччями у самій цій сфері. Це зумовлено тим, що замість одного

суб'єкта політики – держави – з'явилося кілька незалежних суб'єктів, діяльність яких потребує певної впорядкованості. Реально в останнє десятиліття відбувається розпад колишньої системи управління культурними процесами, істотно скорочується її матеріальне утримання, але не створено нових механізмів управління системою закладів культури, підготовкою та організацією професійної діяльності фахівців і процесами в духовному житті населення України [59, 348].

В ході реформ, що проводилися в Україні, стали застосовуватися нові методологічні принципи. Вони були покладені також в основу формування регіональних програм розвитку культури. Зазначені програми служать цілям відродження культури, пошуку нових форм стимулювання творчої діяльності, нетрадиційних форм захисту культурної спадщини від комерційного підходу.

Склалися різні філософські підходи до розробки кожної регіональної цільової та тематичної програми на основі поєднання соціально-культурного проектування з науковим дослідженням; створення умов безпосереднього співробітництва всіх зацікавлених осіб; орієнтація на регіональні соціальні спільноти і мережу закладів соціокультурного типу.

Принциповим моментом сучасної методології програмування регіональної культурної політики є диференційований підхід. Соціально-культурна діяльність виступає елементом програмування різних мега-, мульти-, монопроектів. Мегапроекти – це цільові програми розвитку культури на обласному рівні. Вони містять ряд взаємопов'язаних проектів розвитку будинків культури, бібліотек, музеїв, театрів, центрів дозвілля, об'єднаних в мегапроекти загальною метою, виділеними ресурсами і відведеним на їх виконання часом.

Мультипроекти – комплексні програми, пов'язані з визначенням концепції напрямків стратегічного розвитку закладів соціально-культурного та культурно-дозвілєвого типу, адаптованих до динамічних змін зовнішнього середовища. У змісті регіональних програм особливого значення набуває проблема цілісності, комплексності розвитку та оптимізації процесу регулювання діяльності закладів культури.

З філософської точки зору, в науковій літературі термін «регіональна програма» в його найбільш поширеному вживанні означає сукупність концепцій, цілей, методів регулювання культурного розвитку на регіональному рівні (область, місто, район) і вироблення відповідних інституційних форм соціально-культурної та культурно-дозвільної діяльності. Регіон

є найважливішою ланкою ієрархії соціально-просторової організації суспільства, що виконує соціальні функції по відношенню до територіальної спільності більш високого рівня.

Аналіз численних досліджень показує, що соціокультурні процеси сприяють зняттю соціальної напруженості в суспільстві, дають можливість зрозуміти міжнаціональні, міжетнічні конфлікти, а отже запобігти їм. Досягти цього можна також за рахунок науково обґрунтованої регіональної культурної політики.

Останнім часом деякі регіони роблять спроби перейти на нову стратегію культурної політики, що знаходить вираження у регіональних культурних програмах. Однак найчастіше за комплексну програму видається набір заходів суто організаційного характеру. Подібні «програми», не спираючись на глибокий аналіз соціокультурної ситуації, об'єктивно відтворюють негативний досвід культурної політики минулих років, дискредитуючи в підсумку саму ідею переходу від централізованого управління до регулювання культурних процесів та створення умов для саморозвитку культури. Більше того, оскільки методологія регіональної культурної політики зароджувалася в умовах активізації національно культурного руху, що охопила практично всі регіони країни, часом в основу територіальних концепцій культурного розвитку включаються тільки ідеї національно-культурної унікальності. Це, в кінцевому результаті, може призвести до ізоляції культури регіонів, обмеження культурного розвитку проблемою національно-етнічного самовизначення. Обґрунтування на рівні концепції необхідності відцентрових процесів може стати додатковим джерелом конфліктів на міжнаціональному ґрунті, відмова від сформованих традицій співіснування й взаємозбагачення культур різних регіонів, національних і етнічних груп, що населяють їх.

Таким чином, сьогодні постає проблема філософського аспекту розробки регіональних культурних програм, що вимагає глибокого і всебічного аналізу багатьох чинників, що відображають культурний потенціал регіону, пріоритетних напрямів, функцій соціокультурної діяльності.

З філософської точки зору, в культурних програмах пропонується передбачати: по-перше, збереження, підтримка і розвиток інфраструктури культури, що забезпечує доступ до культурних цінностей усім громадянам країни, незалежно від їхнього соціального походження, місця проживання; по-друге, виявлення і розкриття творчого потенціалу громадян незалежно від місця їхнього проживання, економічного стану, статі, віку, віроспові-

дання; по-третє, розвиток системи освіти і виховання, що забезпечує формування культурного образу життя кожної особистості, народності, нації; по-четверте, охорона культурної спадщини, включення її в контекст сучасного життя, забезпечення наступності в розвитку культури і мистецтва кожного етносу. Реалізація таких програм і планів, безсумнівно, зажадає істотних засобів, професійно підготовлених кадрів, які здатні реалізувати завдання культурної політики [60, с. 298].

Спроба сформулювати основні завдання державної культурної політики, здійснена у 1997 році, коли було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури» [144]. Цей документ засвідчив потребу визначення концептуальних засад державної політики в галузі культури, що обумовлена необхідністю реалізації в повному обсязі вимог Конституції України щодо консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій, культури, мови, гарантій свободи культурної, художньої творчості, збереження історико-культурної спадщини. Йдеться про піднесення ролі культури в державотворчих процесах, формуванні структур громадянського суспільства, єдиного духовного простору, утвердженні гуманістичних цінностей, високої моралі, національної свідомості та патріотизму, подолання негативних явищ і сприяння позитивним тенденціям в духовній сфері суспільного буття.

Основні завдання сьогодення в культурній сфері полягають насамперед у тому, щоб створити в державі таку систему законодавчо-правових норм, яка гарантуватиме й забезпечуватиме громадянам необхідні умови для їхнього культурного розвитку – доступ до вітчизняних і світових культурних надбань та цінностей, активну участь у культурному житті – та максимально враховуватиме при цьому культурні потреби й інтереси всіх суб'єктів культурного процесу.

Україна як незалежна демократична європейська держава при визначенні й здійсненні державної культурної політики має зробити вибір на користь концепції «підтримки» культури замість «управління» нею, притаманного тоталітаризму. Концепція підтримки культури впливає з самоцінності й самостійності культури, але, водночас, із обов'язку держави зберегти цю цінність у жорстких ринкових умовах, не зазіхаючи, чи мінімально зазіхаючи при цьому на її самостійність. Проте, стратегія мінімального втручання держави в культурні процеси в сучасних ринкових умовах загрожує серйозними втратами для української культури й навіть «ци-

вілізоване» включення до світових культурних структур не знімає загрози культурної колонізації України [110].

Сьогодні особливого значення набувають питання формування чіткої державної політики в означеній галузі, яка мусить адекватно відображати зовнішньополітичні інтереси держави, процеси реформування сфери культури та відродження національного менталітету в середині країни. Стає цілком очевидним, що труднощі та прорахунки в здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирішенні багатьох проблем суспільного життя у період утвердження ринкових відносин в Україні полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини, всього суспільства. Значною мірою вони зумовлюються саме тим, що для їх успішного здійснення поки що не вистачає сформованої системи відповідних світоглядно-ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються передусім завдяки державній політиці у сфері культури й виступають головними чинниками економічного, політичного і духовного відродження України.

Політику держави в галузі культури доцільно розглядати як феномен єднання теорії і практики, що має свої особливості, пов'язані з безперервним культурним процесом, спрямованим на адаптацію її імперативів до соціокультурних реалій сучасності. Державна культурна політика має охоплювати культурні аспекти всіх державних програм економічного, екологічного, соціального, національного розвитку, а також фактору безпеки держави й особистості. В контексті вищезазначеного, змістом державної культурної політики є: виявлення пріоритетних напрямів розвитку культури відповідно до визначеного рівня культурного життя та реальних проблем; розроблення або ініціація, відповідно до пріоритетів, різноманітних соціокультурних програм; підтримка та реалізація соціокультурних програм шляхом розподілу різного роду ресурсів: матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних та ін. Вирішення таких завдань забезпечується тоді, коли політика спирається на наукові засади, реальну оцінку соціокультурної ситуації в суспільстві, професіоналізм і компетентність тих, хто її розробляє і здійснює.

Отже, явище взаємодії культури і держави є однією з найважливіших проблем функціонування суспільства в перехідну добу. Означена взаємодія характеризується переходом від тоталітаризму до демократії, утвердженням ринкових реформ, потребою влади в обґрунтованості своєї легітимності, потребою культури у владній підтримці гуманістичних цілей. За

роки державної незалежності України внаслідок пошуків оптимального варіанту взаємодії культури і влади утвердилася концепція державної підтримки культури.

Дія стихійного, агресивного ринку у сфері культури має бути компенсована протекціоністською культурною політикою держави, обґрунтованою програмою заходів, спрямованих на дійову підтримку української культури, науки, освіти та формування національного інформаційно-культурного простору як серцевини української гуманітарної сфери.

Реформаторська діяльність у соціально-правовій сфері культурної політики почала приносити перші істотні результати. Проте така діяльність виявилась обмеженою, що пов'язано з подоланням цілої низки інституційних, соціально-економічних, ідеологічних і культурних бар'єрів. Стан сучасної державної культурної політики в Україні, на нашу думку, може бути визначений як проблемний, що детерміновано певними суперечностями, зокрема, між діяльністю інститутів управління культурою й актуальною потребою у трансформації їх функцій. Це призводить до того, що активність держави у сфері культури не відповідає реальній соціокультурній ситуації, запитам суспільства, а заявлені процеси модернізації гальмуються інерційністю в діяльності самих культурних інститутів, розривом між політичними цілями, соціальними завданнями і їх практичним здійсненням. Подолання цієї кризи є неможливим без розробки цілісних і несуперечливих концептуальних підстав сучасної культурної політики і діяльності культурних інститутів. Виходячи з цього, державі слід виробити систему заходів на підтримку національної культури та збереження культурної спадщини; на засвоєння кожним громадянином національного культурного досвіду та його модернізацію. Тому є підстави стверджувати про необхідність створення нової моделі культурної політики.

2. 3. Культурна політика держави як фактор утвердження національної ідентичності

Ідентичність – досить складне, багатогранне поняття. В ідентичності громадян відображується стан суспільства, його інтегрованість та напрям консолідації, ціннісні орієнтації. Сучасне українське суспільство перебуває у стані оцінки наслідків радянської епохи, переходу до демократії та вибору свого шляху та місця у світовому співтоваристві. При цьому вибір йде як в сферах політики, економіки, так і в сфері культури. Сучасні тен-

денції деградації культури спричинили формування субкультур, культурну диференціацію, що впливає на утвердження національної ідентичності.

Інтерес фахівців до **зазначеної** теми пояснюється низкою обставин. По-перше, проблематика ідентичності отримує нове осмислення в контексті глобалізації з її суперечливими тенденціями, з одного боку – інтеграції, з іншого – самотності й унікальності суб'єктів світового співтовариства. По-друге, змінилася ситуація, що вимагає уточнення концептуального змісту поняття ідентичності та визначення її критеріїв. По-третє, дослідження **даної** тематики може виявити ті аспекти кризи сучасної цивілізації, які впливають на становлення і зміну ідентичності, що дозволить легше адаптуватися до мінливих умов життя, дасть можливість знайти шляхи її подолання. Культурно-цивілізаційна криза призвела до переоцінки цінностей, котрі раніше слугували основою ідентифікації людини й суспільства.

Тема ідентичності дедалі частіше звучить у дослідженнях трансформаційних процесів сучасного українського соціуму. Аналізований об'єкт розглядається як певна множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї множини. Знайомство з науковою літературою свідчить про те, що існує більше двох десятків дефініцій ідентичності, розроблених різними авторами.

Ідентичність у самому загальному розумінні означає усвідомлення людиною своєї приналежності до певної групи, що дозволяє їй визначити своє місце в соціокультурному просторі й вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Поняття «ідентичність», «ідентифікація», «самоідентифікація» в дослідженні трансформацій сучасного суспільства мають наскрізний характер. Вони пронизують проблеми діалогу культури і її кризи, ментальності, етнічного самовираження, національної самосвідомості, формування «нової еліти», повсякденної мови спілкування, соціальної ідентичності тощо.

Термін «ідентичність» використовувався у західній філософії, починаючи з древніх греків і до сучасної аналітичної філософії. Сучасне значення цей термін отримав на рубежі 60–70-х років ХХ ст. у працях Е. Еріксона. Саме завдяки його зусиллям цей термін набув широкого вжитку в представників різних сфер гуманітарного знання, насамперед, психологів, які до цього **означене** поняття практично не застосовували, вважаючи за краще вживати термін «самість» (Ч. Кулі), або термін «Я», яке протистоїть «Воно» (З. Фрейд), або термін «індивідуальність» (П. Лакан).

Зазначимо, що до Е. Еріксона проблемою ідентичності займався прихильник символічного інтеракціонізму Дж. Мід, котрий «Я» розглядав як дворівневу систему, що складається з окремого індивіда та з властивої йому сукупності настанов інших (стосовно себе). Він спробував розкрити діалектичний зв'язок між цими двома рівнями. З погляду Дж. Міда, багатоманітність і своєрідність закладених у тому чи іншому індивідуальному «Я» реакцій, способів дії, символічних змістів залежить від розмаїтості та широти систем взаємодії, всередині яких існує «Я» [214, с. 123].

Основні ідеї Дж. Міда розвиває представник комунікативної філософії Ю. Габермас. Він стверджує, що взаємодія особистостей має універсальне значення, оскільки смисл не обов'язково пов'язаний з особливою, окремою ситуацією, а є універсальним [53, с. 290]. Поняття інтерсуб'єктивності отримало розробку у феноменології Е. Гуссерля. Інтерсуб'єктивність розумілася ним як структура суб'єкта, за допомогою якої «Я» стикається з досвідом «Іншого».

Принципово іншої позиції дотримувався В. Джеймс, котрий тлумачив ідентичність як «суб'єктивне натхненне відчуття тотожності й цілісності», «безперервність самопереживання індивіда» [121, с. 126]. Проте таке розуміння ідентичності не закріпилося у науковій літературі. Незабаром з'явилися інші тлумачення ідентичності. Зокрема, змістовна концепція запропонована відомим британським соціологом Е. Гідденсом, який у роботі «Модерн і самоідентичність» аналізував ідентичність та самоідентичність як явища сучасної культури й запропонував власну інтерпретацію: ідентичність – це два полюси, з одного боку, абсолютна пристосованість (конформізм), з іншого, замкнутість на себе [365, р. 47].

Існують й інші підходи до розуміння означеного феномена. Так, французький соціолог А. Турен констатує, що ідентифікація – це процес емоційного та іншого самоототожнення індивіда, соціальної групи з іншою людиною, групою чи зразком, інтеріоризації соціальних статусів і освоєння значущих соціальних ролей [375, р. 360].

Дослідник М. Кастельс, запропонував класифікацію процесів набуття ідентичності, виділивши три види ідентичності: ідентичність, що узаконюється (проводиться панівними громадськими інститутами для розширення і впорядкування свого домінування), ідентичність опору (проводиться тими, хто знаходиться у становищі знецінених чи «вигнаних» логікою і характером узаконених у даному суспільстві переваг) і проективна ідентичність (конструювання соціальними акторами нових ідентичностей,

які змінюють громадянські позиції індивідів, що сприяє зміні всієї соціальної структури) [132].

Засновник психоаналізу З. Фрейд започаткував поняття *групова* та *індивідуальна* ідентичність. Він виходив з того, що «людина сама собою» і «людина в натовпі» – різні явища. Індивідуальна залежить від «Его», а групова від **багатьох** факторів [363, р. 79].

Деякі філософи тлумачать ідентичність як частину того, що утворює *для-себе* суб'єктну самість і *для-себе* індивідуальне обличчя людської особистості, котра мислить себе частиною локальної людської спільноти. За їхніми уявленнями ідентичність складається із сукупності відносин (практик) людини з природним та соціальним світом, результатом чого і є виникнення етнічної, національної, соціальної та іншої ідентичності. Е. Фромм вважав, що ідентичність – показник певного рівня комфортного існування і водночас – інструмент оціночного порівняння [329, с. 96–99].

Виокремлюють й різновиди ідентичності: формальна – якість кожного об'єкта (включаючи абстрактні об'єкти, наприклад, числа); реальна, котра властива конкретним об'єктам (наприклад, окремим особистостям). Кожній людині властивий розвиток, мінливість, сила руйнування її ідентичності. В умовах суперечливого мінливого світу вона потребує впорядкованості своєї життєдіяльності, яку отримує в співтоваристві інших людей. Для цього їй потрібно добровільно прийняти домінуючі в співтоваристві звички, норми, цінності, притаманні людям даної спільноти. Засвоєння цих проявів соціального життя групи надає людині регламентований і передбачуваний характер, а також робить її причетною до певної культури.

Сучасний український філософ В. Кізіма виокремлює «статичне» і «емансипативне» розуміння ідентичності. Їх розмежування базується на механізмах соціокультурної ідентифікації. Він зазначає: «Індивідуальна ідентифікація може реалізовуватися як під впливом «орієнтованих на ідентичність» соціальних рухів (ідентичність нації, класу, соціальних ролей та ін.), тобто зводиться до уніфікації, стереотипізації, омасовлення. Цей механізм функціонує як «стадний конформізм» (Е. Фромм), у якому людина намагається задовольнити потребу відчувати свою ідентичність специфічним чином – в уподібненні себе до «всіх» шляхом розчинення своєї індивідуальності у ширшому аспекті й ототожнення себе з ним. В іншому аспекті ідентичність «Я» виступає як незалежність індивідів від ідентифікуючого тиску рольових алгоритмів і репресивних впливів, які виснажу-

ють цю ідентичність. Це ідентичність емансипованої суб'єктивності, що означає постійну можливість вільного вибору і функціонує як індивідуальне самовизначення, як унікальної істоти, що протистоїть іншому світові» [139, с. 562].

Авторитетний фахівець у царині обговорюваної проблеми Ч. Тейлор всебічно обґрунтовує тезу про діалогічний та морально-онтологічний характер ідентичності, що передбачає відповідь на питання про природу власного Я, а це можливо лише спілкуючись з іншими людьми. Тейлор наголошує, що власна ідентичність – це той «...обрій, в якому я щоразу намагатимусь визначити, що становить для мене благо чи цінність, що є добро, а що зло» [304, с. 30]. Далі він акцентує увагу на діалогічному характері людського буття і людської ідентичності та актуалізує важливу для сучасного соціально-філософського дискурсу проблему взаємин справедливості та визнання, тобто справедливості як визнання гідності однієї людини іншими. Визначаючи ідентичність як істотне підґрунтя, джерело смислу наших уподобань, думок і прагнень, він стверджує, що важливо не лише наголосити на діалогічному характері людського буття та ідентичності, але й окреслити те понятійне поле, осягнення якого уможливить розуміння нових аспектів проблеми.

Окремі науковці звертаються також до логічних і епістемологічних аспектів осягнення феномена ідентичності. В. Брюшінкін, наприклад, виділяє логіко-лінгвістичний аспект (знання про ідентичність виражається у відповідних судженнях), епістемологічний аспект (пов'язаний із способами пізнання відношення ідентичності) та соціологічний, який зосереджений на самоідентифікації [44, с. 261–272].

Український науковець М. Шульга розуміє ідентичність як нерозривний зв'язок особи з соціальною спільнотою, ототожнення людиною себе із певною суспільною групою, вкорінену в духовному світі особистості систему цінностей, ідеалів, норм відповідної спільноти, що виявляється як усталене ядро [351, с. 8]. Цієї думки дотримується і російська дослідниця Н. Вороніна, яка стверджує, що усвідомлення людиною своєї **приналежності** до будь-якої групи допомагає їй визначити своє місце у соціокультурному просторі й вільно орієнтуватися у навколишньому світі [51, с. 388].

У наукових працях К. Соколова зазначається, що експлікація змісту поняття «ідентичність» залежить, **насамперед**, від того дискурсу, в контексті якого це питання розглядається. Наприклад, у контексті формально-

логічного або математичного дискурсу розмірковують про логічну або математичну тотожність; у контексті психологічного дискурсу – про психічну адекватність або про стабільність психіки (психологи сприймають ідентичність як вираження внутрішніх процесів); у контексті соціологічного дискурсу (коли розглядається той чи інший тип соціального середовища) – про соціальну ідентичність або про стабільність суспільства; у контексті культурологічного дискурсу (коли розглядається той чи інший тип культурного середовища) – про культурну ідентичність або ідентичність культурної традиції. Основною філософською проблемою у теорії ідентичності залишаються питання: яким ідеалам слідувати у житті? Чи достеменні ті цінності, на які ми орієнтуємося? [285, с. 82].

Ідентичність як багатомірний процес людського становлення може бути, таким чином, описаний за допомогою різних аспектів. Діалектичний синтез вищезазначених підходів можливий у рамках соціального конструктивізму. Цей підхід бере початок у праці П. Бергера та Г. Лукмана «Соціальне конструювання реальності». У цій роботі ідентичність визначається як «феномен, що виникає на основі діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства» [22, с. 282].

Практично всі види ідентичності формуються на етапі усвідомлення індивідом своєї приналежності до тих чи інших спільнот. Передовсім, це відноситься до територіально-поселенської, етнічної, регіональної, національної, гендерної ідентичностей, які виникають у процесі усвідомлення індивідом своєї приналежності до «малої батьківщини», де вона відчуває наявність зв'язків (нерідко кровно-сімейних) з іншими індивідами, які проживають (або проживали) в певному соціокультурному просторі.

Донедавна поняття ідентичності прив'язувалося до певного місця, етносу. Територія була найважливішим фактором, котра дозволяла відповісти на запитання про те, ким ми є і хто ми є? У цьому був певний сенс, оскільки в численних психологічних та соціологічних дослідженнях встановлено прихильність людини до місця, де вона народилася і виросла. Це виступає критерієм ідентифікації, що, в свою чергу, дозволяє відрізнити «своїх» від «чужих».

Національна ідентичність може бути інтерпретована як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певної спільноти, як підсумок прийняття нею цінностей, норм, ідеалів, якими керується нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, що пройшла та чи інша нація.

Європейські філософи ще у ХІХ ст. сформулювали концепцію самоідентифікації, яка базувалася на двох ідеях. Першу озвучив Ж.-Ж. Руссо як право народу бути головним суб'єктом у політиці. Другу сформулювали німецькі й англійські теоретики націоналізму: Ф. Гізо, Г. Бокль та А. де Токвіль: природа націй – ірраціональна; вона визначається єдністю мови і культурних традицій [285, с. 77].

Теоретики самоідентифікації вважали, що демократична держава ґрунтується на політичній участі демосу (населення) [185]. Саме ця думка лежала в основі практично всіх європейських державних утворень. Дещо іншу концепцію національної ідентичності запропонував французький соціолог Г. Лебон: самоідентифікація нації не вичерпується спільністю мови, фольклору та кровної спорідненості. Він виявив якісно нову форму деполітизованої і навіть «біологічної» національної ідентичності як несвідомого зв'язку особистості з етнічною групою. Лебон стверджував, що її основою не можуть служити ані мова, ані середовище, ані політичні угруповання, а виключно психологія, оскільки «...позаду закладів, мистецтв, вірувань, політичних переворотів кожного народу знаходяться відомі моральні та інтелектуальні особливості, з яких випливає його еволюція» [178].

Розвиваючи означений підхід, М. Баррес визначав самоідентифікацію як відносно цілісну систему ідей і почуттів, у межах якої «людський розум скутий тією обставиною, що ми завжди проходимо слідами інших, слід у слід» [360]. Для нього людина – спадкоємець фізичних і духовних властивостей предків, які передаються від покоління до покоління у незмінному вигляді. Ці властивості Баррес вбачав в укладі життя, звичаях, традиціях. Тому на перший план виходять не ірраціональні основи національної єдності (як це було, наприклад, у Фіхте), а «вроджені уявлення», несвідомі стереотипи світосприйняття, притаманні всім членам даної етнічної спільності [320].

На думку американської дослідниці Л. Грінфелд, «національна ідентичність в її сучасному розумінні є ідентичністю, яка полягає в належності до «народу», найважливішою ознакою якого є те, що його визнають як «націю». Національна ідентичність характеризується специфічним поєднанням об'єктивних і суб'єктивних рис, що вирізняє одну національну спільноту від іншої. Істотного значення тут набувають відчуття спільної долі, загальні переживання, колективна пам'ять, тобто все те, що сприяє формуванню колективного «ми»» [цит. по: 72, с 34–36].

Інша дослідниця О. Гнатюк, визначає національну ідентичність як «комплекс спільних переконань, позицій і вірувань, вироблених у процесі формування окремішності спільноти, який поєднувався з акцентацією політичних прагнень певної політичної групи або акцентацією держави» [68, с. 56].

Специфіка національної ідентичності, як зазначає М. Скворцов, полягає в прояві зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психологічних) рис. Вона є комплексом символів, сукупність яких породжує особливого роду відчуття належності до спільноти, члени якої можуть бути відмінні за різними параметрами, але при цьому почувати свою єдність з тієї причини, що всі вони – «однієї національності» [280, с. 11].

Тому ідентичність кожної національної спільноти можна репрезентувати насамперед як її колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості. Вона формується на основі відповідної національної парадигми, на перетині національно-історичної, соціально-психологічної, соціокультурної, політико-культурної та інших сфер. У її зміст входять усталені особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи, моральні імперативи, світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, архетипи, національні традиції, символи і стереотипи поведінки та інше, що складає колективне позасвідоме, яке, як зазначав К. Юнг, «ідентичне у всіх людей і утворює тим самим загальну основу духовного життя кожного, будучи за природою **надособистісним**» [356, с. 65]. Важливими складовими ідентичності є уявлення про місце країни в світі, її культурно-цивілізаційну приналежність, національні інтереси, геополітичні пріоритети. Невід'ємною частиною фіксації та відтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціокультурної та політичної спільноти є національно-державні символи та ідеали.

Очевидно, що національна ідентичність має **багато** вимірів: просторово-географічний, історичний, традиційний, соціокультурний, етнонаціональний, конфесійний, міфологічний, символічний та інші. Структура ідентичності динамічна і змінюється залежно від того, як зростає або, навпаки, знижується важливість тих чи інших складових її елементів. Е. Сміт ще на початку 90-х рр. XX ст. відзначав, що структура будь-якої національної ідентичності містить вищеозначені елементи, але різною мірою і в різних формах. У одних випадках домінуючими є одні, в інших – переважають інші компоненти [283, с. 22–23; 373, р. 30].

Науковці, як правило, виокремлюють два типи національної ідентичності, даючи їм різні назви: громадянська та етнічна; політична і культурна; революційна і трайбалістська; ліберальна та інтеграційна; раціонально-асоціативна й органічно-містична; громадянсько-територіальна й етнічно-генеалогічна [77, с. 62]. Також вони виокремлюють три підходи: примордіальний, модерністський і постнекласичний. Представники *примордіального* підходу розглядають націю як об'єктивну реальність, вищий етап розвитку етносу. Позицію прихильників *модерністського* підходу можна сформулювати так: нація не є давньою й одвічною природною даністю, національна ідентичність виникла в процесі формування нації внаслідок економічних змін, індустріальної революції, утворення сучасних бюрократичних держав, становлення системи загальної стандартизованої освіти, розвитку сучасних форм комунікації, засобів масової інформації. Прихильники ж *постнекласичного* підходу тлумачать нації як «уявлені спільноти» насамперед тому, що члени навіть найменшої нації не можуть знати один одного в обличчя або чути один про одного. Однак у їхній уяві існує образ спільності, зокрема в аудіовізуальних ЗМІ [157, с. 12].

Досить часто національна ідентичність ототожнюється з політичною чи культурною, а найчастіше – з близькою до неї за змістом етнічною. З цього приводу Л. Нагорна зазначає, що у національній ідентичності є як власна політична, так і власна культурна компонента. Але недооцінювати самостійне значення політичної чи культурної ідентичності – значить примітивізувати процес пізнання логіки суспільного розвитку [218, с. 19]. При використанні поняття «культурно-національна ідентичність» акцент робиться саме на культурну складову національної ідентичності, а поняття «громадянська національна ідентичність» орієнтується, передусім, на політичний компонент.

За допомогою етнічної ідентичності людина визначає своє місце у поліетнічному суспільстві та засвоює способи поведінки всередині й поза межами своєї групи. Етнос для індивіда є надійною спільністю, яка може забезпечити йому необхідну безпеку і підтримку. Коли виникає потреба позбутися відчуття дисгармонії, відчути себе частиною цілого, більшість людей шукають підтримку у індивідів, які належать до тієї самої етнічної групи, що й самі. Тому етнічну ідентичність не слід ототожнювати з національною. Як правило, риси національної ідентичності відрізняються більшою стабільністю і не змінюються століттями [51, с. 396]. Етнічна ідентифікація відбувається тоді, коли індивід, образно кажучи, «наповнюється

соками народної мудрості», коли міфи, перекази, казки, створені безіменними представниками даного етносу, стають елементами його духовної культури. Їх сукупність пов'язує членів даної етнічної групи і слугує основою її відмінності від інших етнічних груп. У цьому контексті розрізняють етнічну самосвідомість особистості й самосвідомість етнічної спільності. Друга на відміну від першої існує не тільки на рівні індивіда, але й надіндивідуально, у тому числі, в об'єктивованих масових формах суспільної свідомості (у мові, народній творчості, літературі, нормах моралі і т.п.).

Етнічна ідентичність – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з етнічною спільністю, але й оцінка значимості членства в ній. В умовах багатонаціонального середовища, як відзначають Ф. Файзуллін і А. Заріпов, «при переорієнтації особистості на цінності іншої національної культури в поліетнічному оточенні часто буває майже неможливим визначити етнічну приналежність» [318, с. 41]. Крім того, у членів однієї етнічної спільноти – за однакової культурної ідентичності – можуть бути різні національні ідентичності.

Національна ідентичність тісно пов'язана з культурною ідентичністю. Зазначена ідентичність розглядається як складник культури взаємодії, культурна норма, що визначає позиціонування індивіда чи групи в світі суспільних зв'язків [220, с. 26]. Культурна ідентичність – суттєвий показник особистісного розвитку. Наскільки точно ідентифікує себе людина з культурою того соціуму, де розгортається її діяльність, наскільки глибоко розвинене у неї особистісне начало, настільки чіткіше і послідовніше вона вибудовує систему своїх взаємовідносин з іншими індивідами та світом в цілому. Втрата уявлень про культурну ідентичність веде до того, що людина втрачає відчуття гармонії, впорядкованості універсуму. У цій ситуації світ починає сприйматися нею як чужий, з потенційними загрозами й насильством, яке може бути застосоване і до неї самої. Втрата культурної ідентичності проявляється в таких явищах, як відчуження від самої себе, інших людей, суспільства в цілому, в деперсоналізації, у рольових конфліктах, у девіантній поведінці. Подібні стани можуть бути охарактеризовані як криза культурної ідентичності. Остання виникає як завершення процесу культурної ідентифікації, яка починається в ранньому дитинстві й триває все життя. Якщо процес культурної ідентифікації з тих чи інших причин не відбувається, то це призводить до мутаційних змін у соціокуль-

турній системі, до виникнення соціального типу особистості, яка не відчуває тісного зв'язку з країною, нацією та її культурою.

Головним показником, на основі якого можна зробити аргументовані висновки про те, чи здійснився процес культурної ідентифікації, чи знайшов суб'єкт культурну ідентичність, є факт прийняття або неприйняття базових цінностей, моральних імперативів, естетичних ідеалів, правових норм національної культури [121, с. 139–140].

Коли завершується процес ідентифікації за ознаками національної та культурної приналежності, виникає національно-культурна ідентичність суб'єкта. Процес подібної ідентифікації складний. Відчуття себе частиною нації і носієм цінностей національної культури переживається досить суперечливо і породжує глибокі особистісні конфлікти, які іноді обертаються справжніми «розломами» в людській душі. Індивід може жити в певній країні, але відчувати себе громадянином світу, бути носієм космополітичного світогляду.

Національно-культурна ідентичність не є константною. Її формування досить складний і суперечливий процес. Рівні сформованості можуть бути різними. На першому з них (поверхневому) в ході ідентифікації формується система знань про історію держави, її політичний та економічний устрій, національну ідею, специфіку етнічної культури. Про досягнення індивідом другого рівня національно-культурної ідентичності говорить факт усвідомлення зв'язку зі своєю нацією і її культурою, виникнення складної системи емоцій і переживань. У тих, хто досягнув третього рівня національно-культурної ідентичності, сформовані уявлення про глибокий та нерозривний зв'язок зі своєю нацією і її культурою. При цьому формується складний комплекс вольових, чуттєвих, емоційних переживань, які виливаються в конкретні дії, зумовлені необхідністю презентації індивідом своєї національно-культурної ідентичності.

Очевидно, що найважливішим чинником збереження ідентичності є пам'ять про минуле, оскільки нею живиться свідомість окремої людини, колективу, суспільства. Внаслідок того, що особистісне самозвеличання людини формується в процесі соціокультурної і політико-культурної соціалізації, забуття минулого ускладнює розуміння власної ідентифікації з певною спільнотою. Бачення і оцінка себе, оточуючого світу – це значною мірою продукт національної історії та культури, що передається з покоління в покоління. Вони формуються як результат синтезу поглядів, установок, позицій різних верств населення, політичної та інтелектуальної елі-

ти, наукового та освітнього співтовариств, творчої інтелігенції, суспільства в цілому. Сформувавшись у процесі соціалізації, особистість обирає для себе відповідні власним уподобанням політичні цінності, ідеали, норми й вибудовує систему співвіднесення себе із певною соціальною групою чи культурною спільнотою [220, с. 26]. Відповідно, ідентичність співтовариства, народу, держави конституюється історичними традиціями, що формувалися упродовж століть національними міфами, символами, стереотипами поведінки.

Ключовою складовою національної ідентичності є імідж або образ держави. Важливо не лише те, яка та чи інша країна насправді, але і те, яка думка про неї міжнародної спільноти. У сучасному світі для пересічних людей реальний світ замінюється віртуальним, у якому визначальну роль відіграють різного роду образи, зображення та інші симулякри. Саме у цьому контексті використовується імідж держави, створений для потреб політичної стратегії всередині країни й за кордоном. Для внутрішнього користування імідж слугує засобом політичної мобілізації, ідейного, психологічного єднання і об'єднання нації, утвердження базових цінностей. Основне його призначення полягає в забезпеченні легітимності зовнішньої політики держави як для своїх громадян, так і світової спільноти.

Одним із найважливіших методологічних підходів до аналізу феномена національної ідентичності є розуміння історичної мінливості способів її конституювання, тобто існування типологічно різних способів культурної рефлексії національності. Національна ідентичність як наратив не є однорідно цілісною, вона постає фрагментованою, розірваною, гетерогенною. Національний наратив, або наратив нації, завжди переривається наявністю інших наративів, насамперед наративів національних меншин. Національна ідентичність постійно «перебивається і спростовується втручанням інших ідентичностей» [54, с. 15].

Механізми, за допомогою яких формується національна ідентичність, поза сумнівом мають соціально-психологічну природу. В дослідженнях фундаментальних проблем національного самовизначення індивідів особливі сфери виділяються у психології і соціології. Психологія, поперше, концентрує інтерес у сфері дослідження психічних механізмів самого процесу ідентифікації і, по-друге, «точкою відліку» позначає самого індивіда, тобто вивчає його самоідентифікацію, починаючи з фізичного (організмичного) самовизначення і закінчуючи самовизначенням у моральному просторі. Соціологія такою «точкою відліку» вважає соціальні

групи, спільноти і цікавиться соціальним механізмом самовизначення індивідів у різноманітних групах [357, с. 159]. Проте самовизначення індивідів, стосовно певної національної спільноти, є внутрішнім відображенням і суб'єктивною трансформацією зовнішніх чинників.

Спрямованість національної ідентичності, визначення її характеристик зводиться до встановлення відповідних атитюдів (ціннісних установок індивідів чи спільнот, за допомогою яких відбувається їх самовизначення, самоідентифікація). Людина, задовольняючи свої потреби у безпеці і приналежності до спільноти, усвідомлено ідентифікує себе з національною спільнотою і формує почуття «ми». А з іншого боку, задовольняючи потребу в самотності, формує відчуття «вони».

Держава та уряд покликані бути хранителями національної ідентичності й, водночас, мають **підключатися про збереження уявлення «чужого»**. Звичний спосіб пошуку ідентичності – це пошук ворога, проти якого можна об'єднатися. Для прикладу колишній президент США Дж. Буш (старший) дуже ефективно використовував цей своєрідний інструментарій для об'єднання американської нації [278, с. 96].

В Україні теж не раз з'являвся загальний ворог. В історичній ретроспективі – це Річ Посполита, Османська, Російська й Австрійська імперії. У серпні – грудні 1991 року – тоталітарний комунізм, його відродження. У 2000-і роки – газові «війни» з Російською Федерацією.

Ідентичність набуває не тільки позитивного, а й негативного забарвлення. Так, негативне забарвлення ідентичності набуває у випадку «обману» державою населення, підступів «ворогів» (зовнішніх і внутрішніх), а також «змови» проти «народу», «нації» і т. ін. «Ми» є універсальною, архетипною формулою самосвідомості й самоідентифікації будь-якої спільноти людей.

У разі затяжних криз індивіди й соціальні спільноти можуть втратити надію на перетворення елементів негативної ідентичності в позитивну. І тоді пригнічена негативна енергія знаходить вихід у підтримці натовпом психопатичних лідерів, соціальною основою існування яких є саме негативна ідентичність. Соціальна криза характеризується розхитуванням колишньої системи цінностей. У рамках національної самосвідомості складається власна ієрархія «значущих інших». Іноді це може бути узагальнений образ групи цивілізаційно близьких національно-державних утворень. Наприклад, образ Європи надзвичайно важливий через історичні й геополітичні обставини для національної ідентичності України й українців.

Почуття ідентичності може або зміцнюватися від подібних порівнянь, або піддаватися руйнуванню, якщо якісь характеристики «своїх» перестають відповідати уявленням, що склалися, а їх поведінка вже не відповідає очікуванням, заснованим на минулому досвіді. Як **зазначає** німецький дослідник А. Нойманн, «...ідентичність – це не даність, а відношення, що постійно формується і реформується у рамках певного дискурсу» [370, р. 349].

Інтеграційна сутність національної ідентичності та багатогранність форм вияву реалізуються через функції, які вона виконує. Л. Нагорна виділяє такі основні її функції:

- комунікативна – забезпечує відповідний ступінь гомогенності й згуртованості соціуму, визначає способи соціальної взаємодії й створенні механізмів соціалізації індивідів. За її допомогою встановлюється психологічна комунікативна дистанція, що визначає взаємини з іншими спільнотами, створює загально визнані регулятори міжкультурної комунікативної поведінки;

- компенсаторна – виявляється в певному відшкодуванні втрат, що виникають у ході стандартизації, виконання індивідом анонімно-казених функцій, формальних соціальних ролей;

- пізнавальна – містить певні етнічні стереотипи і уявлення про характер міжетнічних комунікацій, формуючи сприйняття зовнішнього світу, почуття єдиного громадянства, патріотизму, розуміння національних інтересів;

- емоційна – створює відчуття спільності інтересів, захищеності від ударів долі, причетності до високих культурних цінностей;

- ідеологічна – виникає одночасно з появою націоналізму як ідеології і створює не лише відчуття причетності до історичної долі групи, а й можливості змінювати її. Вона також забезпечує певний ступінь соціального консенсусу;

- інструментальна – створює механізми закріплення у свідомості позитивної ідентичності, спрямування на пріоритет власних цінностей і традицій перед усіма іншими, виховання самоповаги [218, с. 55].

Іншу типологію функцій національної ідентичності запропонував Б. Черкес, поділяючи їх на «зовнішні» та «внутрішні». До «зовнішніх» функцій він відніс територіальні та політичні, а до «внутрішніх» – існування індивідів як людей «однієї національності». Однією з важливих функцій національної ідентичності є ідентифікація з нацією. Це означає здо-

бути особистісне оновлення та гідність у національному відродженні й за допомогою них стати частиною політичної спільноти [339, с. 17–18].

На початку XXI ст. виникла і стала набирати силу тенденція денаціоналізації еліт у багатьох розвинених країнах світу. Сьогодні найбільш активні члени суспільства переміщуються з країни в країну, і як наслідок виникає майже повна втрата ними національної ідентичності і поступове утвердження космополітичної свідомості [69, с.102–103].

Американський соціолог Б. Робінсон, описуючи еволюцію правлячих еліт західних країн, виявив виникнення у них нового класу – транснаціональної буржуазії, влада й власність якої вже невід’ємні від влади та власності транснаціональних корпорацій [278, с. 105]. Вона ідентифікує себе не як еліту своєї країни, а як частину світового правлячого класу. Національна приналежність для неї – випадкова, другорядна обставина. Її капітал і бізнес невід’ємні від транснаціональних корпорацій. Ці люди або очолюють місцеві відділення транснаціональних компаній, або мають власні фірми, формально незалежні. Вони залучені в глобальні фінансові спекуляції. Стиль життя таких транснаціональних еліт мало змінюється від того, чи базуються їх представники в Лондоні, Лусаці, Москві або Буенос-Айресі. Тому замість еліт, що прагнуть зміцнити національну ідентичність, світ отримав лідерів, руйнуючих цю ідентичність. І ця обставина також сприяє кризі національних ідентичностей народів.

Таким чином, національна ідентичність – найбільш інтенсивно застосовувана категорія в аналізі соціальної взаємодії, соціальної комунікації. **Зазначений** концепт у кінці XX ст. остаточно закріпився у соціально-філософському дискурсі, набувши численних денотацій і конотацій на основі чотирьох парадигмальних систем: психоаналітичної, постмодерністської, інтеракціоністсько-антропологічної та аналітичної.

Національна ідентичність асоціюється з поняттями самобутності, спадкоємності, наслідування, усталеності, ототожнення та усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти й характеризується якісною визначеністю. Її сутність виходить за рамки окремої особистості й стосується самоідентичності системи як єдності та спадковості життєдіяльності, цілей, мотивів і сенсожиттєвих установок.

Означена ідентичність за своєю природою плюралістична. Часом переважають політичні й територіальні елементи, часом на перший план виходять етнічно-мовні та інші складові. Українська ідентичність базується на етнотериторіальних принципах **й охоплює** психологічні аспекти, тра-

диції, звичаї, ментальність, ідеологію і безпосередньо впливає на стан і траєкторію розвитку соціокультурної сфери. В умовах політичного протистояння в Україні національна ідентичність цілеспрямовано протиставляється етнічній. Це протистояння набуває регіонального характеру, електорат східного й західного регіонів штучно протиставляється один одному, унаслідок чого потерпає загальноукраїнська ідея: визначення загальнодержавних пріоритетів, опрацювання стратегії подальшого реформування суспільства, утвердження демократії.

Слід зазначити, що проблематика національної ідентичності у будь-якому суспільстві тісно пов'язана з реальними перестановками, перерозподілами і переструктуруванням, саме тому, як зазначає Л. Дробіжева, феномен ідентичності є одним з ключових аспектів, що «найбільш чуйно реагують на політичні зміни в країні та світі **загалом**» [98, с. 19].

Для глибшого проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів необхідно: по-перше, розширити методологічні межі і методи дослідження; по-друге – сформулювати новий дослідницький фокус. В сучасний період увага починає акцентуватись на «гнучкості» та різноманітності форм і змістів прояву ідентичностей. Логіка досліджень змушує шукати відповіді на питання про те, яким чином відбувається формування ідентичностей; хто і що бере участь у даному процесі; як ці процеси відбуваються – як «нав'язування» (певного роду «примус») або як «визнання» ідентичності? Однією зі спроб розширити методологічні межі досліджень проблеми ідентичності є її розгляд крізь призму концепту «політики ідентичності» [324, с. 24].

У сучасній соціально-філософській літературі аналіз політик ідентичності представлений двома напрямками: «політика ідентичності» як теоретичний концепт, і «політика ідентичності» як соціальні практики. Слід зауважити, що більшість робіт фокусуються на дослідженні політик ідентичності як соціальних практик, зокрема, – динаміці масових мобілізацій і рухів за легітимацію тих чи інших ідентичностей. Осмислення поняття «політика ідентичності» було запропоновано Е. Гоффманом у його роботі «The Presentation of Self in Everyday Life» [366]. Однак для Е. Гоффмана «політика ідентичності» – це, перш за все, вплив людини на інформацію про себе, що продукується на соціальне оточення.

Основним питанням сучасних досліджень стає, зокрема, питання про те, яким чином колективно вироблені визначення конституують колективну та політичну залученість тих, хто ці визначення поділяє. Крім того,

аналіз групових дій також сприяв посиленню уваги до досліджень ідентифікаційних процесів. У цьому контексті увага звернена до механізмів, за допомогою яких відмінності створюються, утримуються і змінюються.

У центрі уваги тієї чи іншої політики ідентичності може **перебувати** будь-яка ідентичність – гендерна, расова, професійна, релігійна, етнічна, локальна, регіональна, національна, громадянська, історична ідентичність і політики пам'яті, ідентичність «нетиповості» тощо. Здійснення і прояв, форми і зміст політики ідентичності так само різноманітні, як різноманітні соціальні актори і соціальні поля, в яких вони взаємодіють.

Доречним є звернення до праць сучасної української дослідниці О. Філіппової, котра здійснила спробу осмислення концепту «політики ідентичності» [324, с. 24]. За її розумінням, політика ідентичності – це сукупність ідей і дій, які транслюють певний зміст і смисл ідентичностей, що пропонується різними соціальними агентами (соціальними акторами та інститутами), які прагнуть того, щоб дані ідентичності були визнані як легітимні. Це, у свою чергу, припускає, що соціальні агенти здійснюють різну за своєю формою і стратегіями діяльність у боротьбі за право контролювати смисли ідентичності, за право на «ім'я» у структурі легітимних номінацій і набуття стабільного статусу в структурі соціальних відносин, а, отже, – у структурі легітимних ресурсів. Політики ідентичності внаслідок множинності агентів, стратегій і залучених ресурсів створюють підставу інваріантності, множинності проектів ідентичностей.

Здійснення політик ідентичностей як визнання або як нав'язування тісно пов'язане з питанням про те, хто наділяється правом пропонувати смисли ідентичності та контролювати ці смисли. Як зазначалося вище, епоха модерну надає вирішальну роль державі. Особливо яскраво практики домінування держави та її інститутів у формуванні та здійсненні політики ідентичності проявляються в тоталітарних і авторитарних суспільствах. Постмодернізм виходить з принципів плюралізму та мультикультуралізму, заперечення домінування будь-якої групи і виступає проти соціальних чи етнічних привілеїв та дискримінації. В умовах модерну, ліберальних і демократичних суспільств смисли ідентичностей пропонуються і контролюються різними соціальними акторами, а політики ідентичностей здійснюються як політики «визнання». Якщо в епоху модерну головним засобом конструювання національної ідентичності й політик ідентичності був «друкарський капіталізм», то сьогодні цей засіб стає «медійним»: завдяки електронним ЗМІ практики конструювання «уявних спіль-

нот» набувають нові виміри. Умови постмодерну також створюють передумови розширення кола суб'єктів, що беруть участь у колективному конструюванні ідентичностей, які пропонують свої варіанти цієї політики, а це, у свою чергу, передбачає відмову від «монополії» будь-якого суб'єкта або будь-якої версії національної ідентичності, що приводить до їх конкуренції в конструюванні ідентичностей.

Слід особливо підкреслити, що проблематика становлення політики ідентичностей набуває практичного значення для сучасної України, адже ще незавершений процес державотворення. «Пошук себе» робить питання про ідентичність значущими як на рівні держави («ідентичність України»), так і на рівні окремих соціальних груп та індивідів. Складні процеси націєтворення в сучасній Україні, де не існує уявлень про українську націю та національну ідентичність, що поділялась би більшістю населення, етнокультурне розмаїття, неоднозначні інтерпретації минулого, різноспрямовані геополітичні орієнтації відбиваються в політиках ідентичностей, що здійснюються різними соціальними інститутами й агентами у боротьбі за легітимацію. Звернення до концепту «політики ідентичності» обумовлено його значними евристичними можливостями для пояснення процесу формування національної ідентичності.

Для розглянутих у даній роботі проблем важлива фіксація ролі держави як легітимної сили лояльної влади, здатної іменувати, ідентифікувати, категоризувати і встановлювати, що є що і хто є хто, яка володіє ресурсами насаджувати категорії і класифікаційні схеми, можливостями організації минулого досвіду. У цьому зв'язку всебічне обговорення проблеми утвердження національної ідентичності в Україні постає нагальною теоретичною і практичною проблемою. В транзитних умовах, в яких перебуває сучасна держава, культурна політика постає вагомим чинником формування нового ідентифікаційного простору, конституюючи цим самим феномен національної ідентичності. Як побачимо далі, пропоновані стратегії конституювання національної ідентичності корелюють з філософськими ідеями принципової незавершеності людини, відкритості ідентичності у майбутнє, її темпорального виміру. Поняття «тожсамості» як застиглої константи, яку слід шукати чи «відкривати», поступається місцем уявленню про ідентичність як процес безперервного самотворення, результати котрого постійно виносяться на апробування у міжсуб'єктивний простір, де вони приймаються чи відкидаються. У цьому контексті проблема кон-

ститування (формування, розвиток, утвердження) ідентичності є, насамперед, проблемою того, як поступово складається низка переживань «Я».

Утвердження української національної ідентичності зумовлено специфікою історичного, соціально-економічного, культурного буття українського народу. Процес становлення ускладнюється й етнічною неоднорідністю країни та регіональним розподілом, зумовленим різним історичним минулим України. В зв'язку з цим набуває актуальності проблема виокремлення соціокультурних факторів конститування національної ідентичності мешканців України.

Розробка окремих аспектів конститування національної ідентичності не призвела до єдності поглядів про національну ідею. Постає питання про визначення напрямів та подальшої стратегії формування нових детермінантів ідентифікації. Особливістю сучасних ідентифікаційних процесів є зіткнення дискурсів представників традиційного, модерного та постмодерного суспільства, що й породжує **розколотість** ідентичності. Ключовим є завдання пошуку такого дискурсу, який надав би соціуму цілісності й ціннісну вкоріненість. Ускладнення соціальної, економічної, політичної, культурної сфер життя суспільства створює безліч перспектив, життєвих моделей, стратегій і перетворює питання вибору з цієї різноманітності в проблему. У цьому контексті вибір факторів, що впливають на процес формування ідентичності може розглядатися як подолання суперечності між прагненням зберегти цілісність і різноманітністю в часі та просторі.

При конструюванні національної ідентичності мають значення як примордіальні фактори (історичні, територіальні, культурні, мовні), так і конструктивістські підходи, згідно з якими національна ідентичність постає як певний соціальний конструкт, «уявна сутність»: те, що ми думаємо про самих себе, те до чого прагнемо. Проте на практиці не існує чітко заданого набору факторів, що впливають на процес формування національної ідентичності, оскільки немає не тільки єдиного алгоритму виникнення й функціонування національних рухів, сучасних націй і національних держав, а й ті, норми, які існують, прийшли в рух і перестали «працювати» в умовах трансформації соціуму. Глобальні зміни призводять до того, що відповідні домінуючі «націєтворчі» групи ініціюють формування колективної ідентичності. Мабуть, саме у формах і способах функціонування ідентифікаційних механізмів, поєднаних в сучасних умовах з суперечливими процесами глобалізації, постає феномен національної ідентичності.

Виходячи з цього, національна самосвідомість і національна ідентичність розглядаються як штучно сконструйовані моделі. У такому розумінні національне постає унікальним синтезом ідеї і життя, що надає національному буттю високий ступінь напруженості й значний енергетичний потенціал.

На конституювання ідентичності впливають як культурні, так і соціальні процеси. Ідентичність, яка спочатку викристалізувалась, надалі підтримується, видозмінюється соціальними відносинами. Соціальні процеси, пов'язані з формуванням і підтриманням ідентичності, детермінуються соціальною структурою. І навпаки, ідентичність, створена завдяки взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури, реагує на дану соціальну структуру, підтримуючи, модифікуючи її.

Самоідентифікація відбувається в процесі виконання індивідом різноманітних соціальних ролей всередині певної спільноти й суспільства в цілому. Вона означає суб'єктивне переживання особистістю своєї індивідуальності. Людина через категорії «загальне – особливе – одиничне» постає як єдність трьох рівнів: 1) людство **загалом** і загальнолюдське в кожного представника роду; 2) певна спільність людей (расова, національна, **етнічна**, класова, конфесійна, професійна, статева, вікова **та ін.**) і прояв її в конкретній людині; 3) окрема людина в певній неповторності свого реального існування. Ця трирівнева структура являє собою, мабуть, одну з найважливіших універсальій буття і самосвідомості людини.

Окрім того, з урахуванням нинішніх процесів глобалізації **та** розмивання жорстких кордонів між різними ідентичностями **й** акцентуючи на політиці культурного різноманіття можна говорити про «гібридність» сучасних ідентичностей як вираження нездоланності культурних відмінностей. Аналіз процесу гібридизації національної ідентичності дозволяє говорити про **даний** дискурс як альтернативу та додаткову стратегію мультикультуралізму [70, с. 24]. Пристосування, виживання та життєздатність різних культур визначають умови можливості останньої. Важливо, що гібридна ідентичність є одиничним та локальним феноменом, що не підлягає універсальному відтворенню. Можливість гібридної ідентичності визначається ідеєю «множинності особистості» (Л. Ганерсон), суть котрої полягає у визнанні того, що кожна людина є такою сутністю, у єстві якої існує більше, ніж одна така сутність [368, р. 4].

Поняття гібридизації лише входить до сучасного філософського дискурсу. Звернення до нього виявляє суперечності, котрі виникають вна-

слідок вироблення нових понять. Проблема узгодження змісту поняття гібридності з класичними концептами є однією з основних. Адже, якщо мова йде про національну ідентичність, то говорять про самовизначення належності до певної національної спільноти. Одночасна приналежність різному складає проблему для класичного мислення. Проблема вибору – ключова стратегія її вирішення. Тоді як гібридизація дозволяє уникнути вибору. Основні глобалізаційні процеси – ослаблення національних меж економіки та злиття різних національних культур – сприяють розхитуванню класичних засад національної ідентичності. Тому, як зазначає О. Гомілко, пластичність, **плинність**, мережевість, інформаційність, мобільність та космополітанізм (новітня версія космополітизму), як важливі ознаки глобалізації, уможливають процеси гібридизації національної ідентичності [70, с. 24].

Таким чином, формування ідентичності є складним дискурсивним процесом. Сьогодні має місце не зникнення ідентичності в постмодерністському суспільстві, а по-новому детермінована особистість; з'являються нові чинники впливу і нові можливості, стилі, моделі та форми, які виявляються в ідентифікації. Різноманіття суб'єктивних позицій і можливостей для ідентичності в багатому світі культури створює нестабільну особистість, одночасно постійно забезпечуючи все нові умови для її реструктуризації. На місце автономного, раціонального й відповідального суб'єкта приходять дисперсний, фрагментарний і розірваний суб'єкт [13, с. 23]. Ідентифікація особистості в сучасному суспільстві продовжує бути проблемою. Вона «проблематизується» під дією нових політичних, економічних і культурних факторів. Процес самоідентифікації – один з найбільш гострих і болючих екзистенційних запитів сучасного світу і людини.

У пострадянській ситуації перед **українцями** постала проблема усвідомлення **національної** ідентичності. У нас немає «зовнішніх» інституційних, дисциплінарних структур, які підтверджували б ту або іншу ідентичність. Стає очевидним «параноїдальне» замикання «об'єктивної», інституційної реальності на саму себе, звідси все більш знеособлені «інститути», байдужі до життя і життєвого відчуття «Я», «Ми». У цій ситуації розпаду і замикання інституцій раціональності на поверхню спливає розколена соціальна дійсність з дисциплінарними практиками, що розпалися. В результаті Україна, як і деякі інші пострадянські держави, **перебуває** у стані не-

визначеності, де раціональні структури не спрацьовують й ірраціональне утверджує свої права.

Аналіз основних аспектів конституювання національної ідентичності, на думку О. Михайлич, дозволяє виокремити соціокультурні складові її формування: мовно-культурну, регіональну, етнічну, державно-політичну та геополітичну [213, с. 140]. За кожним з означених аспектів у суспільній думці спостерігаються різні погляди на подальший розвиток держави, розв'язання мовного питання, геополітичні орієнтації.

При розгляді проблеми формування національної ідентичності виникає питання про історичні корені українців. Хто ми? Де наші витоки? Які наші корені? На ці питання у різні періоди розвитку нашого суспільства давалися неоднозначні відповіді. Дослідники П. Гнатенко та В. Павленко у філософській літературі виділяють три концепції походження українців [67, с. 389–393]. Одна з них отримала назву шовіністична і виникла у дореволюційній Росії. Згідно з нею українського народу як такого не було, а є діалектична група російського народу, як його складова. У радянські часи панівного становища отримала концепція про те, що український, російський і білоруський народи мають єдине коріння – **давньоруський** народ. Третя концепція отримала назву автохтонно-автоматична. Відповідно **до** неї український народ автохтон на своїй землі та його історичні корені слід шукати в глибокій давнині [67, с. 390].

Пошук джерел нації є висхідним етапом національної ідентифікації. У західній науковій думці особливої популярності набули дві протилежні концепції нації – конструктивістська й етніцистська [81, с. 4]. До яскравих представників конструктивістського (ситуативного) підходу належать Е. Гобсбаум, Е. Геллнер, Б. Андерсон. Суть їхніх тверджень – заперечення спадкоємності нації (територіальної, культурної, політичної) і трактування її як модерного утворення, що не має попередників у минулому.

Авторитетними представниками етніцистського (примордіалістського, природного) підходу виникнення нації є М. Вебер, Е. Сміт, Е. Шилз та ін. Вони вказують на базову роль етнічної серцевини (ядра), культури, культурних традицій та території в утворенні нації, підкреслюють їх закоріненість у минулому. Німецький соціолог М. Вебер, з яким **варто** погодитися, один із перших поєднав етно-культурно-політичні ознаки нації і визначив її головну мету – культивування власної культурної індивідуальності у своїй державі, усвідомлене прагнення громадянами держави нації, індивідуальність якої пов'язана з культурною ідентичністю. Британський

дослідник феномена нації Е. Сміт у своїх працях послідовно відстоює ідею природної (етнічної) складової у формуванні національної свідомості індивіда, акцентуючи увагу на провідній ролі культурної традиції у цьому процесі. Вчений стверджує: «незнищенна здатність етнічної спільноти та ідентичності формувати одну з тривких основ соціально-політичної солідарності протягом усієї історії аж до теперішнього дня... нині немає ніяких ознак згасання етнічних зв'язків, яке продукували так багато ліберальних спостерігачів... глобалізаційний тиск через широкомасштабну міграцію і масові комунікації відродив етнічні зв'язки і почуття на всій земній кулі... розмаїття не ослаблює окремого характеру провідної публічної культури нації та унікальності її арсеналу міфів і символів, бо три головні культурні традиції трансформують її етнополітичне ядро, тасуючи та притасовуючи різні елементи» [282, с. 51–75].

Цінністю нації є національний характер, який формується впродовж усього етногенезу. Саме він визначає приналежність людини до тієї чи іншої національної спільноти, лежить в основі ідентичності всіх представників конкретного етносу і викликає у свідомості людини відчуття спорідненості з іншими представниками нації. Загалом, національний характер формується протягом історичного розвитку етносу. На цей процес впливають такі чинники як клімат, географічне становище та ландшафт території, де відбувається становлення нації, соціально-історичні умови життя народу, особливості культури. Національний характер є специфічною, історично утвореною системною цілісністю різноманітних рис і властивостей, типових для даної національної спільноти, які надають їй якісної визначеності. Проте він не є вічною, незмінною субстанцією, а змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Зокрема, національний характер українців зумовлюється природно-географічними, культурно-історичними, соціально-економічними та суспільно-політичними умовами життєдіяльності українського народу, він проявляється в культурі, мові, традиціях, звичаях, обрядах, звичках, уподобаннях українців і характеризується специфікою емоцій, почуттів, настроїв, інтенсивністю реакцій на події, що відбуваються. Відносна стійкість рис національного характеру, незважаючи на змінність соціального середовища, пояснюється тим, що виникає певна інерційність завдяки передачі колективного досвіду між поколіннями. Риси національного характеру найяскравіше виражаються у специфічних для даної національної спільноти формах поведінки та видах діяльності.

Творчість стала засобом самозбереження й виживання українського етносу. Через творчість українська людина «пізнала себе», спадкоємно передаючи наступним поколінням свій головний скарб – високу духовність. Творчістю вона стверджувала себе перед світом. Завдяки творчості вона могла пронести через віки своє одвічне прагнення свободи, викристалізувати його в контексті державності [80, с. 302–303].

Підіймаючи питання про національно-культурну ідентичність українця, слід звернутися до поняття «ментальність». На думку Л. Бебешка, менталітет нації – специфічний спосіб сприйняття нею свого внутрішнього світу й зовнішніх обставин; виробляється під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природокліматичних та інших чинників. Менталітет нації виступає як цілісне духовне утворення (воно не має внутрішньої диференціації на економічну, політичну, моральну та інші складові), як «дух нації», що пронизує всі сфери життєдіяльності людей. Він зберігає код нації і проявляється в національному характері, самосвідомості етносу, в різних компонентах його культури [22, с. 24–25].

Менталітет виступає важливим чинником у національній самоідентифікації, адже передбачає спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу. [8, с. 142]. У сучасних умовах лише державна реалізація можливостей українського менталітету здатна ствердити національну самоідентифікацію. Кожен народ має у своєму корені генетичний код, залежно від якого значною мірою формується «крона» його матеріальної і духовної культури.

Вельми важливу роль у формуванні ідентичності, віри у спільність буття відіграють і духовні утворення, головними з-поміж яких є міфи про етнічне походження, що часто або постійно відтворюються в життєдіяльності того чи іншого народу, або конструюються заново з виокремленням засад його існування з чужих суспільно-політичних практик. Це означає повернення до ідеалізованого образу того, «хто ми такі», що буде важливим чинником ідентифікації народу [292, с. 263]. Для цього необхідним є дослідження джерел, відтворення (або фальсифікація) міфології, як системи первісних уявлень про світ та народних вірувань, притаманних певній нації. Міфологічний вимір здійснює адаптивну функцію у суспільстві ор-

ганізовує простір і час, витворює історію та перспективи розвитку усієї спільноти.

Формування національної ідентичності має політичний, територіальний і етнокультурний аспекти. Територіальний принцип національної самоідентифікації не завжди має характер моноетнічності. Самоідентифікація відбувається на основі поліетнічності. Згідно з другим підходом, з етносу виключається все зайве й інорідне. Етнічність як синкретична категорія позначає складну систему суспільних відносин, під час якої людина як носій етнічних ознак перебуває у нерозривному зв'язку з етнічним середовищем, яке містить у собі родину, сусідство, громаду, етнічну групу, націю чи суспільство [133, с. 80–119]. Зауважимо, що моноетнічних спільнот надзвичайно мало. Населення України є поліетнічним за своїм складом. Згідно перепису 2001 р. в нашій державі проживають представники **понад** 130 національностей, проте 77,8 % складають українці, 17,3 % – росіяни (разом 95,1 %) [213, с. 141].

Слід пам'ятати, що етнічність завжди обертається навколо особливого роду думок без понять, тобто, навколо точки, яку можна визначити як симуляції розуму, тому ніякої понятійності не варто шукати в розгортанні стратегії етнізації [359, с. 68–69].

Конституювання і відтворення етнічної спільноти пов'язано з відчуттями, тому етнічне виключення, відторгнення відбувається не на рівні ідеологем або повсякденної свідомості, а саме в розмірності цього відчуття. Етнізація вводить до становлення нації радикально інший принцип, як говорив І. Кант, «відчуття задоволення і незадоволення», «відчуття життя», те, що розташовується по той бік раціональності, свідомості, тобто принципово несвідоме [126].

Згідно з Ю. Бромлеєм і Р. Подольним, вирішальною ознакою етнічних спільностей є самосвідомість. Із позицій цього критерію вони поділяють етнічні спільності на етнографолінгвістичні, тобто такі, за яких народи належать до однієї етнічної групи, але не усвідомлюють цього та металінгвістичні, що мають загальну самосвідомість [43, с. 34.].

Сьогодні ця раціоналістична позиція є визначальною для дослідження детермінації етнонаціонального розвитку. Так, наприклад, на думку О. Стегнія, етнічна ідентифікація особистості тотожна процесу становлення, формування, усвідомлення та підтримки етнічної самосвідомості [290, с. 57]. Такої позиції дотримується й відомий вітчизняний етнополітолог І. Кресіна. Вона стверджує, що етнічна та національна ідентичності поєд-

нуються в етнонаціональній свідомості [158, с. 106]. Але ж ані свідомість, ані самосвідомість не мають соціокультурної визначеності: за своєю суттю та механізмами виникнення і функціонування вони всезагальні й однакові у всіх народів і цивілізацій. Такою визначеністю є зміст свідомості, який є раціоналістичною рефлексією буття. І тут можна виправдати Р. Декарта, який ототожнив свідомість тільки з існуванням людини взагалі, а не з її національною чи етнічною окремішністю. Національного або етнічного забарвлення самосвідомість набуває лише під час з'ясування особистістю для самої себе певних рис, якостей, що були їй властиві й раніше, але не були предметом власної рефлексії. У цьому процесі особистість не обирає собі етнічність з-поміж інших етнічностей, а лише з'ясовує, уточнює свої особисті характеристики та співвідносить їх із характеристиками етнічної спільноти. Людина усвідомлює себе як частину певної етнонаціональної спільноти через зацікавленість національною культурою, історією [142].

Національна ідентичність консолідує населення країни на засадах спільних інтересів і уявлень, враховуючи тим самим особливості різних аспектів буттєвості нації. Кожне нове покоління усвідомлює значення явищ національної культури, виходячи зі своїх сучасних уявлень про культурні надбання. Тому культурні цінності є вічними і постійно збагачуються та доповнюються новими гранями художнього смислу, а історична дистанція в часі дає можливість досягнути та інтерпретувати культурні цінності минулого, подивитись більш глибоко і зрозуміти складні проблеми національної культури сьогодення. Про це зазначає С. Кримський у своїх «Ранкових роздумах», коли говорить про «золотий фонд» культури, який не варто ототожнювати із нерухомістю скарбниці, сакрального хранилища. Цей фонд визначає не процес резервації (перетворення на скарб), а постійне функціонування та обмін культурних цінностей, їхня постійна бойова готовність до функціонування, діалогу [160, с. 25]. Це, у свою чергу, поповнює знання про рідну культуру, прищеплює вміння адекватно сприймати культурні цінності, виховує почуття національної гідності та патріотизму, допомагає стати активними суб'єктами культурного середовища, здатними до особистісної інтерпретації, збереження та поширення народних традицій, національних культурних цінностей.

Отже, якщо ми говоримо про ідентичність людини, відносячи її до певної нації, ми маємо на увазі культурні цінності, стереотипи, ідеї, вірування, звичаї і т. д., тобто культуру. Культурні контексти – це результат

ієрархії ступенів світобуття людини, де все співвідноситься з усім, і смисли виникають лише з цього співвідношення, «нижче» осягається «вищим», а «вище» виявляється в «нижчому». Взагалі культура – це те, що залишається поза безпосереднім виявом чогось, але як певний контекст тільки й надає смислу цьому вияву. Крім того, в культурі кожного народу є специфічна оборонно-мілітарна компонента, що відіграє важливу роль у збереженні та розвитку етнічної ідентифікації. [292, с. 239].

Проте, якщо мова йде про культуру в новоєвропейському значенні цього терміну, в міркування включаються такі поняття як «державна», «суспільство», «людина», «маса» та ін., які можливі як ефекти дисциплінарних практик, що почали складатися в VIII столітті. Подібні практики здійснюють легітимізацію просторів відповідальних за конституювання ідентичностей, типів самосвідомості. Тому завдання нації – концентрувати, розставляти в просторі, упорядковувати в часі, розташовувати індивідів у безперервному просторово-часовому розгортанні так, щоб виникало щось трансіндивідуальне [359, с. 68.]. Ця модель для українців виявилася проміжною. Нація опинилася у кризовому стані, диспресивною, розпиленою, не втрачаючи при цьому своєї владної інтенсивності.

Про кризові явища в процесі формування національної ідентичності можуть свідчити повільні процеси суспільної консолідації. Варто відзначити наявність обопільних регіональних стереотипів у регіонах, подеколи домінування в ієрархії ідентифікацій регіональної, а не загальнонаціональної складової. Відповідна ситуація актуалізується з огляду на наявність політичної кон'юнктури, коли політичні сили намагаються активно експлуатувати в своїй політичній діяльності, електоральній риторичній практиці протиріччя в мовно-культурній, геополітичній сферах, підсилюючи тенденції деконсолідації суспільства. Наслідком відповідних процесів є продукування міфів про «дві України», стереотипів про регіони-донори і регіони-споживачі тощо. Особливо загострилося питання щодо консолідації українців під час «Помаранчевої революції», протягом президентських виборів у 2004 році та після подій на Майдані 2013–2014 років. **Як зазначив професор політології Університету Род-Айленда (США) М. Петро, конфлікт в Україні – конфлікт між корінними групами населення, в яких дуже різне уявлення про те, що означає бути українцем. Війна яка нині відбувається – це війна за українську самосвідомість [138].**

Для західних регіонів (Галичини) бути українцем – означає придушувати російську культуру, щоб замість неї могла процвітати українська

культура. Створення там України, що є повною протилежністю Росії, зазвичай вважається «цивілізаційним вибором» на користь Європи.

Для восьми російськомовних областей на Сході та Півдні України бути українцем означає бути представником окремого народу, який, проте, дуже близький до Росії. Ці українці не хочуть приєднуватися до Росії, але вони не бажають, щоб їх силою змушували відмовитися від російської культури. Вони не згодні з думкою про те, ніби потрібен якийсь цивілізаційний вибір. Але якщо їх змусять вибирати між Україною у складі НАТО чи ЄС і Україною в союзі з Росією, вони віддадуть перевагу Росії.

У своїй основі, далі зазначає він, – це конфлікт через те, бути Українці монокультурною чи мультикультурною нацією, і миру та злагоди не буде до тих пір, доки українська політика не буде приведена у відповідність з культурними реаліями країни. Понад два десятиліття ці дві версії національної самоідентифікації за регіональною ознакою протистояли одна одній, але співіснували, по черзі ставлячи при владі своїх президентів і перешкоджаючи роботі парламенту.

Така тупикова ситуація «гальмувала» проведення реформ. Однак, це був спосіб запобігання потенційної громадянської війни у випадку, коли одна з сторін буде домінувати, перетворивши власне уявлення про українську ідентичність на своєрідний «маркер» щодо громадянської лояльності.

Українські реалії засвідчили, що саме так і сталося 22 лютого 2014 року. Втечу президента України В. Януковича вони розцінили як порушення крихкої політичної рівноваги між Галичиною та Донеччиною, а тому вважали прямою загрозою ключовим інтересам російськомовних українців. На початку травня 2014 року на Донбасі проведено соціологічне опитування, і дві третини респондентів заявили, що вважають Майдан «збройним поваленням» влади, що було організоване опозицією за допомогою Заходу, якого анітрохи не турбують культурні відмінності в Україні [138, с. 2].

Домогтися миру і стабільності, на думку М. Петро, можна двома способами. Перший спосіб – створити в Україні культурний плюралізм, при якому меншини отримують рівні права в рамках української політичної самоідентифікації. Саме такому рішенню віддає перевагу Росія і російськомовне населення України. Інший – створити однорідну в культурному плані Україну, де меншини будуть позбавлені політичних можливостей змінити свій статус.

Варіант з культурним плюралізмом владою був відкинтий і утвердився монокультурний варіант. Причини очевидні. Нині під контролем уряду стало на шість мільйонів менше російськомовних українців. Більш того, Україна втратила 43% свого ВВП і 46% експортного потенціалу.

Чи зможе досягнути успіху монокультурний підхід в українській політиці? Це буде залежати від того, якою буде політика влади стосовно російськомовної меншини, яка майже при будь-якому сценарії становитиме третину населення.

Чимало зарубіжних вчених, які аналізують події в Україні, зазначають, що російськомовне населення треба буде перевиховати, щоб воно спромоглося більше цінувати свою українську ідентичність. Але для досягнення такої мети необхідно «нав'язати» цим регіонам нову політичну і економічну еліту, як це робив Північ на Півдні після громадянської війни в Америці [138, с. 2].

Наведені вище міркування професора політології М. Петро щодо виникнення причин подій на Сході України заслуговують на увагу. Зазначимо, що консолідація українського суспільства, подолання внутрішніх суперечностей та негативних стереотипів серед громадян України потребує реалізації адекватної державної політики ідентичності, яка у певному обсязі виконувала б функції політичної ідеології в її «м'якому» варіанті, що передбачає для громадян можливість альтернативного вибору політичних орієнтирів. В демократичному суспільстві політика ідентичності вибудовується навколо орієнтирів розвитку, норм правової держави, які поділяються більшістю громадян.

Сьогодні висловлюється чимало думок щодо перспективності федеративного устрою для України замість унітарного. Переваги, які при цьому підкреслюються, зрозумілі, адже федерація – як це демонструє досвід Великої Британії, Іспанії та ін. – дійсно наближає інститути влади до потреб різноманітних сегментів громадянського суспільства. Але, з іншого боку, в історичному русі Україна одразу формувалася як соборна держава на засадах унітаризму, а не федералізму, і тому для України створювати федеративний устрій, рухаючись у зворотному напрямі – від унітаризму до федерації – це крок назад, який не посилюватиме, а послаблятиме державу, оскільки буде сприяти загостренню міжрегіональних відносин в країні через бюджетно-ресурсні та інші причини.

Звичайно, питання щодо перспективності української федералізації має перелік аргументів як «за», так і «проти», аналіз яких потребує вива-

женого підходу і спеціального дослідження. Наразі однозначно можна сказати лише те, що достатньо осмислена і обґрунтована відповідь на це питання можлива лише після детального з'ясування внутрішніх природних тенденцій самоорганізації української національної спільноти й окремих її регіональних та етнічних сегментів.

Наявність спільної національної ідентичності українських громадян є однією з передумов подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод життєздатності держави та реалізації національних інтересів. Нашій державі необхідно сформулювати у різних етнічних, релігійних групах ставлення до України як до власної Батьківщини, тобто єдину національну ідентичність.

Вагомим аспектом національної ідентифікації постає мовна спільність. Зокрема, до такої думки схиляється Е. Геллнер. Він вважає, що основна роль у формуванні національної ідентичності належить культурі, в основі якої лежить єдина національна мова [58, с. 124]. У ній **відображаються** характер народу, його традиції. Згідно з результатами всеукраїнського опитування Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, проведеного у червні 2007 р., 51,4% громадян України вважають українську мову рідною; російську називають рідною – 25,7% опитаних; і українську, і російську вважають рідними мовами – 21,5% респондентів. Відповідно, українців за етнічним походженням умовно можна поділити на україномовних та російськомовних [213, с. 142].

Ставлення до статусу мов, згідно з опитуванням 2012 р., наступне: 39,2% респондентів висловилися за те, щоб українська мова була в Україні єдиною державною; 31,4% вважають, що такий статус повинні мати і українська, і російська мови; 24,3% дотримуються думки, що українська має бути державною, а російська – офіційною мовою в Україні [288].

Проте, російськомовність не збігається з визнанням приналежності до російської культурної традиції. Останню задекларували лише 10,1% респондентів, тоді як до української культурної традиції віднесли себе 57,9% респондентів. Перебування України в складі СРСР зумовило те, що 19,4% респондентів віднесли себе до радянської культурної традиції.

Особливістю України є те, що на мовні практики та культурні традиції накладається регіональна ідентичність. Так, у 2005 р. сукупна частка громадян, у яких переважає локальна ідентифікація (на рівні місцевості, міста) – 38,2%, на рівні регіону – 20,4%, мешканцями України в цілому вважали себе 30,7%, європейцями – 1,6%, мешканцями Землі в цілому –

6,2%, не змогли відповісти – 2,9% респондентів (опитування Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, грудень 2005 р.) [288].

Результати досліджень фіксують взаємні негативні регіональні стереотипи, помітні розходження між різними регіонами в оцінках історичного минулого і перспектив сучасної України. Наприклад, за даними соціологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАН України щодо прийняття у 1991 р. Акту проголошення незалежності України (у %), що проводилися у серпні – вересні 2012 р., на Заході підтвердили на 19,9% більше опитуваних ніж на Півдні [317].

Разом із тим, серед населення східних, південних та частково центральних регіонів України спостерігається тяжіння до сукупності ідентифікацій, сформованих у радянський період. На амбівалентність в етнічній та національній ідентичностях громадян, як прояв «подвійної ідентичності», поміж українською та «російсько-радянською» ідентичностями, вказують вітчизняні та зарубіжні дослідники [305, с. 236]. Одночасна присутність суперечливих, діаметрально протилежних настанов, цінностей є відображенням самої суперечливості буття, і свідченням етнокультурного плюралізму.

Регіональні відмінності демонструють зовнішньополітичні вподобання українців. Так, за опитуванням Центру Разумкова (2014 р.), до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусії позитивно ставляться 26,4% населення Заходу, 47,5% Центру, 83,8% Півдня, 80,6% Сходу. Ідею вступу до Європейського Союзу підтримують 89,5% населення Заходу, 67,2% Центру, 31,6% Півдня. Але на Сході країни, навпаки, переважають оцінки пріоритетності партнерства з Росією (36,3%), ніж з країнами ЄС (24,4%). Вкрай негативно ставляться до ідеї вступу України в НАТО Південь і Схід, відповідно 78,0% і 78,9% населення (Захід – 30,5%, Центр – 42,5%) [114].

Маркером у ідентифікаційних відмінностях є ставлення і відчуття близькості до мешканців інших регіонів України та сусідніх країн. Соціологічні дослідження свідчать, що жителі Донбасу вважають себе за характером, звичаями та традиціями ближчими до росіян, аніж до своїх співвітчизників у Західних областях. Учасники фокус-групового дослідження у різних регіонах України (м. Київ, м. Луганськ, м. Львів, м. Рівне, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Тернопіль, м. Кіровоград, м. Миколаїв, м. Харків), не могли порівняти свої міста з іншими містами України, оскільки не

мали достатньої інформації про них. Відповідно низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення України є чинником поглиблення регіональних відмінностей ідентичності. У жителів південно-східних регіонів ще є поширеними негативні стереотипи щодо мешканців західних регіонів як «бандерівців», а частина західників сприймають представників південно-східних регіонів як «москалів». Фокус-групові дослідження свідчать, що наявність означених стереотипів зумовлена, зокрема, відмінним географічним розташуванням, недостатністю потрібної інформації про історію та культуру різних регіонів України, недостатнім рівнем міжрегіональних зв'язків.

Виходячи з вищенаведених даних, слід зазначити, що для частини українських громадян саме регіональний чинник обумовлює низку ідентифікаційних ознак стосовно історичної пам'яті в контексті формування загальнонаціональної ідентичності. Як зазначає Т. Татаренко, «Регіони та міжрегіональні інтереси сприяють утворенню як регіональних ідентичностей, так і регіональній трансформації самого інституту держави, що обумовлює переоцінку критеріїв домінування його в процесі соціального розвитку, можливості ефективно використовувати свої економічні та етнокультурні функції» [303, с. 52].

У соціально-філософському аналізі регіони ми розглядаємо як соціально-просторові одиниці, яким властива регіональна самобутність та самосвідомість, соціальні потреби та інтереси. Зауважимо, що здебільшого, вони прагнуть виступати **як суб'єкти** економічного та соціально-політичного процесу, що призводить до відповідних змін територіального простору. Таким чином, набуває неабиякої соціально-філософської значущості та актуальності проблема вибору оптимальної моделі територіального розвитку України, спрямованої на формування спільної національної ідентичності, консолідацію соціуму, державне будівництво шляхом міжрегіональної інтеграції з урахуванням інтересів всіх регіонів сучасної України.

Ускладнення процесу пострадянської ідентифікації в Україні зумовив різкий перехід від тоталітарного типу спільної системи до незалежності. Невизначеність геополітичної стратегії, соціально-економічної політики, відмова від патріотичної парадигми призвели до розколу ментальності соціуму країни. Як стверджують науковці, – це є наслідком перебування східних регіонів у межах російської імперії, тоді як західні регіони не тільки зберегли прадавні риси автентичної

української культури, але й збагатили її за рахунок зв'язків з країнами Центральної Європи [137]. Як зазначив М. Попович у своєму виступі на круглому столі Інституту філософії та Інституту соціології НАН України: «... український Захід зберігає велику динамічність унаслідок давньої залученості в міграційні процеси в західному напрямі та причетності до традицій громадянського суспільства...» [315, с. 9–10].

В умовах радикальних змін суспільних процесів, регіональна ідентичність може переважати національну, оскільки вона здатна сильніше проявити себе в соціумі, де ще не завершився процес конституювання національної ідентичності. Слід зауважити, що її формування в регіонах України здійснюється через виділення таких факторів: по-перше, територіальна ідентифікація є досить стійкою; по-друге, регіональні адміністрації, інститути освіти й культури, політичні рухи та партії здійснюють суттєвий психологічний вплив на формування регіональної ідентичності, оскільки є зацікавленими у її існуванні; по-третє, регіональні цінності та інтереси можуть збігатися, або не збігатися з національними, оскільки обумовлюються соціально-економічним, політичним контекстами і визначаються крізь призму світоглядних інтересів різних соціальних груп (професійних, вікових, конфесійних) та історичного вибору: Схід чи Захід.

Таким чином, народ України не утворює єдиної спільноти, що має спільні цінності й символи. Він **постає** як багаторівнева структура, складові якої взаємопов'язані, але часто вступають між собою у суперечність. При схожих економічних інтересах областей їх соціокультурні та політичні інтереси суттєво відрізняються, адже пов'язані із суспільними, зокрема регіональними факторами, головними з яких, на нашу думку, є історичне тяжіння до Сходу чи Заходу. Як наголошує О. Майборода, «...джерела регіонального протистояння на Заході й Сході трактувалися протилежним чином» [261, с. 121], які останнім часом набувають політичного забарвлення. Мається на увазі, наявність особливостей регіональних суб'єктних соціально-політичних культур по осях – «Схід – Захід», «Північ – Південь».

Результати проведених досліджень фіксують помітні розходження між регіонами України з різних питань формування національної ідентичності. До головних з них варто віднести оцінку історичного минулого (політичних діячів різних епох, важливих історичних подій), а також майбутніх перспектив сучасної України (бажаного соціально-економічного уст-

рою, питань статусу мов, векторів зовнішньополітичного розвитку тощо) [242, с. 39].

Соціологічні опитування останніх років засвідчують, що українському соціуму притаманне зниження рівня самопочуття деяких етнічних груп внаслідок погіршення умов життя та економічної кризи. Територіально-регіональна різниця економічного розвитку України поєднується з нерівномірністю розселення, а також матеріальним забезпеченням деяких регіонів [159, с. 85].

Проте, варто відзначити, що соціологічне опитування Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, проведене у березні 2016 року, свідчить про об'єднуючий потенціал та високу національну свідомість громадян України. Більшість українців підтримувало територіальну цілісність і негативно відносилися до сепаратизму. Так, 88,2% опитаних респондентів проголосували проти того, аби їхня область вийшла зі складу України й утворила власну державу; 85% проти того, щоб їхня область приєдналася до іншої країни; 65,5% опитаних вважають, що протиріччя і диспропорції розвитку Західної і Східної України не можуть призвести до розколу країни. Протилежну думку мають 18,7% респондентів (Південь України – 26,1%).

Більшість громадян підтримало б проголошення незалежності України, якби референдум відбувався сьогодні: підтримали – 52,2%, не підтримали – 25,1%, не брали б участі у референдумі – 9,1%, не відповіли – 13,5%. Також 62,8% респондентів висловили свою готовність захищати країну у разі війни, причому з незначними відхиленнями у різних регіонах: Захід – 64,8%, Центр – 64,1%, Південь – 57,9%, Схід – 62,8% (соціологічне опитування Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, липень 2009 р.). Нині ми спостерігаємо протилежні тенденції.

Таким чином, регіональні особливості у формуванні національної ідентичності окреслюють певну різномірність аксіологічного параметру в українському соціумі, тобто протилежні політичні та соціокультурні моделі подальшого розвитку та розбудови держави. Зауважимо, що суперечливі ціннісні, світоглядні, мовно-культурні, політичні орієнтації жителів окремих регіонів України останнім часом почали впливати не лише на внутрішню ситуацію в країні, а й негативно позначилися на її міжнародному іміджі.

Як зауважують вітчизняні вчені, зокрема М. Єнін, «більшість населення України не використовує правових форм вирішення особистих проблем, зокрема, й не налаштована захищати свої права» [103, с. 128], отже, серед населення переважають матеріальні цінності, що визначаються як «цінності виживання» або споживання. За даними офіційної статистики найнижчий рівень середніх щомісячних доходів на людину в 2008 р. становив 1652,5 грн., у 2009 році – 1789,3 грн., а у 2014 році – 1560,98 грн. Статистики наголошують, що за структурою загальних офіційних доходів українського соціуму 2014 р. видно, що частка заробітної плати становить в них 43%, а частка соціальної допомоги – майже 38%, тоді як прибуток та змішаний дохід становлять 15,5% [88]. Зазначена ситуація є **прямим** наслідком політики держави щодо формування доходів населення України.

Така «ціннісна орієнтація на виживання» охоплює близько 45% соціуму. Вона суттєво залежить від поліпшення життєвих обставин та ситуації країни в цілому [265, с. 348–349]. Як зазначає голова ради з вивчення продуктивних сил України Б. Данилишин, «суспільство стратифікується і розділяється малопереборними бар'єрами, нарощується ворожість та екстремізм, зростає злочинність» [85]. Власне, Україна вже має ситуацію відкритого етнічного конфлікту (події з лютого 2014 р.), напруженості за різною виною в регіонах.

Причинами масового несприйняття української національної ідентичності, як зазначає М. Степико, є не тільки складність ідентифікаційного вибору, крах соціально-економічних сподівань перших років незалежності, чи вимушено-автоматичний характер набуття українського громадянства, але й очевидні тенденції відчуження населення України від держави, яка до недавнього часу стійко асоціювалась з формуванням не громадянської, а етатистської ідентичності [291, с. 85].

Для більшості громадян України близьке громадянське розуміння нації, об'єднаної навколо ідей та цінностей демократії і добробуту. На запитання: «Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?» 8,1% респондентів відповіли – «Знання і розуміння української культури та мови», 11,5% – «Спільна східнослов'янська культурна й історична спадщина», 11,5% – «Спільні політичні принципи й ідеї», 28,2% – «Рівні права й співіснування в рамках однієї держави (України)», 33,4% – «Прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України», 7,3% – «Важко відповісти» [162].

До чинників, які впливають на формування національної ідентичності, варто віднести й зовнішні, геополітичні (наявність зовнішньої національної безпеки України). У Стратегії національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007) наголошується, що проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, ускладнює низка негативних факторів, у тому числі, ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України, поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішніх та зовнішньополітичних сил. Відповідно, одним із стратегічних пріоритетів політики національної безпеки оголошується: «Досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина» [296].

У липні 2009 р. Національна рада з питань культури й духовності при Президентові України схвалила проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [145, с. 11–30]. У Концепції наголошується, що культурний простір продовжує продукувати в громадян України істотні відмінності у світоглядних, ціннісних орієнтаціях, поглядах на минуле і майбутнє країни, на шляхи її подальшого розвитку. Присутність у національному культурно-символічному просторі рудиментів імперсько-радянської тоталітарної доби продовжує дезорієнтувати національну свідомість українців. Низька конкурентоспроможність та затребуваність національних культурних індустрій зумовлює домінування у мовно-культурному просторі України зарубіжної культурної продукції. Українська культура повільними темпами інтегрується в європейський та світовий культурний простір. Метою вищезазначеної Концепції є визначення принципів та пріоритетів, обґрунтування соціально-економічних та соціокультурних засад гуманітарного розвитку України як необхідної передумови реалізації потенціалу кожного її громадянина, забезпечення конкурентоспроможності держави і нації в сучасному світі.

Особливо важливим фактором формування національної ідентичності є **засоби масової інформації** (ЗМІ), оскільки вони виступають вагомим засобом створення історико-культурного інформаційного простору держави, який є духовно-ідеологічним підґрунтям української нації. Відомий

фахівець у галузі масових комунікацій В. Лизанчук зазначає: «...людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації – це один із «трьох китів», на якому базується державна самосвідомість, поряд з національною інтелігенцією та національною політичною елітою» [184, с. 75].

Однак ЗМІ можуть не лише консолідувати суспільство, а й відігравати деструктивну роль, підривати його соціально-психологічну стійкість шляхом створення і просування у масову свідомість негативних ціннісних образів, чужих вітчизняній культурі ідеалів і цінностей [32, с. 123]. Тому суспільство й держава повинні постійно дбати про нейтралізацію регресивних тенденцій в інформаційно-аксіологічному полі й мобілізувати ресурсний потенціал ЗМІ для формування такої ціннісної системи, яка змогла б забезпечити духовну єдність суспільства.

У контексті окресленої проблеми слід зазначити, що в умовах незалежної Української держави вітчизняні мас-медіа отримали на законодавчому рівні свободу слова й цензури, політичну й професійну незалежність від державної влади. Однак посилення національного змісту та статусу державних українських засобів масової інформації не супроводжувалось адаптацією їх діяльності до ринкових умов, що не дало змоги витримати конкуренцію з потужними медіа-суперниками і, насамперед, комерційними телеканалами та газетами.

Сучасний український інформаційно-культурний простір за його нинішньої структури та наповненості недостатньо адаптований до вирішення такого суспільно значущого завдання, як формування історичної пам'яті, яка є важливою складовою національної ідентичності. Від того, яка концепція минулого буде закладена у свідомість людини, залежать її ціннісні орієнтації, світогляд, політична культура та модель поведінки. Відзначаючи величезний вплив засобів масової інформації на формування національної ідентичності, І. Ющук зазначає, що питання національного ідеалу, патріотизму, свободи хоча й порушуються досить часто редакційними колективами, загалом лишаються на маргінесі суспільної свідомості [262, с. 181].

Важливою умовою формування в Україні цілісного національного інформаційно-культурного простору має стати реалізація виваженої державної інформаційної політики, що створювала б необхідні умови для по-

вноцінного функціонування в суспільстві вітчизняних ЗМІ як важливого чинника формування і зміцнення національної ідентичності громадян України, утвердження незалежної держави.

Сприяти конституюванню загальнонаціональної ідентичності покликана Доктрина інформаційної безпеки України (затверджена Указом Президента 8 липня 2009 р. № 514/2009) [94], серед завдань якої є збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей українського народу. Виходячи із завдань і цілей, необхідно розробити комплекс ідей, спільних символів, знаків, складових спільної колективної пам'яті, які б об'єднували громадян України. Слід поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств українського народу ідеї спільності історичної долі, переваг тісної співпраці й взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні.

Творення спільної національної ідентичності має відбуватися на засадах громадянської єдності, верховенства права, демократії, толерантності та міжкультурного діалогу. Дотримання цих принципів буде сприяти тому, що кожна етнічна група збереже свою ідентичність, культуру, мову і традиції та зробить свій внесок в консолідацію українського суспільства.

Рівність розвитку різних етносів, регіональних груп сприятимуть взаємному збагаченню української культури, подоланню конфліктів ідентичностей та акультурації. Остання вимагає від національних меншин оволодіння ними мовою і культурою титульного етносу при одночасному збереженні своєї рідної мови та культури. В зарубіжних країнах політика подолання регіоналізму, розвитку багатоманіття отримала назву мультикультуралізму. Означений концепт, як державна політика управління різноманіттям в культурно-неоднорідному суспільстві, виступає як політика ідентичності [319, с. 86]. У цій якості вона може не тільки підсилити культурну фрагментацію, зруйнувати культурне багатоманіття, але й може бути спрямована на формування національної ідентичності.

В Україні розбудова культурної складової національної ідентичності потребує балансу між певною пріоритетизацією культури українського етносу та ефективною підтримкою інших культур у рамках політики мультикультуралізму та концепційного розуміння культури українського народу як культури всіх етносів, що проживають в Україні, доповнюючи й збагачуючи одне одного. Виважена державна політика з даного напрямку

буде сприяти формуванню спільних ідей та цінностей, які об'єднуюватимуть українську націю. Адже відмінності у культурно-мовних практиках, ціннісних орієнтирах, регіональних розбіжностях, різні погляди на історичне минуле України зумовлюють розмитість, «недоформованість» національної ідентичності, гальмують консолідацію українського суспільства та загрожують національній безпеці країни.

Можна виділити такі напрями державної політики в галузі культури щодо формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України: по-перше, активізація дій органів влади всіх рівнів щодо відродження історичної пам'яті, мови і культури українців; по-друге, всебічне сприяння розвитку культурного різноманіття мовно-етно-релігійних меншин, їх активне залучення до державотворчих процесів; по-третє, забезпечення гарантій прав громадян на свободу віросповідання, міжконфесійного миру і злагоди; по-четверте, сприяння розбудові національної системи освіти з урахуванням змін у всіх сферах суспільного життя; по-п'яте, створення сприятливих умов для розвитку культурних індустрій (книговидавництво, кіновиробництво, підтримка закладів культури); по-шосте, підтримка музейної справи для актуалізації історико-культурної спадщини.

Узагальнюючи пропозиції різних концепцій, можна сформувати пріоритети у формуванні української ідентичності, серед яких:

- розробка й прийняття Концепції державної етнополітики, в якій мають бути визначені механізми державного сприяння збереженню та розвитку культури етнічних спільнот, формуванню сучасної культури української громадянської нації; оновлення та систематизація на основі прийнятої Концепції законодавства про національні меншини України;

- створення за допомогою засобів масової інформації цілісного національного мовно-культурного простору;

- забезпечення сприятливих умов для розвитку виробництва та розповсюдження конкурентоспроможної україномовної культурної та інформаційної продукції; створення пільгових умов для видавництва й продажу україномовних книг, періодичних видань і друкованих засобів масової інформації, виробництва україномовних художніх, телевізійних і документальних фільмів, кінопрокату оригінальних і перекладних україномовних фільмів;

- децентралізація, що полягає у реформуванні відносин між центром і регіонами в напрямі розширення прав і повноважень місцевого самоврядування, сприяння міжрегіональній економічній і культурній кооперації;
- реалізація комплексної національної інформаційної кампанії з пропаганди історії та культури України, української мови, державної символіки;
- збереження й актуалізація національної культурної спадщини різних мовно-етно-конфесійних складових українського суспільства, в тому числі розвиток і модернізація мережі музеїв та заповідників;
- поширення практики загальнонаціональних, міжрегіональних і регіональних форумів національних культур (фестивалів, оглядів, національних свят, конкурсів, благодійних акцій); впровадження практики проведення декад національних культур на загальнонаціональному і місцевому рівнях.

Зазначені вище пріоритети утвердження української ідентичності перебувають у діалектичній єдності, не виключають, а взаємно доповнюють одна одну, забезпечують своєрідну цілісну основу збереження української національної ідентичності. Ці пріоритети стають конститутивною основою людської спільноти, яку можна кваліфікувати як феноменологічність. Зв'язок твірних елементів національної ідентичності надзвичайно сильний, а тому заміна одного з них на новий, робить необхідною потребу її значного, а за певних умов і суттєвого, корегування, якщо не повної заміни.

Відтак, доходимо висновку, що формування національної ідентичності є досить складним і суперечливим процесом на сучасному етапі суспільного розвитку. Нові геополітичні, соціокультурні, економічні та історичні реалії стають факторами конституювання української ідентичності, яка зазнає певних модифікаційних змін і має адаптуватися до якісно інших умов буття, які вирішальною мірою впливають на смисложиттєві інтенції нації.

Конституювання нової української ідентичності неможливе без становлення громадянського суспільства, функціонування системи повноцінного національно-культурного буття. Відповідно, має відбутися процес зміцнення сфери культури її повноцінного ресурсного й інституціонального забезпечення. У пошуках нової національної ідентичності основна увага зосереджується на формуванні нової культурної політики в державі, що забезпечить динамічний розвиток та розширення сфери функціонуван-

ня культури, її вплив на національну ідентичність, а водночас, і збагачення культурного різноманіття сучасного українського суспільства як потужного ресурсу гуманітарного розвитку особистості та соціуму. При визначенні й здійсненні державної культурної політики спрямованої на утвердження національної ідентичності необхідно зробити вибір на користь концепції підтримки культури.

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

3. 1. Роль культурної політики у становленні «пострадянського» соціокультурного простору

Просторовий вимір культури є однією з важливих проблем у сучасному гуманітарному знанні, оскільки передбачає винайдення певного порядку змістів у процесі взаємодії людини з навколишнім світом. Поняття простору по-різному розуміється філософами, фізиками, математиками. Реальний простір – тривимірний, а з урахуванням часової координати – чотиривимірний. Він функціонує в широкому змістовному «реєстрі».

Багатовимірність концепту «простір» ускладнює його операціоналізацію, оскільки водночас допускає сутнісну визначеність та принципову незавершеність, змістовну обмеженість, системну відкритість та наявність масштабу для усвідомлення змісту процесів та конкретність їх проявів, територіальну реальність і умовність її сприйняття, тобто певну множинність, яка потребує уточнення. Поняття «простір» задає перспективу взаємозв'язку та співставлення складних об'єктів у процесі їх функціонування. Але розширення практики застосування цього поняття не тільки в науково-природничій, а й соціально-гуманітарній та позанауковій сферах, свідчить про те, що дедалі більш актуальнішою стає проблема інтерпретації тих термінологічних матриць, які виявляються значимими у формуванні культурних парадигм.

У сучасних дослідженнях під культурним простором філософами і культурологами розуміється ідеальна система, що формує світогляд людини, своєрідне «Інше», порівнюючи себе з ним людина проходить шляхом пізнання самої себе. Незмінним сьогодні залишається розуміння простору як вмістилища і як особливої організації існування речей. Важливими аспектами в розумінні культурного простору в цьому контексті є тлумачення його як засобу процесуальності (О. Шпенглер), як системи, здатної до самоорганізації (І. Пригожин), як місця укорінення людської екзистенції (М. Гайдеггер) та регулятивної структури (Ж. Бодріяр). Наведені концепти дозволяють розглянути культурний простір в дискурсі культурної динаміки, де структурні особливості організації явища залежать від взаємин його сутнісних елементів. Однак в працях, присвячених проблемам соціокультурного простору, немає достатньої ясності щодо ролі культурної політики у становленні «пострадянського» соціокультурного простору.

У відповідності до смислів, що містяться в соціальній інформації знання, цінності та регулятиви, культурний простір схематично може бути представлений як тривимірна модель з трьома осями координат, що відповідають означеним смислам – когнітивна, ціннісна (аксіологічна) та регулятивна. Розташовані в цьому тривимірному просторі культурні феномени теж набувають системного вигляду, створюючи мікросистеми – культурні форми людської життєдіяльності. Проте, на нашу думку, культурний простір, також як і соціальний, навряд чи можна сприймати і розуміти як тривимірний, оскільки тут присутні інші форми мірності: наприклад, «хроно-топ» – поняття, прийняте М. Бахтіним для аналізу роману й епосу. Однак існують спроби подати культурний простір саме таким. За логікою Е. Дюркгейма, який пропонував для уявлення соціального простору використовувати Декартові осі координат, А. Кармін описує культурний простір як складову трьох «координаційних осей» (зазначених вище). З нашої точки зору, таку просторову будову навряд чи можна прийняти в якості орієнтира в системі культурного простору, оскільки залишається незрозумілим, як може соціальна культура обходитися без когнітивних параметрів, а духовна – без регулятивної компоненти й технічна – без ціннісної.

У сучасних дослідженнях нелінійних і нерівноважних динамічних системах – а культура відноситься саме до такого типу систем, – як вважає І. Пригожин, «неможливо задати початкові умови, які призвели б до однакового майбутнього для всіх ступенів свободи» [258]. Тому в них важливу

роль відіграє внутрішній час, суттєво відмінний від астрономічного. Таке розуміння призводить до виокремлення категорії «часового простору», наділеного «структурою, що задається незворотними процесами, які відбуваються у просторовому континуумі». У зв'язку з цим виникає образ світу, суспільства, культури, що організовані за законами функціонального простору, тобто простору, в якому здійснюються складні динамічні системи, в тому числі й буття культури [258]. Простір культури буде володіти як загальними для категорії простору характеристиками (безперервністю, цілісністю, структурністю), так і специфічними (дискретністю, самоорганізацією, нерівновагою).

Поняття «простір» можна віднести до універсальних категорій, що формують систему культурних уявлень. Його інтерпретація в гуманітарному контексті надає можливості використовувати даний термін у якості складової репрезентації соціокультурних феноменів. Російський філософ І. Касавін вважає, що мова йде про творення нової онтології для гуманітарних наук, яка має поєднувати природничий, соціальний, екзистенційний аспекти. Дослідивши проблему своєрідності сучасного пізнання, він визначив у числі найбільш поширених сфер використання категорії «простір» природничо-наукову, науково-гуманітарну та позанаукову. При цьому їх концептуалізація відбувається у різних, але взаємопов'язаних варіантах [130, с. 90].

На наш погляд, основна проблема у визначенні категорії «простір» є обґрунтування певної позиції щодо її сприйняття. Говорячи про простір, ми маємо на увазі культурну (соціальну) основу як умову формування уявлень про нього. Простір є складовою певної системи ментальних координат, тому потенційна варіативність змісту (який передбачається просторовою складовою нашої свідомості) реальності зводиться до конкретики переживань певних ситуацій, що сприяють формуванню образу простору. Людина живе не в світі винайдених науковцями законів, а у реальному світі своїх відчуттів та їх рефлексії. Як зазначає Б. Марков, – простір геометрії та фізики описує не чисто фізичне, а культурне середовище, оскільки, «крапки», «прямі», «площини» тощо – це ідеальні об'єкти, які **поставляють як** інваріанти людського культурного досвіду, що склався в процесі практичного засвоєння світу [201].

Концепт «простір» задає перспективу взаємозв'язку та співвідношення складних об'єктів у процесі їх функціонування. У науковому обігу найпоширенішими є два виміри: простір як фізична величина і простір як

метафора. При цьому наголоси у цих вимірах суттєво відрізняються. У фізичному просторі домінуючими є розміщення, позиція, розташування, відстань, які впливають на можливість взаємовпливів явищ. Простір у цьому вимірі визначається як масштаб і як образ певної території. Метафоричний простір є унормуванням ідеї простору відповідно до певних культурних традицій або ситуації, що неминуче передбачає розширення простороутворювальних чинників. Складність полягає в поєднанні обох теоретичних підходів, оскільки будь-які варіанти метафоричного простору розташовані в площині одного геопростору. Фізично людина не може перебувати в різних просторах одночасно, але може перебувати в різних уявних просторах. Звернення до просторових змістів та оперування ними соціально та культурно зумовлене. Варіативність знань щодо простору відповідає досвіду його набуття [155, с. 134–142].

Ми виокремлюємо простір і як самоочевидний, безпосередньо доступний для сприйняття, і як поняття, зміст якого залежить від позиції людини щодо фізичного простору. В залежності від контексту доцільно використовувати поняття «культурний простір» або «простір культури», які не є тотожними. Різниця між ними в смислових наголосах. Перша дефініція передбачає динаміку конкретної культурної ситуації, з усіма її характерними ознаками, а друга – абстрактну схему, постулат, який має засвідчити складність та суперечливість культури та потенціал її змінюваності.

Простір культури включає створене людиною місце існування, що виникає завдяки діяльності людей; систему соціокультурних програм діяльності, поведінки й спілкування, що утворюють досвід людства та забезпечують відтворення, трансляцію і генерування нових форм соціальної активності; систему динамічних знакових систем і мов культури, створених людьми з метою фіксації й трансляції соціально значущої інформації; систему цінностей, норм і регулятивів, сценаріїв соціальної діяльності, що забезпечують відтворення-створення її нових зразків.

На думку С. Іконнікової та В. Большакова, культурний простір має не тільки зовнішні контури, він «розташований» у духовному світі соціуму й особистості. Цей просторовий пласт особливо важливий, тому що впливає на мотивацію поведінки людей [306, с. 437]. Культурна політика у цьому разі розуміється не як діяльність державних інституцій з управління культурною інфраструктурою, а як сучасна дискурсивна практика з формування духовних пріоритетів та ціннісних домінант суспільства. Культуру пропонується сприймати як системоутворюючу духовну субстанцію,

яка забезпечує формування самобутніх просторово-часових вимірів соціуму. Будь-яка культурна практика є результативною в тому сенсі, що навіть незавершений проект або дія передбачають визначення або зміну певних змістів. Творчий пошук або наслідування традиції не є принципово антагоністичними стратегіями, якщо йдеться про винайдення людиною оптимального, тобто відповідного її потребам, контексту дійсності. Розпізнання, порівняння, ототожнення – процедури які доводять свою ефективність і у філогенезі, і в онтогенезі. Внаслідок цього стає можливим широкий спектр ідентичностей: конвенціональних образів, що відповідають фундаментальній вимозі людської свідомості у визначеності. Культура, будучи якісною характеристикою певного суспільного устрою, є формою соціального простору і разом з історичним підґрунтям складає контекст творення будь-яких соціально значимих категорій. Культурна політика, як одна з регуляторних технологій, є моделюванням на основі ментального досвіду певного соціуму актуальних змістів, необхідних для трансформації його уявлень про себе. Тобто в контексті просторовості культурна політика є конструюванням на основі типових характеристик культурного середовища його перспективного варіанта.

Культурна політика, де простір є затребуваним і як конкретне середовище, з його специфічними ознаками та реальними процесами, які у ньому відбуваються, і як певна система змістів, що покликані моделювати певну ситуацію, сприяє переформатуванню звичних (особистісних) просторових уявлень в ідеальні колективні. Культурний простір стає втіленням домінуючих у публічній сфері ідеологем.

Слід відзначити фундаментальну значимість колективних основ ідеї простору як таких, що є визначальними для індивідуальних її проєкцій. Відтак, можна вирізняти декілька позицій у сприйнятті простору і декілька різних підходів у дослідженні простору: психологічний, ментальний, культурний, лінгвістичний. Дослідниця Н. Замятіна, намагаючись визначити специфіку культурного простору, вказує, що хоча він є не стільки простором свідомості, скільки виявляється в сукупності репрезентацій, усе ж його складно розрізнити з ментальним простором. «Ментальний простір – це те, що думає людина, культура – це те, що змушує її так думати» [109]. Отже, простір передбачає узагальнену уявну модель територіальності, яка відповідає фундаментальним психологічним очікуванням обмеженості та потенційної визначеності, необхідної для самоусвідомлення спільноти. З огляду на походження та спосіб опрацювання концепту

«культурний простір» його можна визначити як інформаційно-емоційне або віртуальне середовище існування людини, яке формується на основі уявних культурних ознак певної спільноти і забезпечує певний рівень її самовизначення. Він набуває ознак реальності під час зіткнення з явищами іншої культури або відчуття людиною дискомфорту всередині своєї культурної системи.

Культурний простір взаємодіє з географічним, економічним, політичним, етнічним, лінгвістичним та інформаційним просторами. Він, як і всі перераховані, має свою специфіку, особливу конфігурацію і архітектоніку, способи трансляції і динаміку змін. Простір є життєвою і соціокультурною сферою суспільства, «вмістилищем» культурних процесів. Культурний простір має територіальну протяжність, у ньому окреслені контури культурних центрів і периферії, столиці й провінції, міських і сільських поселень. Означений простір включає ареал поширення національно-етнічних мов, традиційні форми побутового й господарського устрою. У ньому зберігаються прийоми виховання дітей, архітектурні й художні пам'ятники, регіональні центри народного й професійного мистецтва, релігійні конфесії, природні заповідники й історичні ландшафти, міста-музеї та університетські комплекси науки й освіти, місця пам'ятних історичних подій.

Культурний простір органічно поєднує в собі історичну спадкоємність, безперервність і дискретність. Він створений багатовіковою діяльністю людини і нагадує «Дерево Життя», що має глибокі корені й розгалужену крону. У певному значенні культурний простір подібний до природи, в якій різноманіття поєднань нескінченне [116].

Одна з ознак простору – наявність кордонів, що розділяють різні системи. Кожна з локально-історичних культур, кожен з видів культури, кожна з культурних систем має такого роду межу. По суті різниця цих кордонів по відношенню до кордонів матеріальних об'єктів або фізичних тіл полягає в тому, що культурні кордони здійснюються на основі єдності безперервності й дискретності, а також в значній мірі їх відносності. П. Флоренський зауважує: «знаходження тих чи інших окремішностей поза один одним, така головна ознака просторовості. ... Це вже є достатня ознака знаходження їх у відповідному просторі, тому що ми, хоча і не змішуємо, проте розглядаємо не окремо, а разом, як щось зв'язне, й координуємо їх один з одним» [327, с. 51]. Цей зв'язок і одночасна окремість та відокремленість несуть у самих собі сенс кордону, оскільки межа є не

тільки поділ, а й зв'язок кожного з явищ природи, суспільства і культури. Флоренський підкреслював, що в культурі важлива можливість співвідношення всіх «окремішностей», складових тієї чи іншої культури.

Множинність проявляється в усіх формах культури, навіть у мові, де переважають загальні поняття, словниковий запас і граматика, але при цьому існує маса діалектів, сленгів, аргю, особливих сенсів та інтонацій. Поєднання загального й особливого, подібного й одиничного стає основою різноманіття і багатолікості культурного простору. Але було б неправильно репрезентувати культурний простір у вигляді «ковдри», де кожен шматочок має свою форму і забарвлений у свій колір. При усій різноманітності він має загальну конфігурацію, завдяки якій виконує своє призначення.

Ізоляціонізм так само небезпечний, як і уніфікація, що стирає самобутність культур. Штучне роз'єднання звужує сферу культурного простору, наносячи шкоду духовному розвитку народів і поколінь. Культурні контакти – це живий діалог культур, який здійснюється повсякчасно і повсюдно, оскільки його основою є взаємний інтерес до культури і прагнення людей до розуміння та взаємодії. Такий діалог не завжди виникає стихійно. Він потребує особливої уваги, відношення і підтримки, пояснення відмінностей між культурами і подолання високомірного возвеличення одних культур і знехтування інших. В протилежному випадку може відбутися конфлікт культур, який дедалі охоплює нові сфери суспільного життя. Поділ культурного простору на «своїх» і «чужих» викликає взаємну неприязнь і послаблює співробітництво. Відносини між народами можуть стати такими, що спровокують соціальну й психологічну агресію. Особливу роль у процесі взаємодії культур відіграють перетворення культурних форм соціальної організації, галузей діяльності, системи цінностей тієї чи іншої культури, становлення нових форм культурної активності, інноваційних орієнтирів і моделей способу життя під впливом зовнішніх імпульсів. Таким чином, простір є метафорою, покликаною забезпечити легітимність соціальних проблем.

Відомий науковець П. Бурдьє зобразив «соціальний світ» як багатовимірну систему, побудовану на принципах диференціації та розподілу, сформовану сукупністю діючих у даному соціальному універсумі властивостей. У сучасних соціогуманітарних науках поширеною є започаткована ним формула – соціальний простір. Його можна описати як поле сил, «точніше як сукупність об'єктивних відносин сил, які нав'язуються всім, хто

входить у це поле та які не зводяться до намірів індивідуальних агентів або ж до їх безпосередніх взаємодій» [45, с. 15].

Суспільство постає як специфічна самодостатня соціокультурна система, яка виникає і змінюється завдяки взаємодії людей у повсякденному життєсвіті. Функції та структура цієї системи забезпечують збалансоване задоволення суперечливих партикулярних потреб, цінностей та інтересів людей, які належать до цієї системи [11]. Якщо культура задає певну програму життя людей, яка закріплюється в накопиченому соціально-історичному досвіді, то суспільство породжує певні моделі суспільної взаємодії. Концепт соціокультурного простору, який вводить П. Штомпоку [449], це взаємодоповнююча цілісність: «індивід – культура – суспільство». У понятті «соціокультурний простір» культуру й суспільство необхідно розглядати як різні взаємопов'язані аспекти однієї реальності, які доповнюють один одного. Означений простір – це важливий аспект формування моделі світу, що володіє характеристиками протяжності й структурності, співіснування і взаємодії, координації елементів культури й смислової наповнюваності структурної організації. Аналіз численних публікацій, присвячених дослідженню соціокультурного простору, свідчить, що єдиного підходу до його розуміння не існує. Дослідники пояснюють це поліфункціональністю, багатомірністю і варіативністю дійсності та культури соціуму.

Сучасна дослідниця Н. Селіванова [274] виділяє три варіанти визначення соціокультурного простору: 1) цілеспрямовано організоване середовище, яке оточує окремого індивіда (Л. Новикова, М. Соколовський); 2) частина середовища, в якій домінує певний образ життя (Ю. Майнулов); 3) динамічна мережа взаємопов'язаних подій, які створені зусиллями соціальних суб'єктів різного рівня (колективних та індивідуальних), яка виступає інтегрованою умовою особистісного розвитку (Д. Григор'єв). Кожне з цих визначень має свої переваги й недоліки, які здебільшого пов'язані з метою власного дослідження, яку ставили перед собою дослідники. Оскільки для нас важливо зрозуміти, яким чином на розвиток суспільства впливає взаємопроникнення між соціальними відносинами та культурою, то в нашому дослідженні ми будемо використовувати поняття «соціокультурний простір» в інтерпретації представників соціально-філософського підходу (А. Ахієзер, С. Кірдіна, М. Лапін С. Макеєв, В. Стьопін). Вони вважають, що означене поняття стверджує єдність культури та суспільства. На думку М. Лапіна, у цьому понятті від-

бувається інтеграція трьох специфічних форм багатомірного буття людини, втілених, по-перше, у взаємодії людини із суспільством, по-друге, у характері культури, по-третє, у типі соціальності [176, с. 3–4].

Категорія «соціокультурний простір» постає перед нами як сукупність понять, що перетворює її в універсальну філософську категорію. Даний простір включає в себе економічний, політичний, педагогічний, фізичний, туристичний та інші простори. Соціокультурний простір не існує без індивідів. Соціальні відносини виникають у результаті взаємодії індивідів і їх груп. Означений простір – це царина, в якій постійно перебуває людина та здійснює своє буття, визначає межі своєї активності й можливостей. Культурна компонента соціокультурного простору презентована світоглядними настановами, знаннями, нормами, цінностями, цілями, візьями дії й поведінки, а також способами, формами та правилами самоорганізації та взаємодії людей, які утворюють певну спільність. Соціальна компонента – це сукупність відносин людей (економічних, соціальних, політичних, правових тощо), які реалізуються ними у взаємозв'язках і взаємодії в межах відповідної спільності. Головне призначення соціокультурного простору – забезпечити відтворення спільності, яка є його носієм, як цілісної соціокультурної системи. Це завдання реалізується за допомогою функції накопичення, систематизації і трансляції певного досвіду суспільної життєдіяльності та актуалізації, збагачення накопиченого досвіду.

Формоутворюючу основу соціокультурного простору будуть утворювати: по-перше, людина, як *homo activus*, зі своїми індивідуальними особистісними характеристиками; по-друге, соціальна диференціація суспільства, способи і форми організації суспільної життєдіяльності; по-третє, фундаментальні матеріальні умови, які визначають, що та яким чином може робити людина для реалізації своїх потреб, цілей, інтересів, встановлюють межі та форми самореалізації людини в певний історичний час. Таким чином, соціокультурний простір – це специфічна смислова цілісність, яка створює умови для результативної активності людини. Він забезпечує і обмежує конкретно-історичні можливості вибору форм самореалізації людини в суспільній життєдіяльності. За допомогою поняття «соціокультурного простору» здійснюються ідентифікація, порівняння, оцінка, синтез тих чи інших явищ, процесів в єдину цілісність.

Динаміка упорядкування досвіду та самовизначення в соціокультурному просторі виражається в процесі культурної ідентичності. Ідентифікація, як і будь який соціокультурний процес, є двоосовною, що має

свою соціальну та психологічну складові. Соціальний аспект пов'язаний з освоєнням соціального досвіду, що визначає горизонтальні (рольові) й вертикальні (ціннісні) зв'язки. Психологічною стороною ідентичності є позитивне почуття стабільності, ціннісне ставлення до свого «Я», переживання себе як цілісності. Криза культурної ідентичності – це не особистісна деструкція, а момент розвитку, пов'язаний зі зміною соціокультурних координат і трансформацією особистісних сил. Вона викликана входженням особистості в простір з іншою системою цінностей, втратою звичної «референтної групи», що суб'єктивно переживається як «втрата коренів». Усе це лише підтверджує те, що соціокультурні параметри задаються людині ззовні, але її існування в культурі, орієнтири, культурні смисли діяльності визначаються кожною особистістю зсередини.

Особливості соціокультурного простору відображуються у свідомості й цілеспрямованій діяльності людини або соціуму через взаємопов'язані компоненти: світоглядне сприйняття внутрішнього світу суспільства, що може здійснюватися шляхом усвідомлення сутності культурних явищ, що відбуваються, пізнанні законів і закономірностей функціонування соціокультурної діяльності в суспільстві, впливу її на особистість, теоретичне осмислення в контексті культури; морально-етичну оцінку та нормативні принципи і переконання, що лежать в основі міжособистісної комунікації; психологічну реакцію на соціокультурні технології і методики, адекватну поведінку особистості та здійснення раціонального відбору соціокультурної інформації; рівні соціалізації особистості й соціокультурного потенціалу спільності, які проявляються в спільному існуванні та виконанні різноманітних соціальних функцій і ролей; комунікативні навички взаємин у суспільстві, засновані на творчості, ініціативності, професіоналізмі членів суспільства; конструктивність соціокультурної діяльності; організаційну культуру спільної діяльності в процесі раціонального та ефективного співробітництва в досягненні цілей суспільства та власної діяльності; проектування власної майбутньої соціально-культурної діяльності та поведінки для ефективної взаємодії в суспільстві.

У процесі всебічного дослідження соціокультурного простору встановлюються різноманітні зв'язки між різними сферами знання і реалізуються при проектуванні нового соціокультурного об'єкта та здійсненні соціально-культурної діяльності. У ході формування означеного простору приймаються як типові, так і конкретні організаційні рішення. Типові організаційні рішення повинні бути: по-перше, варіантними, а не однознач-

ними; по-друге, коректованими і періодично переглядатися; по-третє, що допускають відхилення у випадках, коли умови роботи організації відрізняються від чітко сформульованих умов, для яких рекомендується відповідна типова форма організаційної структури управління, яке є фундаментальною функцією будь-якої штучно створеної системи, однак для соціокультурного простору воно набуває особливого значення у зв'язку з тим, що є чинником, який визначає результати її діяльності.

Виокремлення культури як основи соціальної спільності, як середовища формування суспільства і результат внутрішнього його розвитку, актуалізувало парадигми філософського підходу до аналізу суспільства й поведінки людини в ньому. Філософський підхід – це сукупність методологічних прийомів, які забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психологічного життя крізь призму системоутворюючих філософських понять – таких, як культура, норми та цінності, уклад і спосіб життя, культурна діяльність та інтереси. Діяльність людини спрямована на пізнання навколишнього світу і на створення так званої «другої природи» або соціокультурного простору. Людина формується цим самим оточуючим її природним і соціальним світом. Ця обставина створює проблему співвідношення антропологічного та соціологічного підходів у пізнанні соціокультурного простору. Гуманітарне знання як знання про людину відрізняється від соціального, в якому відображаються закони, структури, функціонування соціальних систем. Особливо помітна роль соціокультурного середовища в умовах соціально-політичного та економічного реформування українського суспільства, коли організаційні схеми «старої» культури деформуються і виявляються абсолютно непридатними в новому зміненому соціокультурному середовищі.

Застосування соціологічного підходу передбачає дотримання певних принципів, що сформульовані дослідником М. Лапіним [175, с. 32]. Це принцип активної людини (*homo activus*), яка здійснює соціальні дії та вступає у соціальну взаємодію. Він акцентує увагу на багатомірності людини як біо-соціо-культурної істоти. Принцип взаємопроникнення культури та соціальності за умови їхньої фундаментальної нетотожності стверджує наявність цих двох вимірів у будь-якій людській спільності. Принцип антропосоціетальної відповідності або сумісності особистісно-поведінкової характеристики людини та соціетальних характеристик цього суспільства. Принцип соціокультурного балансу або рівноваги між культурними та соціальними компонентами як умова стійкості суспільства.

Принцип симетрії та взаємооберненості соціетальних процесів: одні процеси забезпечують відтворення відповідних структур, інші – їхню зміну. Принцип незворотності еволюції соціокультурної системи як цілого пояснює природу її динамізму.

У межах соціокультурного простору інтенсивність динамізму відчувається не лише через видозміну соціальної й культурної компоненти, а й через спроби імплементації інновацій в його царині. А. Тоффлер у своїй відомій праці «Футурошок» зазначив: «... Прискорення темпу змін – це не просто боротьба індустрій чи держав. Це конкретна сила, яка глибоко увійшла в наше особисте життя, примусила нас грати нові ролі...» [308, с.10–11].

У теоретико-методологічних і дисциплінарних розвідках науковці по-різному ставили питання, акцентуючи увагу на аспектах зміни соціокультурного простору в залежності від мети дослідження. Представники соціально-філософської думки дійшли висновку, що зміна соціокультурного простору супроводжується появою нових смислів, які віддзеркалюють багатоманітну ситуативність людського життя та змістовність їх життєдіяльності із залежними від них соціальними конструктами та явищами. Останні самі собою стають безпосереднім результатом інтерсуб'єктивних та інтергрупових соціокультурних дій, вони направляють та врегульовують співвідповідні з ними (соціальними конструктами та явищами) реакції, вчинки, соціально значущу поведінку загалом. Характерні риси, притаманні певному соціокультурному простору, інтегруються разом зі співвідносними ситуативними контекстами і типовими реакціями на відносно усталені ситуації. Таким чином, соціокультурний простір є динамічною багатовимірною системою, укоріненою в практику структур повсякденності суспільної життєдіяльності, за допомогою якої розкриваються найбільш важливі характеристики того чи іншого явища, його змістовного наповнення, розвитку та відтворення. Поява нових явищ в межах цієї системи є продуктом культури та суспільної взаємодії у цьому просторі.

Соціокультурний простір зі своїми соціонормативними приписами та конвенціями, усталеними стратегіями, горизонтами цінностей та сподівань утворює смислове поле модернізації. Тому динаміка соціокультурного простору полягає не просто у грі смислів, а й у складному діалозі смислів «тут-і-тепер». Зіткана з відносно усталених смислових конфігурацій та певних способів тлумачення (реагування, оцінювання, категоризації, витлумачення світу та суспільної взаємодії) картина світу (світообраз) стає

необхідною передумовою протяжності соціокультурного простору на рівні структур повсякденності. Означений простір може бути замкненою підсистемою людства, розпливчастою і нечіткою. Він характеризується плюралістичністю, децентрацією і фрагментарністю, а його осмислення – це постійний пошук нових смислів і принципів його устрою [143].

Закономірністю соціокультурного простору є тенденція до розширення. Адже існує точка зору, що немає межі вдосконаленню принаймні трьох її складових: буття суспільства, буття людини і буття культури. Це вдосконалення може виражатися як у розширенні, так і в гармонізації відносин людини з оточуючим світом. Слід зауважити, що культурний простір будь-якого суспільства не обов'язково збігається з кордонами держави. Він може бути ширший за них у разі успішної політики культурної експансії або наявності великої кількості носіїв національної культури, що проживають за межами держави, але зберігають та розвивають її культуру. Також культурний простір може бути меншим за територію держави, коли державна культурно-інформаційна політика не в змозі охопити весь соціум і суспільно-регіональні групи то громадяни стають активними діячами або пасивними споживачами культурного продукту інших держав, насамперед, сусідніх, входять до їхнього культурного простору. Останнє є значним ризиком для України, де цілі регіони (насамперед, східні) перебувають під культурно-інформаційним впливом сусідніх держав.

Соціокультурний простір України багатовимірний і не піддається уніфікації, бо культура не може існувати як одновимірна, універсальна, однакова для усіх епох і народів. Цей простір може виконувати «збірну» функцію, тобто сприяти згуртуванню нації, держави, усіх соціальних сил. Але можлива й інша модель, коли соціокультурний простір зменшує «сили притягання» між регіонами, роблячи їх відособленими й замкнутими.

В Україні процес реформування і модернізації суспільства здійснив суттєвий вплив на стан та перспективи розвитку культури. Одні сфери розпалися, інші позбулися державної підтримки й повинні були «виживати» самостійно, треті набули нового статусу і пріоритетів. У результаті в країні немає єдиного культурного простору й загального ідейного універсуму. Як зазначають науковці О. Скаленко, В. Ясинська, соціокультурний український простір є досить фрагментарним. Це пов'язано з певними процесами, що виникли після проголошення незалежності України: по-перше, відбувся перегляд, переосмислення та переоцінка донедавна панівних поглядів, орієнтирів, настанов поведінки, по-друге, відбувається повернення

традиційних цінностей національної культури, відтворення релігійних і національних форм світосприйняття; по-третє, здійснюється проникнення й адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, характерних духовно-культурному життю західної цивілізації [279; 316].

Зіткнення цих різновекторних культуротворчих потоків призводить до своєрідного руйнівного вибуху в свідомості як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства, кризи національної ідентичності, втрати почуття історичної перспективи та зниження рівня самооцінки нації. Фахівці називають цей феномен «культурним шоком у посткомуністичних суспільствах» [358]. Ситуація «культурного шоку» дозволяє маніпулювати суспільною свідомістю населення. Його загальними ознаками, характерними для більшості країн перехідного періоду, в тому числі й України, є зростання моральної перевтоми, розчарування та невдоволення серед громадян, підвищена конфронтація в суспільстві та помітна ностальгія за тоталітарним «порядком». «Культурний шок» в Україні є результатом колізії та взаємовпливу трьох культуротворчих векторів: нових цінностей, що «імпортуються» з країн Заходу разом з ринковими моделями економічної трансформації; старої радянської системи цінностей та традицій національної культури, які відроджуються [92, с. 383].

Своєрідним культурним шоком став **Майдан 2013-2014 років**. Події, які відбулися, засвідчили фрагментованість, розірваність культурного простору України, занедбаність національної культури. Тому нинішній період розвитку української культури можна кваліфікувати як період народження. Як **зазначає** відомий режисер В. Тихий, «зараз народжується Україна – як культурний простір, місце для нових мистецьких завоювань. Країна болісно прощається з радянською спадщиною. Економічна складова процесу – вагома. Але чи не найважливіше те, що українці не мали власного культурницького простору. Більш-менш тверезого погляду на реалії, по суті, понад два десятиріччя поспіль у більшості людей не було. Бо ні телебачення, ні література, ні кіно не були засобами соціалізації суспільства. Якщо щось достойне з'являлося, то ставало маргінальним, майже не виходило за межі Києва, Львова чи Харкова, не ставало «клеєм», який би об'єднував мільйони. Донині існує постсоцреалістична форма художнього аналізу цієї реальності. І саме зараз формується усвідомлення того, що в нас мають бути свої герої» [268, с. 21]. Події, які відбулися і відбуваються, – це своєрідні локомотиви розвитку. У першу чергу – зміни світогляду. Україна отримала шанс стати іншою. Чи використає вона його – невідомо.

Адже сьогодні **все** очевиднішою стає впливовість випадковостей на соціальні процеси, які виявляються **більш дієвими** за управлінські потуги лідерів у встановленні бажаного стану соціуму. У цьому ж контексті невідомими лишаються і майбутні наслідки Майдану, який народив сенс творити в Україні щось вартісне. Але зараз знову період зневіри й апатії...

Нині життєво необхідно, **щоб культура здобула таке саме визнання і в інших суперечливих і конфліктних питаннях, що визначають не лише міжнародні взаємини, а й внутрішню політику.** Перед українцями постає складне завдання узгодити діаметрально протилежні цінності, виражені засобами культури, й прийняти зважені й неупереджені рішення. У світі, де все швидко змінюється, такі рішення неминуче будуть тимчасовими. Тому особливого значення набувають механізми вироблення рішень – інструменти загальнонаціонального демократичного діалогу про культурні цінності. Головні характеристики такого діалогу – толерантність і плюралізм, повага і залучення. Для того, щоб реалізувати цю мету й посилити заходи з розширення та зміцнення міжкультурного діалогу, по-перше, необхідно розпізнати, поширити цей процес, по-друге – обмінятися досвідом та найкращими практиками, що проілюструють спроможність, цінність та ефективність міжкультурного діалогу.

Трансформаційні процеси в Україні спонукали до дії різних соціальних акторів (індивіди, малі соціальні групи, економічні й політичні організації, соціальні страти, територіальні громади), які намагалися змінити традиційний соціальний порядок, що не задовольняв їхні партикулярні потреби й інтереси на всіх рівнях організації суспільної життєдіяльності. Для цього процесу були характерні переоцінка усталених світоглядних орієнтирів, а також способів суспільної взаємодії. Диференціація показників добробуту, самопочуття людей, змісту їхньої діяльності поглиблює нерівномірність якості життя в суспільстві, що супроводжується, з одного боку, аномією, соціокультурною кризою, а з іншого – самоорганізацією нового соціокультурного простору. Звичний колективістський тип соціальності (за часів СРСР), якому невідомий досвід індивідуальної приватної власності та притаманне негативне ставлення до торгівлі як одного з визначальних економічних факторів життя, що пронизували світоглядні орієнтири людей українського суспільства й утворювали основу соціокультурного простору, в надрах якого індивідуальність людини повністю розчинялася і втрачалася, віддаючи пріоритет колективу, вже не задовольняють особистість. Внаслідок цього соціокультурний простір стає дестабілі-

зованим і розбалансованим. Переважна більшість акторів суспільної життєдіяльності не здатні не тільки до продукування інновацій, а й до їхнього сприйняття. Інерція попереднього досвіду суспільної взаємодії утримувала багатьох людей у полоні звичних ідеологічних стратегій недовіри й конфронтації. Окрім цього, відсутність звички гідного ставлення до людини, яка опинилася в скрутних життєвих обставинах (незважаючи на причини), сформувала суспільну стигму й небажання самореабілітації й самостійного вирішення проблем. Втрата звичних орієнтирів соціокультурного простору як на рівні соціальної організації, так і на рівні культурних цінностей, породжує хаос і невизначеність, які супроводжуються або відкритим протестом чи сліпим запозиченням досвіду інших країн, який не дає очікуваного результату.

Відбувається інверсія владно-управлінських процесів: управління згори поступається місцем хаотичній самоорганізації знизу. Нова структура узагальнених уявлень індивідів і соціальних груп про добро і зло, про схвалені й засуджені норми поведінки набуває властивостей тяжіння до оновленого стану соціокультурного простору, який відповідає партикулярним потребам повсякденної життєдіяльності. Формується нова шкала цінностей, статусів, ролей, мережі взаємної довіри людей, індивідуальної та колективної лояльності. Адаптація, легітимізація нових цінностей і норм, саморегулювання та самоорганізація, утворення нових традицій і формування нових світоглядних орієнтирів – стають основними параметрами розвитку соціокультурного простору українського транзитного суспільства.

Традиційна система цінностей української людини, котра донедавна ще була інтегративно організуючим началом життя особи, надавала їй гуманістичну цінність і осмисленість, раптово почала втрачати свою вираженість і переконливість. Недаремно у наш час постулюється симптоматична тенденція сучасної культури – етап деградації, занепаду, оскільки в сучасному технізованому світі сама людина не витримує інтенсивності змін: вона невзможі жити в координатах динамічної цивілізації, коли в суспільстві панують настрої «життєвої дезорієнтації». Ці зміни спричиняють активні трансформації соціальних зв'язків між людьми, оскільки внаслідок техніко-технологічного розвитку постійно змінюються типи спілкування між людьми, форми їхньої комунікації, а також спосіб життєдіяльності людини в соціумі: «це світ буденних людських турбот, когнітивно-прагматичний за своїм характером, світ техніки, підприємництва, корис-

тування, науково-технічних розробок, соціальних пошуків і експериментів, світ зазвичай зовнішніх для нас речей... Відповідно, цілком зрозуміло, що в системі саме такого спілкування людина стає річчю серед речей і не може вирватися за межі власних рольових функцій. Цей світ атомізує людину і спрямовує на усамітнення, відчуження від усіх інших, виокремлює, викривляє і замикає на собі людське буття і людське єство [192, с. 163–164]. Зрештою, у сучасному соціокультурному просторі виникає особливий тип автономії особистості: людина може змінювати свої корпоративні зв'язки, не будучи до них жорстко прив'язаною; вона здатна дуже гнучко встановлювати свої відносини з іншими людьми, долучатися до різних соціальних спільнот та культурних традицій.

Однак можна констатувати і той факт, що пришвидчений розвиток соціотехносфери сучасної культури обриває численні коріння минулого, змушуючи людину пристосовуватись до перманентно змінних обставин, традицій та цінностей, нівелюючи у такий спосіб культурну й історичну пам'ять національних традиційних надбань. Сучасна соціотехносфера, котра постає насамперед «матеріальним тілом культури», часто нівелює її іманентно-духовні виміри, внаслідок чого можна простежити загальну дегуманізацію та кризу духовних цінностей у межах «ойкумени культури». «Майбутнє все більше підпадає під логіку технічної раціональності – логіку перманентних перетворень, що випливають з природи техносфери» [161, с. 199].

Соціокультурна динаміка сьогодення зумовлює розмивання традиційних цінностей, соціальних і релігійних норм, часто перетворюючи людину на «засіб», «функцію», носія соціальних ролей. У культурі техногенного світу виникають явища деконструктивного характеру, котрі породжують процеси втрати персоніфікації, глибинну кризу особистісної та соціальної ідентичності. Адже технократичний спосіб діяльності та панування раціоцентризму як світоглядної домінанти задають новий вектор організації життєдіяльності людини і формування ціннісних орієнтацій, основу котрих становлять цілераціональне перетворення та привласнення, що, у свою чергу, зумовлює численні проблеми відчуження та глибинну суспільну духовну кризу сьогодення.

Закономірно, що відмова, навіть часткова, від старої шкали цінностей виводить суспільство з рівноваги, а відсутність чіткої нової системи цінностей не дає йому змоги стабілізуватися. Окрім того, на початковому етапі державотворення в Україні відродження національної традиції на-

дійної і стабільної світоглядної опори, що була вкрай необхідна за умов перехідного періоду, розглядалося як механічне відтворення, своєрідна реконструкція минулого. Тому є необхідність переходу від романтичної концепції відродження до прагматичної, суть якої полягає не лише в покращенні суспільного життя цілих пластів народної культури, а й у диференційованому підході до історичного досвіду, національної традиції, знаходження в минулому самобутніх зародків національного саморозвитку, чинників прогресу, інших можливостей надання суспільству динамічності, що через історичні обставини були забуті, втрачені або свідомо знищені та залишилися нереалізованими.

Розвиток сучасного українського суспільства спрямовується як в напрямку ренесансу національної культури, так і в напрямку входження до Європейської спільноти. Орієнтація на демократичні моделі суспільного устрою веде водночас і до запозичення надбань (стандартів у правовій сфері, правил гри на ринковому полі тощо), так і до проблем спрямованості на індивідуалізм, з його радикальними формами прояву – відособленості, відчуженості. Суттєва диференціація певної культури на несхожі субкультури ускладнює взаєморозуміння представників різних соціальних груп.

Відбувається становлення громадянського суспільства або, за Т. Парсонсом, ранньоліберальної соціетальної спільноти, за Е. Дюркгеймом, органічної солідарності як своєрідної єдності суспільства. **Особливої забарвленості** цьому процесу надає культурна компонента соціокультурного простору, пов'язана з геополітичним положенням нашої країни та різноманітністю культурно-етнічного складу населення, що призводить до значної соціокультурної диференціації акторів українського суспільства. Одні намагаються зберегти традиційні (переважно для радянського суспільства) цінності та норми, інші – відродити свою українську ментальність, яка повинна об'єднати українську культуру, треті – намагаються інкорпорувати найкращі зразки світового досвіду, при цьому не бажаючи відокремити себе від власної своєї етнокультурної спільноти.

В межах вітчизняного соціокультурного простору останнім часом **прослідковується** стійкий тренд, спрямований на симетричність і збалансованість, пов'язаний з другим вектором розвитку соціокультурного простору. Центр тяжіння цього тренду спрямовується на homo actives, на його роль у зміні існуючих та виникненні нових структур, на можливості подолання найбільш гострих форм відчуження людини. Створення нових ку-

льтурних зразків вимагає розвитку креативних здібностей людини. На фоні розростання і появи нових практик, диференціації й спеціалізації діяльності долається політична, культурна, технологічна ізоляція, відбувається зіткнення різнорідних форм, що ставить проблему їх оптимальної співорганізації, виявлення загальних підстав, мети, способів комунікації між ними. Підвищується рівень відповідальності людини, виникають нові етичні регулятиви її діяльності. Вона повинна швидко ухвалювати відповідальні й гнучкі рішення на локальному рівні, уміти проектувати свою діяльність у ситуації різноманітності та конфлікту цінностей.

Перехід українського суспільства на новий рівень розвитку вимагає глибоких змін у діяльності та виробництві культурних благ, їх передачі, і, як наслідок, принципово змінює роль і місце культури в суспільстві. При дослідженні будь-якого соціального явища у центрі уваги знаходиться дослідження взаємодії індивіда й суспільства. Такий підхід дозволяє прогнозувати напрям соціальних змін і розробляти довгострокові проекти [174, с. 23–32]. Інтенсивна зміна соціального і економічного життя ставить перед кожною людиною завдання безперервного та постійного професійного, соціального та особистісного зростання і розвитку, а значить, оволодіння новими практиками соціокультурного простору. Темпи зміни даного простору вимагають від сучасної людини вміння синтезувати різноманітний досвід та інкорпорувати у єдину систему соціокультурного простору, яка дозволить особистості зберегти свою цілісність та дієздатність. Тому важливим є збереження таких соціальних механізмів соціокультурного простору, які забезпечать врівноважене існування як самого індивіда, так і успішну, ефективну його взаємодію з усіма суб'єктами соціуму.

Поняття соціокультурного простору ініціює розгляд культурного процесу не як лінійно-механічного руху (за вертикаллю) людини за шаблонами культурної системи, а як багатовимірно-органічного (за горизонталлю) її руху в просторі культури. Останнє дозволяє реалізувати особисте духовне і професійне зростання. Що стосується пострадянських реалій, то це якісно новий етап еволюції суспільства, який формується в результаті довгострокових тенденцій попереднього соціально-економічного розвитку, який передбачає збільшення ролі інформації та знань, а також формування і споживання інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [212]. В інформаційному суспільстві різко зростає потреба людини в

естетичних благах. Насичення суспільства естетичною інформацією є одвічною функцією культури.

Зазначимо, що в сучасному соціокультурному просторі з його високим рівнем соціальної динаміки і темпами прогресу, стрімкими соціальними змінами, людина відчуває потребу певної сталості та унормованості, пошуку внутрішнього «домена» (за словами Дж. Фаулза), котрий би зміг інтегрувати мозаїчність сучасного соціокультурного буття. Саме тому сьогодні, коли соціотехносфера сучасної культури з її пріоритетами лінійної систематизації та універсалізації сприяє поширенню тотальних процесів панування та відчуження, особливої гостроти набуває звернення до діалогічної парадигми людської життєдіяльності. За словами української дослідниці О. Наконечної, «діалог є синонімом взаємної творчості, співбуття і самотворення, в якому індивіди одночасно виступають вибраними і такими, що вибирають, страждаючими і активними, бо вони самі мають визначити й обрати, як саме змінювати своє життя, розкриваючи нові, непередбачувані навіть для самих себе, грані особистості» [221, с. 17]. Адже діалогічність буття сучасної людини постає формою «мислення і пізнання дійсності. При цьому діалог розглядається не просто як реальна розмова двох його учасників, а як поліфонія різних голосів, що існують у різні часи», – стверджує Л. Озадовська [232, с. 12].

Екстраполюючи цю ідею на сучасний український соціокультурний простір, варто зазначити, що магістральні перспективи розвитку української культури повинні дотримуватись позицій «міжкультурного полілогу», що неодмінно передбачає збереження та розвиток розмаїття культурних цінностей, норм, парадигм і форм діяльності, виходячи з діалогічної взаємодії різних культур.

Ідеї культурного розмаїття, культурного плюралізму втілюються передусім у концепціях мультикультуралізму, транскультурності, інтеркультурності та ін. Відтак, сучасну українську культуру неможливо розглядати без урахування цих соціокультурних цивілізаційних маркерів епохи. Феномен транскультуралізму орієнтує сучасну людину на систему цінностей, яка формується на наднаціональному, транснаціональному рівні, зумовлюючи розвиток тенденцій уніфікації соціокультурного простору. Натомість інтеркультуралізм постає явищем активної міжкультурної взаємодії, що ґрунтується на діалогічній парадигмі співбуття різноманітних культур. Відповідно, мультикультуралізм можна визначити як ідеологію, політику та соціальний дискурс, що визнає правомірність та цінність культурного

плюралізму, значущість різноманіття культурних форм. Це дає змогу формувати єдиний соціокультурний простір на засадах толерантного співбуття традиційних етнічних чи національних культур. Мультикультуралізм, підґрунтя якого становлять загальногуманістичні цінності, може стати також основою гармонійного співіснування самобутніх суб'єктів культури у полікультурному і фрагментарному українському соціумі – поліетнічному, поліконфесійному, полілінгвістичному.

У свою чергу, глобальні процеси, у вир яких втягнуто український соціокультурний простір, посилюють внутрішню суспільну диференціацію, внаслідок чого сучасна людина опиняється у велетенському мозаїчному та фрагментарному колажі культурних традицій. «Замість диференціації та розсортування за чітко окресленими комірками, осередками (тобто за соціально-просторовою ознакою з певними визначеними межами), – зауважує К. Герц, – абсолютно різні підходи до життя починають перемішуватися на нечітко окреслених просторах (тобто в соціальних просторах, межі котрих – рухливі, розмиті й важковизначені)... Мати справу з пейзажами і натюрмортами – це одне, а з панорамами і колажами – цілком інше» [61, с. 182]. За влучним визначенням Т. Кулікової, така риса сучасної культури «як ідеологія-апологія плюральності є результатом виникнення постмодерної реальності з притаманними їй процесами множення та диференціації в усіх секторах соціального буття» [164, с. 9].

Полівекторність соціокультурного розвитку українського суспільства підсилює формування моделей постмодерністських практик. Західна філософсько-культурологічна традиція постмодернізму, рецепція якої здійснюється в контексті українського постмодерністичного дискурсу, ґрунтується на низці титульних концептів – ідея «занепаду гранднаративів» (Ж.-Ф. Ліотар), поняття «різоми» та «культурного номадизму» (Ж. Дельоз, Ф. Гватарі), принцип «реконструкції» (Ж. Дерріда), ідея «смерті суб'єкта» й, зокрема, «смерті автора» (Р. Барт, М. Фуко, Ф. Джеймсон та ін.), принципи інтертекстуальності (Ю. Крістева) та гіпертекстуальності (У. Еко, М. Павіч) тощо. Магістральною постмодерністською ідеєю постає феномен «симулякра» – це, на переконання Ж. Бодріяра, – «муляж, видимість, імітація образу, символу, знаку, за якою не постає ніякої дійсності, ...порожня оболонка, що маніфестує принципову присутність відсутньої реальності» [37, с. 49].

Постмодернізм – це багатогранний соціокультурний феномен, якому притаманні наступні характеристики: абсолютизація феномену гри; інсти-

туалізація парадигми, котра ґрунтується на утвердженні підходу рівноцінності та синхронності різних культурницьких систем (принцип «і-і» на противагу «або-або»); амбівалентність; відсутність цілісності текстуальних утворень; гра смислами, навмисне уникання однозначності у висловлюваннях та визначеннях; принцип «подвійного кодування»; зневажливе ставлення до авторитетів; сумнів щодо адекватності зв'язків людини і зовнішнього світу; заперечення однозначного взаємозв'язку причини й наслідку, а в підсумку взагалі будь-яких статичних зв'язків; втрата «чистоти» стилю, еклектичність стилів і напрямків; деканонізація традиційних цінностей; використання цитування як методу художньої творчості, фрагментарності й принципів монтажу, форм пастішу (попурі, колаж); принципи іронії, пародійності, «карнавалізації» життя, буфонади і театралізації; гедонізм, естетизація потворного, змішування «високих» і «низьких» жанрів, взірців елітарної та масової культур; тиражування, орієнтація на споживацьку естетику, запозичення принципів інформаційних технологій.

Постмодернізм у контексті української культури розглядається як закономірний стан її розвитку. Водночас, український варіант постмодернізму є своєрідним намаганням подолати ідеологічні та естетичні стереотипи соцреалізму, які тривалий час були глибоко вкорінені в українську культуру. Однак у нашому національному теоретичному дискурсі часто висувуються гіпотези про те, що варіант західного постмодернізму надто штучно «вплетений» у теоретичну канву українського соціокультурного простору. У свою чергу, відома дослідниця О. Пахльовська називає український варіант постмодернізму «клонуванням без правил» [256]. Адже інерційне засвоєння взірців західної культури зумовило механічну аплікацію цих парадигм до специфіки українського культурного контексту, що й занурило критичну думку в теоретичний, методологічний та термінологічний хаос, а також зумовило тотальне розповсюдження культу епігонства.

Так, дослідники одностайно зазначають, що український постмодернізм є вторинним явищем щодо західного. Відповідно, в українській культурі ми можемо вести мову, радше, про «бюстрадянізм», «посттоталітаризм» тощо. Нерідко український варіант постмодернізму зіставляють зі світоглядними моделями «постколоніалізму».

Відтак, як стверджує науковець П. Іванишин, у межах постколоніальної критики існують два кардинально відмінні між собою типи метадискурсу: постмодерний (ліберальний, космополітичний) та патологічний (націоцентричний, націоналістичний, національний) колоніалізм. За сло-

вами автора, «постмодерний постколоніалізм лише декларує своє «проти-стояння» колоніалізму, але це дивне протистояння, бо насправді він не руйнує, а абсорбує імперські структури, консервує їх. І навпаки, концепти національної культури, завдяки порівнянню їх з колоніальними, втрачають у цьому постколоніалізмі своє іманентне значення, вони свідомо релятивізуються крізь перманентну пародію та іронію. Як наслідок, замість реставрації пошкодженої імперіалізмом національної ідентичності вона остаточно руйнується – завдяки утвердженню космополітичних ідеалів іншого різновиду імперіалізму, у нашому випадку – постмодерного демо-лібералізму» [122, с. 196]. У свою чергу, об'єктивна потреба протекції національної ідентичності (а не постмодерна зацикленість на метрополії) змушує руйнувати деструктивні концепти різних імперських стратегій і практик. Саме цей національний постколоніалізм доцільно вважати власне постколоніалізмом, детермінованим не інтелектуальною модою чи імперськими інтенціями, а самою історико-культурною дійсністю, «історично здійснюваним тут-буттям народу», як зазначив би Мартін Гайдеггер, для виявлення та вирішення актуальних екзистенційних проблем підколоніальних і постколоніальних народів» [122, с. 196–197].

У сучасному українському теоретичному дискурсі часто постають питання щодо «структурної неповноти української культури» (І. Дзюба), її «загубленості» (В. Шевчук) та перманентного перебування «у вимірі пост» (О. Пахльовська), що зумовлені постколоніальною спадщиною української культури, її тривалим колоніальним статусом та репресивним становищем. Зокрема, український дослідник М. Павлишин пропонує об'єднати під поняттям «постколоніальна культура» всі культурні явища, що потрапили під вплив колонізації. Постколоніальне, не відмежовуючись від колоніального, вбирає в себе його історичний досвід, а то й співіснує з ним в одному часі, місці й навіть в одному культурному явищі [240, с. 532]. Внаслідок цього український соціокультурний простір переповнений явищами тотального конформізму, коли «мовчазна більшість, «вирощена» на принципах колективізму і розчинена в масі задля самозбереження. Сучасна соціальна система організована на ідеологічно «величних» руїнах старої системи. Вона еkleктична, ідейно не організована, хаотична, мов броунівський рух, вона намагається організуватися в щось ідеальне, європейське, «виписане» за теоріями західних цивілізацій та, на жаль, без свого національного обличчя, енергійної тенденції до саморозвитку» [107, с. 65]. Відтак, «замість прямолінійної опозиції «або-або» постколоніаль-

ний підхід передбачає гнучкіший і відкритіший до нюансів погляд за принципом «і-і». Замість рішучого й здебільш примітивного «ні», що унеможлиблює подальшу дискусію, постколоніальний метод пропонує толерантнішу відповідь «так, але» [266, с. 188].

Як зазначає М. Павлишин, «у політиці постколоніалізм створює свободу орієнтуватися на прагматизм, звільнений від ідеології, а у творі мистецтва він відкриває можливість використовувати старі колоніальні міти й гратися ними – не так заперечуючи чи стверджуючи їх, як використовуючи для власних, нових, естетичних задумів. У цьому процесі нерідко відіграють роль прийоми іронії, пародії та карнавалу» [240, с. 227]. Адже, як переконаний М. Рябчук, колоніальна спадщина в українському суспільстві та культурі є глибше вкоріненою у суспільну свідомість, аніж комуністично-тоталітарна. Відтак, у соціокультурній царині вона передусім породжує «амбівалентність» українського посткомуністичного й постколоніального суспільства, його світоглядну розгубленість, «шизофренічність», одночасну зорієнтованість на протилежні, взаємовиключні цінності... Ця «амбівалентність» не є лише «спадком» –закономірним наслідком різкого переходу суспільства від однієї системи цінностей до іншої, а й свого роду набутком – результатом цілеспрямованої діяльності посткомуністичних еліт, спрямованої на атомізацію та дезорієнтацію суспільства» [266, с. 45].

З-поміж чинників, які мали вплив на формування постколоніальної спадщини українського суспільства, М. Рябчук виокремлює наступні: по-перше, це «етатистська спадщина радянських часів, звичка населення до державного патерналізму, його громадянська пасивність та відчуженість. По-друге, – це мовно-культурна різнорідність населення, яка великою мірою розділяє інституції громадянського суспільства за мовно-етнічним принципом, замість робити їх загальнонаціональними / загальногромадянськими. По-третє – відсутність ефективних економічних реформ, а отже, й економічних підстав для емансипації громадян від патерналістської держави [266, с. 16].

Невід’ємним прагненням української культури до подолання колоніального статусу в контексті репрезентацій власної культури постає, за словами Л. Костенко, завдання налагодження «своєї оптики», «своєї системи дзеркал». Для цього необхідно «розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодій держави з тисячолітньою культурою, що була досі за-

блокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень» [149, с. 11].

Тому потрібно «інтегрувати в масив української культури той знищений її творчий потенціал, який так сором'язливо називається нині «забутими іменами», «білими плямами», хоч «плями» ті швидше криваві» [256, с. 42–43]. Адже тільки відповівши на запитання «Чи потрібні ми нам?» (брати А. і Б. Стругацькі), український народ та його культура можуть влитися у справжній міжкультурний полілог. Відтак, «Україна може вижити як Україна поки що завдяки лише культурі. Економічних її потужностей на сьогодні не достатньо для рівноправного діалогу зі світом. Лише духовні її потужності можуть забезпечити повноцінну присутність на сцені сучасної історії. Культура – єдиний посланець, який може дати духовне, психологічне, моральне і наукове обґрунтування нашому давньому прагненню – бути самостійною державою. Культура – посланець душі України та її інтелекту, її людська і творча сутність. Лише культура може відстояти національну ідентичність нашої Батьківщини [256, с. 117]. Тому саме сьогодні нам так важливо не втратити ті глибинні субстанційно-духовні надбання української культури, які складають основу національного буття України та самобутнього життєбачення українського народу. Адже втрата смислотворчих іманентно-бутійних етнонаціональних цінностей породжує сурогат духовного життя українського народу, посилює процеси соціальної маргіналізації та манкуртизації, що зумовлюють постколоніальне становище української людини у вимірах культури. У свою чергу, усвідомлення ролі етнонаціональних детермінант людського буття є важливою субстанційною основою духовної генези українського суспільства, адже, на переконання В. Шевчука, «лише культура може стати плеканням духовного зерна, необхідного для творення духовного хліба, від якого зможемо віднайти кожен у собі і всім разом у народі, в якому судилося нам народитися, світло світу, котре й учинить нас повновартісними людьми без комплексів меншовартості та пригнобленості» [341, с. 73].

Починаючи з 2004 року, нагальні завдання відтворення та популяризації історичної пам'яті знайшли більш широке відображення у державній політиці, яка у цей період зазнавала одночасної демократизації та націоналізації. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 764 «Про утворення Інституту національної пам'яті визначала його завданням «реалізацію державної політики в сфері відродження і збережен-

ня національної пам'яті українського народу», «допомогу у всебічному вивченні історії української нації, зокрема, репресій проти неї тоталітарних режимів», «поширення об'єктивної інформації з історії України в світі» [255, с. 151].

Цей факт є свідомством про входження проблематики історичної пам'яті до поля державної політики. Але за таких умов існує ризик ідеологізації діяльності цих установ, підпорядкування її дослідницько-популяризаторської діяльності нагальним політичним потребам. Крім того слід пам'ятати, будь-яка державна політика менш гнучка, аніж дії громадянського суспільства, тому існує певний ризик «застигання» культури, її спрямування до консерватизму. При цьому мова йде не про позитивний консерватизм культурних традицій як єдиної можливості збереження національної спадщини, а про політичний консерватизм у ставленні влади до культури, тобто про закріплення первинної, ще недостатньо розвиненої в умовах реальної демократії, легітимуючої функції ідеї національно-культурного відродження. Такий консерватизм зазнає ризиків тяжіння до культурної, а слідом і політичної та економічної автаркії.

Виходячи з одночасної дихотомії відновлення та популяризації історичної пам'яті та демократизації держави, в Україні проблема становлення діяльності громадських організацій історико-культурного спрямування набуває усе більшої значимості. Нині в Україні діє низка громадських організацій, які беруть участь у формуванні громадської думки, колективних уявленнях про історичне минуле країни. У різних формах відбувається діалог та соціальне партнерство органів державної влади з такими організаціями у сфері впровадження державної політики пам'яті. Необхідність взаємодії держави з даним сегментом громадянського суспільства є актуальним з огляду на рівень довіри населення до даних соціальних інституцій. Співробітництво з громадськими організаціями у процесі формування та реалізації державної політики пам'яті здатне долати легітимності діям влади у питаннях репрезентацій національної історії.

За офіційними даними Міністерства юстиції України, станом на 2014 рік у країні нараховувалося 60579 громадських організацій, серед яких майже 2000 безпосередньо або опосередковано займаються проблемами формування історичної пам'яті, зокрема, популяризацією історії, організацією меморативних акцій, проведенням комунікативних та просвітницьких заходів з історичної тематики, наукових та культурно-мистецьких заходів – конференцій, форумів, фестивалів, конкурсів, концертів, виставок;

проведенням громадсько-політичних акцій, щоб привернути увагу до проблем збереження культурно-історичної спадщини; пошуковою, дослідницько-краєзнавчою роботою; видавничою діяльністю тощо.

Завдання відродження та популяризації історичної пам'яті українського народу аж ніяк не суперечить тенденції демократизації культурної політики та меті формування національного культурного простору, який можна визначити як сукупність сфер суспільно-культурної діяльності, які повною мірою здатні забезпечувати культурні й мовні потреби громадян України. Він охоплює сфери мистецької, культурно-просвітницької, культурно-дозвіллевої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання та книгорозповсюдження, інших культурно-мистецьких продуктів та послуг, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства.

При цьому, також підкреслимо, що повноцінне життя модерної національної культури потребує загальнонаціонального культурно-комунікаційного простору, що забезпечується функціонуванням спільної мови та мережі ефективних культурних зв'язків, які охоплюють усе суспільство. Саме під час комунікації в єдиному мовно-культурному просторі відбувається національна консолідація, твориться національна ідентичність. Цілісність такого простору досягається внутрішнім зв'язком його елементів. Він охоплює всю територію країни і є тіснішим, ніж зв'язок з іншими елементами, що існують поза межами цього простору. Тому дуже важливим є забезпечення рівності усіх громадян у доступі до культурних цінностей. Соціокультурний простір повинен створюватися та існувати не лише у площині «високої» або елітарної культури, доступній вузькому колу соціальних суб'єктів, він повинен охоплювати усе суспільство.

Надання означеним процесам регульованого характеру вимагає вироблення і впровадження адекватної культурної політики, направленої на подолання деструктивних явищ і забезпечення позитивної динаміки сфери культури. Поки що важко передбачити, якими будуть наслідки цих змін, їх вплив на ціннісні орієнтації людей, особливо молоді. Тому, на наш погляд, необхідна інтегруюча культурна політика, направлена на формування цінностей, ідей, які сприяють повноцінному існуванню складного і динамічного, але цілісного суспільства.

Кінцевим орієнтиром означеної політики щодо розвитку цілісності соціокультурного простору України має бути переведення його в режим

самовідтворення. За таких умов стає можливою ефективна інтеграція у європейський і загальносвітовий соціокультурний простір, що визначено однією з пріоритетних ініціатив у царині соціокультурних та етнонаціональних процесів в Україні [313, с.165].

Напрямами культурної політики, які стимулювали б ефективну інтеграцію України у світовий соціокультурний простір мають стати:

- демократизація культурної політики України, сприяння реалізації як активних (творчо-діяльнісних), так і пасивних (споживацьких) прав та свобод українських громадян;
- відкритість до міжкультурних обмінів за усіма стратегічними напрямами зовнішньої політики;
- державна підтримка участі українських організацій у міжкультурному діалозі;
- сприяння консолідації груп-носіїв української культури та їхня підтримка на міжнародному рівні;
- стимулювання покращення якості українського культурного продукту в межах глобального соціокультурного простору;
- концептуально обґрунтоване, систематичне та активне втілення заходів з покращення міжнародного іміджу України.

Культурна політика має усвідомлюватися не тільки як діяльність державних інституцій з управління культурною інфраструктурою, а як сучасна дискурсивна або символічна практика з формування духовних пріоритетів та ціннісних домінант суспільства. Культуру пропонують сприймати як системоутворювальну духовну субстанцію, яка забезпечує формування самобутніх просторово-часових вимірів соціуму. Будь-яка культурна практика є результативною, у тому сенсі, що навіть незавершений проєкт або дія передбачають визначення або зміну певних змістів. Творчий пошук або наслідування традиції не є принципово антагоністичними стратегіями, якщо мова йде про винайдення людиною оптимального контексту дійсності. Розпізнання, порівняння, ототожнення – процедури, які доводять свою ефективність і у філогенезі, і в онтогенезі. Внаслідок цього стає можливим широкий спектр ідентичностей – конвенціональних образів, що відповідають фундаментальній вимозі визначеності людської свідомості [155, с.134–142].

Формування соціокультурного простору із загальноприйнятими правилами, нормами, стереотипами комунікації, що пронизують усі культури, безсумнівно змінює характер діалогу між окремими культурами. Створюю-

ються способи взаємодії між культурами як необхідні засоби і умови між-культурного спілкування. Класична епоха локальних культур з її завершеністю, стаціонарністю, наявністю культурних опозицій, просторовою віддаленістю один від одного, «імунітетом» до інших культур, що не допускає чужих елементів і впливів, з відносно замкнутою семіотичною, мовною системою, жорсткою раціонально-теоретичною парадигмою з високим статусом і вірою в науку трансформується в сучасній ситуації в глобальний соціокультурний простір. Тому значення культурної політики, яка всебічно сприяє діалогу культур надзвичайно велике. На наш погляд, вона повинна базуватися на принципах толерантності, злагоди й довіри. Це передбачає співробітництво в галузі культурного розвитку і спадщини багатоманітних культур різних народів. Д. Лихачов писав: «Чим вище культура нації, тим більше її потребують сусіди й наступні покоління, тим більше вона сама має потребу в освоєнні інших культур» [177, с. 77].

Завдання культурної політики полягає в ефективному використанні соціокультурного простору для розв'язання соціально-економічних проблем та покращення духовності населення, становлення національної ідентичності. Соціальна практика, сучасний стан України ставлять нові завдання дослідження соціокультурних факторів утвердження української ідентичності. Такий концептуальний розгляд проблеми дозволяє розробити обґрунтовані та аргументовані рекомендації щодо розвитку культури.

3. 2. Соціально-філософське обґрунтування оптимальної моделі культурної політики України

Конституювання нової національної ідентичності, а відтак і модерної української нації, становлення громадянського суспільства неможливі поза функціонуванням системи повноцінного національно-культурного буття. Головною проблемою української культури є не її низька якість, а низький суспільний та соціально-правовий статус, який зникне тоді, коли зміниться загальний соціальний, економічний, культурно-освітній статус українства. Відповідно, має відбутися процес зміцнення сфери культури, процес її повноцінного ресурсного й інституціонального забезпечення на всіх її рівнях, має збільшуватися інвестування у вітчизняне духовне виробництво. У процесах реформування галузі культури та пошуках нової національної ідентичності основна увага має бути зосереджена на формуванні нової культурної політики в державі.

Моделювання є одним із способів систематизації та концептуалізації динамічних об'єктів, особливо у сферах, пов'язаних з практичною діяльністю. Застосування такого підходу щодо соціальних явищ попри неминучу схематизацію та спрощення реальних характеристик процесів, надає можливість сформулювати цілісне уявлення про їх сутнісні складові й особливості. Побудова змістової моделі передбачає, що в ній відображаються і ментальні, ціннісні, професійні, соціальні, ідеологічні детермінанти дослідницької діяльності. Це дозволяє розглядати самі концептуальні моделі як інформаційно-насичений предмет інтерпретації.

При розробці моделі культурної політики як уявної конструкції, яка демонструє специфіку функціонування соціокультурних процесів, необхідно враховувати складність і нерівномірність цих процесів, їх відмінності та особливості. На наш погляд, культурна політика має бути соціально орієнтованою та заснованою на розроблених прогнозах і передбаченнях. Вона повинна відрізнятися реалістичністю і раціональністю. Неоднозначність культурних нововведень позначається на характері їх соціальних наслідків. Тому модель культурної політики, спрямована на визначення майбутніх довготривалих культурних тенденцій, дасть можливість контролювати негативні наслідки культурних проявів і тим самим послабити їх дію. Отже, побудова моделей культурної політики сприяє більш глибокому пізнанню справжнього становища культурної політики, об'єктивній оцінці минулої моделі культурної політики, виявленню основних тенденцій та перспектив її розвитку. Модель культурної політики дозволяє на основі дослідження різних явищ і процесів у культурі розробити варіанти управлінських рішень в культурній політиці. На основі проаналізованих джерел з організації означеної політики ми встановили, що існують різні підходи до розробки моделей культурної політики. Умовою вибору тієї чи іншої моделі постає розуміння сутності культури, її призначення і функцій у суспільстві. Моделі культурної політики залежать від конкретної історичної ситуації в країні, і з її зміною вони також трансформуються. Завдяки традиціям культурного і політичного життя складається певний характер і стиль державного регулювання у сфері культури.

При розробці оптимальної моделі слід враховувати наступні параметри: цілі, пріоритети; завдання; суб'єкт і об'єкт управління сферою культури; методи і засоби, що забезпечують вирішення поставлених завдань. Вибір означених параметрів дозволяє вдосконалити механізм здійснення

державної політики щодо розвитку культури в сучасній Україні. Моделювання забезпечує цілісність підходу до вивчення культурної політики.

Головним суб'єктом культурної політики, на нашу думку, виступає держава. Вона відповідає за вирішення основних завдань даної політики, за координацію всіх сфер культурного життя і стимулювання культурної активності населення. Держава має у своєму розпорядженні найбільші ресурси і можливості впливу на культурне життя. Принципово важливим питанням для вироблення й реалізації культурної політики різного рівня є питання про пріоритети – визначення напрямків роботи, особливо в умовах економічного спаду і кризи.

Про особливості «американського» шляху в управлінні сферою культури ми говорили в попередньому розділі. Що ж стосується відношення до проблеми пріоритетів у підтримці й розвитку культури, то в США держава всю увагу концентрує на підтримці та розвитку різноманітності як у некомерційній професійній, так і в аматорській творчості. Фінансування культури здійснюється у формі зустрічних субсидій, що стимулюють приватні чи колективні вкладення в дану сферу. Окрім субсидіювання, існують й інші важелі, за допомогою яких можна сприяти розвитку культури. Перш за все, це надання різним видам культури некомерційного статусу, що звільняє їх від сплати податків [345, с. 51].

В англосаксонських країнах держава зазвичай виступає в ролі «мецената». Фінансовим забезпеченням і розвитком культури розпоряджаються Ради мистецтв, які розподіляють державні субсидії. Держава концентрує свою увагу більше на те, щоб забезпечити стандарти професійної творчості та діяльності. Наприклад, вона заохочує художню майстерність за допомогою стипендій і більш активно бере участь у культурному житті [120, с. 20–33].

Управління в СРСР проводилося методами командно-бюрократичного керівництва, об'єктом якого слугувала адміністративна надбудова апарату. Для цього застосовувалися монополістична багаторівнева й централізована лінійно-функціональна структури. Процес управління здійснювався на основі жорсткої форми організації із застосуванням адміністративних методів управління і жорстких ієрархічних зв'язків. У якості найважливіших принципів керівництва було прийнято: беззаперечне підпорядкування нижчих рівнів управління вищим; нейтралізація горизонтальних форм зв'язку; орієнтація на владу, наказ, контроль, а не на мо-

тивацію. Такий адміністративний і командно-бюрократичний стиль управління породив, на наш погляд, низьку організаційну культуру.

Характеризуючи структурні особливості радянської держави, О. Савельзон вважає, що планування і регламентування всіх аспектів функціонування обмежувало можливість індивідуального прийняття рішень [267, с. 39]. Усі державні плани і програми (зокрема, програма КПРС) проголошували «головним завданням соціалістичної держави» задоволення постійно зростаючих потреб радянських людей. За допомогою інформаційних каналів, освіти та пропаганди держава переконувала своїх громадян у тому, що вона піклується про них, знає їх проблеми та має науково-обґрунтовані плани вирішення цих проблем. У радянському суспільстві ідеологічні установки визначали зміст багатьох рішень. Комуністична ідеологія виступала в якості єдиної дозволеної моделі прийняття соціальних, політичних, економічних та інших рішень. Засоби масової інформації виконували функцію пропаганди пануючої ідеології, не пропускаючи жодних ідей і сюжетів, що суперечать чи конфронтують системі. «Радянська міфологія, виражена, зокрема, в масовому мистецтві, носить мобілізаційний характер (як міфологія будь-якого тоталітарного суспільства): вона, «як пісня, кличе і веде». Культура, котра послуговується владі стає ідеологією та офіційно **спрямовує** масове мистецтво» [154, с. 8], сприяє формуванню конформістського суспільства.

Відмінною рисою радянської системи була орієнтація на прискорений розвиток матеріального виробництва, щоб «наздогнати і перегнати» найбільш розвинені країни. Для всієї культури радянського суспільства характерна установка на те, що «головне – це матеріальне виробництво», доповнюється гаслами «техніка вирішує все», «кадри вирішують все». Це знаходило своє втілення в «п'ятирічних планах», у яких основне місце відводилося звітам про зростання важкої промисловості й планам щодо її розвитку. Однак виробництво було спрямовано не на задоволення потреб людини, а на утвердження антизахідного типу соціальності, в якому виключалися ринкові відносини, стверджувався «соціалістичний колективізм».

Таким чином, для моделі культурної політики «радянського» періоду характерні риси тоталітаризму. У тоталітарній моделі культурної політики державна влада монополізується правлячою партією і, як правило, концентрується в руках однієї особи (її лідера – вождя) або вузького кола наближених до нього осіб. Використовуються адміністративно-командні

методи управління усім життям суспільства. Централізованому керівництву підпорядковуються всі форми культури та діяльність громадських організацій. Встановлюється панування єдиної загальнодержавної ідеології, яка стає обов'язковою для всіх. Її головна функція – обґрунтування легітимності тоталітарного режиму. Вона охоплює всі сфери життя й проголошує одноголосне її визнання.

Характерною рисою тоталітарної моделі культурної політики є утвердження пріоритету ідеологічних цінностей над усіма іншими. Політичний вплив поширюється на розвиток економіки. Заради досягнення політичних цілей держава вимагає від громадян приносити в жертву будь-які власні інтереси. При тоталітарному режимі відсутні сприятливі умови для розвитку самостійності та ініціативи людей, виникає роздвоєння суспільної свідомості: під її зовнішнім, публічним, офіційним рівнем ховається інший – внутрішній, приватний, неофіційний образ мислення.

Отже, як висновок можна констатувати, що характерними рисами цього періоду є: ясність мети і послідовність у її досягненні; абсолютна влада держави над сферою культури; контроль, здійснюваний за допомогою ідеологічного апарату; централізоване планування і напрямок у сфері культури та в інших галузях суспільного життя; держбюджетне фінансування; здійснення управління проводиться командно-бюрократичним керівництвом; визначення державою системи цінностей. Держава керує в усіх сферах діяльності, впливає не тільки на економіку, але й на культуру. Домінуючий спосіб впливу стає ідеологічним.

Тенденція перетворення «радянської» моделі культурної політики змінюється поступовим становленням нової культурної парадигми, яка вже не регулюється, як було раніше, ідеологічною моделлю, але є наслідком наростаючої приватизації державних інститутів, утвердженням ринкових відносин, що проявилися у форсованому введенні економічних свобод і конкуренції. У процесі ринкових реформ виникла об'єктивна необхідність у створенні відповідних інститутів ринкової культури й інфраструктури у всій національній економічній системі, що, безумовно, стосується і соціокультурної сфери. На першому етапі реформ, проведених в умовах пошуку оптимальної економічної моделі розвитку, ринкові перетворення економіки не створили необхідних умов для утвердження усталених цінностей, упровадження культурних інноваційних проектів, підвищення якості й ефективності соціально-культурних послуг. Ринкова модель потребує істотних інституціональних перетворень у всіх підсистемах

соціально-культурної сфери. У сфері освіти, наприклад, метою інституціонального реформування є забезпечення рівного доступу до сучасної якісної освіти для різних груп населення; підготовка спеціалістів, які відповідають потребам ринку праці; пошук соціального балансу платних і безкоштовних освітніх послуг. Першочерговим завданням залишається забезпечення збалансованості державних гарантій. У галузі культури, як і раніше, актуальна комплексна проблема збереження і розвитку культурного потенціалу країни й ефективного використання культурної спадщини українського народу [233].

Децентралізація управління істотно розширила повноваження місцевих органів державної влади, що призвело до управління на регіональному рівні. Проте політика децентралізації фінансових коштів шляхом передачі фінансування й відповідальності за розвиток мережі культури місцевим органам влади не спрацьовує, оскільки вони мають достатньо обмежені бюджетні ресурси, щоб надавати додаткову допомогу галузі культури і мистецтв.

Зміна суспільства в перехідний період від тоталітарної до демократичної моделі культурної політики відбувалася крізь прискорену модернізацію. Складаються умови для нового структурування культури як результату перших модернізаційних змін, починають окреслюватись риси нової соціокультурної реальності, яка виявляється у подоланні заідеологізованості культури; переоцінці цінностей і формуванні нової їх ієрархії; зростанні ступенів свободи, багатоманітності напрямів духовного життя; знятті жорсткого централізованого управління сферою культури; формуванні нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею; появі недержавного сектора культури та комерціалізації культурної діяльності; складанні нових відносин між учасниками культурного життя (між митцем, публікою, критикою та громадськістю); посиленні впливу західної культури, релігієзації різних верств населення.

Насадження подібних уявлень в культурній політиці, на думку О. Селезньової, породжує дегуманізацію культури, так званий техноцентризм. У цей період у культурній політиці відсутні культурологічні основи, що дозволяло, як зазначає О. Селезньова, маніпулювати культурою, перетворювати її у фактор, що «обслуговує» реформи, і виконує функцію розповсюдження «модернізаційних зразків» – моделей поведінки, норм і стереотипів західного способу життя, а також механізмів адаптації до них на-

селення [273, с. 128]. Це призводить до того, що знижується якість культурного рівня держави.

Принцип демократизації, перенесений з політики в культуру, неприпустимий тому, що він ніби усуває ієрархію культурних зразків, систему, в якій наявність «високої культури» вимагає безумовного вишколу, освіти, певного естетичного розвитку. На думку, М. Бердяєва, культура в умовах демократизації знижується у своїй якості та цінності «... вона стає більш дешевою, більш корисною і комфортабельною, але й більш плоскою, зниженою у своїй якості, некрасивою, позбавленою стилю...» [29, с. 270]. Демократія як принцип «рівної доступності» без власного естетичного саморозвитку означає лише «перерозподіл» того, що вже було створено. П. Сорокін характеризує кризу в соціокультурній системі, відмічає, що мистецтво стає «товаром для масового продажу», «додатком до реклами», «супутником більш «солідних» цінностей – пива, автомобіля» [286, с. 55]. Воно не підносить особистість, а принижує її до рівня натовпу. На думку П. Сорокіна, разом з тим у суспільстві відбувається стирання межі між істиною і оманю, знанням і невіглаством. Кожен наділяється правом вважати істиною те, що побажає. Цілісність світогляду підміняється мішаниною абияк зміксованих фрагментів науки, філософії, релігії і неосвічених забобонів.

Для ідеальної побудови демократичної моделі культурної політики характерно, що державна влада підконтрольна громадянам, її представники вибираються і змінюються на основі народного голосування. Правова система забезпечує мирне суперництво різних політичних сил у боротьбі за владу. Для запобігання концентрації влади і зловживання нею, здійснюється поділ законодавчої, виконавчої і судової влад.

Інтереси суспільства мають пріоритет перед інтересами держави. Політичне життя носить відкритий характер. Дії влади знаходяться під контролем суспільства, яке через систему виборів і референдумів впливає на їх політику. Громадська думка, засоби масової інформації виступають як «четверта влада» (поряд з виконавчою, законодавчою та судовою). Таким чином, держава не управляє суспільством, а підпорядковується йому. Встановлюється не тільки відповідальність громадян перед державою, але й відповідальність держави перед громадянами. Створюються сприятливі умови для високої суспільної активності громадян. Одним з важливих проявів є існування громадських організацій.

Демократична держава стороння щодо адміністрування у сфері культури, в діяльності недержавних організацій і приватного життя громадян. Вона забезпечує свободу друку й можливість вільного обміну інформацією, відсутність цензури. Гарантуються громадянські права, а також свободи (свобода думки, слова, преси, зборів, об'єднань, віросповідання та інші). Визнається самоцінність особистості, індивідуальні права людини стають вище групових, класових, національних, державних. Існує плюралізм думок, кожен громадянин має право дотримуватися будь-яких політичних, ідеологічних, релігійних чи антирелігійних поглядів.

Модель культурної політики «пострадянського» періоду відрізняється тим, що держава не впливає на розвиток культури; цілі культурної політики є розмитими; вирішальне значення має ринок культурних цінностей; центральну роль відіграє індустрія, яка створює типовий продукт. Для моделі культурної політики «пострадянського» періоду характерні стихійні ринкові відносини, не контрольовані державою.

Культурна політика в кожній країні складається історично. Її риси формуються під впливом інших форм національної культури і особливостей соціально-економічного розвитку країни. В історичній дійсності описані моделі культурної політики часто поєднуються. Сербський вчений М. Драгічевіч-Шешич виокремив такі моделі культурної політики: ліберальну, частково державну, державну бюрократично-просвітницьку, державну престижно-просвітницьку та національно-емансипаційну [96; 97, с. 30].

Ліберальна модель культурної політики відрізняється тим, що держава не впливає на розвиток культури, дотримується «нейтралітету» в галузі культури. Визначальне значення має ринок культурних цінностей, на якому, за наявності вищих досягнень культури, призначених для суспільної еліти, центральну роль відіграє індустрія, яка створює типовий продукт масової культури, що призначена для населення. У цій системі важливе місце займають фонди, які сприяють розвитку елітарних форм мистецтва.

Частково державна модель культурної політики припускає делегування державою своїх зобов'язань у галузі культури спеціальному органу (художній раді), який вона формує, але безпосередньо не керує ним, надаючи повну автономію у сфері прийняття рішень. Будучи в основі елітарною, ця модель культурної політики в своєму спрямуванні приймає загальні тенденції наближення вищих художніх цінностей до широкого загалу. Художні ради прагнуть нейтралізувати вплив ринку на мистецтво, під-

тримуючи одночасно елітні культурні установи та місцеві культурні проекти, метою яких є залучення до культурного життя широких верств населення. Специфічною формою цієї моделі є децентралізована культурна політика, яка акцент впливу перемістила на регіони. Таким чином, виникла велика кількість автономних відгалужень у сфері культурної політики.

Державна бюрократично-просвітницька модель культурної політики відрізняється абсолютною владою держави над сферою культури, контролем, що здійснюється за допомогою ідеологічного апарату. Сфера культури в цьому випадку, як і всі інші сфери суспільного життя, спрямовується і планується централізовано. Відбувається планування матеріально-фінансового забезпечення культурного розвитку за допомогою, так званого, соціального замовлення та ідеологічного тиску.

Державна престижно-просвітницька модель культурної політики тлумачить культуру як фактор національної самобутності, але не покладає відповідальність на державу за національне надбання, яке має найважливіше значення для престижу країни в світі. У цій моделі багато концепцій отримали свій розвиток – від децентралізації культурою до соціально-культурної діяльності.

Для національно-емансипаторської моделі культурної політики характерний розвиток і збереження самобутньої культурної традиції. Зазвичай це призводить до самоізоляції й прояву націоналізму, нехтування культурою національних меншин, придушенню експериментальних і альтернативних пошуків у процесі розвитку культури. Важливим завданням культурної політики є поширення елементарної культури, на перший план виходять масові кампанії з ліквідації неписьменності серед населення. Для культурного становища в країнах з такою моделлю характерні діаметральні відмінності між меншістю (національною елітою) і широкими масами населення.

Принципово новим для культурної політики є комунікаційний аспект. Актуальність комунікаційного підходу, на нашу думку, пояснюється практично повною відсутністю наукових розробок проблеми комунікації в системі управління галуззю культури. Дослідники культурної політики, зокрема нашої держави, більше уваги звертають на правові та фінансово-економічні аспекти означеної політики (О. Гриценко, В. Солодовник), забезпечення діяльності галузі, стан функціонування культурно-мистецьких організацій «третього сектора» (В. Подкопаєв) та ін. Проте, дослідження особливостей і закономірностей комунікаційних взаємовпливів у сфері

культури може бути корисним при здійсненні комплексу заходів, спрямованих на підвищення ефективності культурної політики.

Наприклад, у своїй роботі «Соціодинаміка культури» французький вчений А. Моль, досліджуючи соціальну та соціодинамічну роль засобів масової комунікації в суспільстві, виділяє **чотири доктрини** щодо ролі цих засобів [215, с. 303]. Зокрема, він пише про трансляцію культури через інформаційні канали. Ці доктрини можна розглядати як моделі культурної політики.

Перша доктрина «демагогічна», або «популістична» культурна політика, метою якої є найбільше задоволення культурними потребами якомога більшої кількості людей. Засоби масової комунікації розглядаються тут як спосіб реалізації економічної реклами.

Друга доктрина «догматична», або «патерналістична» культурна політика. Її відмінна риса полягає в тому, що вона є вираженням якоїсь «шкали цінностей», прийнятої на озброєння політичною партією, релігійною течією або державою, які хочуть перетворити світ відповідно до певної ідеології. Як підкреслює А. Моль, «насправді ця система в певному сенсі лише найважливіший окремий випадок попередньої системи. Шкала цінностей установлена тут також апріорно, хоча вона і не визначається економічними критеріями» [215, с. 307].

Третя – «еклектична», або «культуралістична» модель культурної політики, завданням якої є забезпечення індивідів такою культурою, «яка була б у певному сенсі неспотвореним відображенням, зменшеним зліпком, «добротною» вибіркою (в статистичному розумінні) з найбільш загальної людської гуманітарної та гуманістичної культури – культури, котру філософи, напевно, вважають втіленням сенсу діяльності людини – завоювання світу потужністю своїх ідей» [там само, с. 312]. З цієї позиції А. Моль підкреслює, що не існує іншої цінності, окрім самої культури, що людина в суспільстві не має іншої ролі, окрім тієї, яку вона відіграє в колективному поступі людства.

Четверта – «соціодинамічна» культурна політика, яка будується на обліку факту існування «циклів культури», «динамічного ефекту» – зміни суспільства в часі й у певному напрямку. Мета соціодинаміки культури, на думку А. Моля, виробити принципи впливу на культуру, на її еволюцію, хід якої може бути лише прискорений, що відповідає «прогресивній» установці суб'єкта політики, і уповільнений, що є свідчення «консервативності» таких установок [215, с. 320]. Підкреслимо, таким чином, момент

необхідності вибору в культурній політиці між «прогресивними» і «консервативними» цінностями.

Аналізуючи ці моделі культурної політики, слід зазначити, що жодна з них не реалізується в чистому вигляді. Основою вибору тієї чи іншої моделі культурної політики, як ми вже зазначали, є значення і функції культури в суспільстві. Парадигми культурної політики залежать від історичної ситуації в країні. При її зміні зміщуються акценти в управлінні. Проте, на нашу думку, в кожній країні в силу її національних традицій складається певний стиль державного регулювання у сфері культури, притаманний даному суспільству. При розробці оптимальної моделі культурної політики України слід враховувати всі вищезазначені параметри, що дасть можливість вибудувати систему цілісного управлінського впливу.

Ефективність існування системи може бути оцінена здатністю досягати поставлених цілей. Будь яка система управління – це інструмент досягнення цілей. Вони, в свою чергу, визначають спосіб і характер впливу суб'єкта на об'єкт. Тому, розробляючи модель культурної політики важливо визначити пріоритетні цілі, а потім створити відповідний інструментарій. На думку А. Арнольдова, для того щоб культурна політика була ефективною і стимулювала активність населення, необхідно окреслити її цілі й зробити їх соціально значимими [6, с. 25], що забезпечують зняття соціальної напруги та сприяють інтеграції різних соціальних і територіальних груп як громадян єдиної держави.

Цілісність складної соціокультурної системи залежить від збалансованості двох її підсистем: суб'єкта й об'єкта управління. Об'єктом управління є суспільні відносини та процеси. Суб'єктом виступає або конкретний індивід або формалізована структура, яка наділена владою.

При розробці моделі культурної політики ми визначаємо головним суб'єктом державу, яка повинна відповідати за вирішення основних завдань даної політики, за координацію усіх сфер культурного життя і стимулювати культурну активність населення. Засоби здійснення культурної політики багатоманітні. Перш за все, це соціальні інститути, що створюють нові культурні цінності й поширюють їх у соціумі. Централізоване управління у сфері культури передбачає вироблення концепції культурного життя з визначеними цілями і завданнями культурної політики, а також їх реалізацію – за рахунок створення певних ідеологічних, економічних та правових умов функціонування культури в суспільстві.

Дієвість процесів управління змістом культури соціуму досягається шляхом соціального партнерства і практикою суспільного договору. У даному контексті, Україна «починає все це із чистого аркуша». Розуміння того, що попередня система керування культурою вже не ефективна, а нова ще не знайдена, пошуки спільної ідеї, соціального ідеалу, збереження національної ідентичності – характерні риси сучасного стану управління культурою. Тим самим, можна стверджувати, що сучасний етап розвитку культурної політики України відноситься до демократичного типу управління культурою.

Зі здобуттям Україною державної незалежності головною метою в цій сфері мала стати така культурна політика, яка цілком відповідала б ідеям національно-культурного відродження. Нагальним завданням є формування нової культурної моделі, з урахуванням як економічних можливостей нашої держави, так і специфіки її багатоетнічного соціального складу, а значить – менталітету, традицій. Розробляти її потрібно, на нашу думку, звернувшись до тих моделей, які вже ефективно функціонують у світовій практиці.

Якою ж має бути культурна політика України на сучасному етапі державного будівництва? Питання надзвичайно складне з огляду на те, що ми не повинні і не можемо механічно переносити на наш ґрунт культурні системи інших країн. Адже йдеться про вибір саме української моделі розвитку гуманітарної сфери. Національні прогресивні надбання, традиції, умови, менталітет мають бути першоджерелом, підґрунтям будь-яких новацій, а останні слід запроваджувати лише задля їх поліпшення, адже будь-яка культура має національну природу, базується на історичній спадщині.

Очевидно, що основою формування і розгортання будь-яких типів культури є певна ідеологія, відповідно до якої використовуються ті чи інші соціокультурні ресурси, застосовуються певні методи цілеспрямованої дії на зміст культури соціуму. В цілому, у сфері управління культурою виразно виділяються два принципово різних підходи до досягнення певної культурної ідентичності:

1) шляхом вироблення і введення в культурний обіг певних стандартів мислення і діяльності;

2) через прагнення до культурного різноманіття, що є найпершою умовою виживання, розвитку і розквіту культури [344, с. 189–223].

Перевага в соціумі того чи іншого культурного типу обумовлена самоорганізаційними властивостями культури. На цій основі втілюються в соціальне пізнання культурні установки, визначаються критерії структуривання соціокультурного простору. Тому на сьогодні дуже важливо виробити й утверджувати модерну українську національну ідею, яка змогла б консолідувати народ, формувати державницьку психологію, позбавлену свідомості меншовартості, в напрямі побудови громадянського суспільства. Саме культурна політика української держави має бути спрямована на формування національної ідеї – найважливішого чинника державотворення, адже національна ідея є потужною рушійною силою людського поступу.

Розглядаючи розвиток вітчизняної культурної політики в контексті збереження національної самобутності й культурної спадщини необхідно розуміти, що національне, в певному розумінні, є всенародним. З іншого боку, національна культура має багато форм прояву, в основі яких лежить соціокультурна диференціація, яка має на увазі деяку соціальну ієрархію. Так національні риси можна виділити у високій чи народній, елітній чи масовій культурі. Враховуючи це, можна сказати, що майбутня культурна політика може будуватися на парадоксальному поєднанні та збереженні фольклорних елементів культури при стимулюванні соціокультурної диференційованості. Звичайно, збереження національної культури пов'язується з діяльністю освітніх закладів, бібліотек, музеїв, із створенням пам'ятників історії та культури. У відповідності з цим, завданням культурної політики є підтримка і розвиток цих культурних сфер. Разом з тим, збереження національної культури обумовлене відтворенням відповідних культурних форм. Цю функцію забезпечують конкретні люди – носії даного змісту культури. В такому зв'язку, як альтернатива, є виокремлення в структурі суспільства тих соціальних груп, які постають носіями певних національних форм культури, і підтримка їхньої самобутності. Категорія всенародного й групового повністю співставляються при реалізації культурної політики в цьому напрямку. Тому українцям слід якомога швидше сформулювати високі національні ідеали, духовно-моральні цінності, повернути культурно-історичні надбання, без яких вирішення глобальної державотворчої місії українського етносу буде сумнівним, оскільки довготривала підміна духовно-етнічного й естетичного ідеологічним комуністичним сурогатом, який нині замінився маргіналізованою маскультурою, негативно позначається на культурі.

Для виконання зазначених завдань необхідно визначитися з оптимальною моделлю функціонування національної культури. Стереотипна модель культурної політики радянського часу досі тяжіє у вітчизняному культурному просторі. Свого часу вона поповнилася національно-демократичними гаслами й на сьогодні наша держава отримала консервативно-провінційний варіант розвитку гуманітарної сфери. Подолати відсутність плюралізму цілком реально, залучаючись до процесів, що відбуваються в європейському гуманітарному середовищі. Нині на зміну колишній командно-адміністративній концепції державного «управління культурою» як суспільним процесом має прийти концепція «підтримки культури». Перехід від «управління» до підтримки культури означає створення умов максимальної свободи діяльності для культурно-мистецьких інституцій усіх форм власності при забезпеченні державної та недержавної підтримки культурно-мистецьких явищ і утриманні важливих для національної культури закладів. Також слід удосконалити структуру державної участі в культурних процесах.

Нова парадигма управління культурою вбачається у використанні самоорганізаційних процесів, «самобудування» культури. При цьому особливе значення надається громадсько-державній парадигмі управління культурною сферою, яка відображає ідеї консолідації суспільних сил і ресурсів для досягнення стійкої соціокультурної ситуації, вироблення і здійснення конкретних заходів з реалізації інтересів кожного регіону, враховуючи їх особливості. А також участь в культурному житті нових суб'єктів і досягнення високої соціальної ефективності культурної політики. Зрозуміло, що для відповідності характеру і масштабу глобальних змін, необхідно чітко визначити контури нової культурної політики.

Зазначимо, що проблема національно-культурної ідентичності України, у вузькому розумінні, пов'язується з різноманіттям культури регіонів. Регіональні й локальні культури, що існують в одному культурному просторі, відрізняються за своїм змістом. Сьогодні наша країна перебуває в процесі реформування системи державного управління. Поступальний розвиток держави, вирішення проблемних питань її входження до світового співтовариства значною мірою залежатиме від дієвої та ефективної діяльності місцевих державних адміністрацій. Остання має бути пристосована до нових суспільних та економічних відносин, що формуються, адекватна новим реаліям у політичній, соціальній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Тому відповідно до основних стратегічних напрямів реформи

необхідно забезпечити більш чітке розмежування функцій місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [260]. Разом з тим, є і об'єднуючі початки, які забезпечують їх співіснування. Це історичний досвід, загальні риси національної вдачі, нагальні проблеми, які необхідно вирішувати українському суспільству. Виходячи з цього, в контексті управління культурою важливе значення має концептуальне уявлення політиків про «інтегровану культуру», відповідно, про проведення інтегруючої культурної політики в умовах культурного різноманіття України.

Інтегруюча культурна політика – це, по-перше, розвиток культури соціуму з метою формування національно-культурної ідентичності. По-друге – діяльність різних суб'єктів управління культурою в рамках певного вектора культурного розвитку.

Досягнення національно-культурної ідентичності так чи інакше пов'язане з процесами ідентифікації індивіда й соціальних груп з певним типом культури – культурною формою. Враховуючи цей аспект, можна дійти висновку, що національна ідентичність соціуму є переважанням в даному соціокультурному просторі певного типу культури – засвоєної теоретичної картини світу, відповідної моральної доктрини та знаків національно-культурної ідентифікації. Дана дефініція не виключає існування в соціумі та його групах інших культурних типів. У контексті культурної політики, орієнтованої на формування національної ідентичності, дане положення уявляється важливим, оскільки виступає як певний методологічний принцип в процесі формування моделей культурної політики.

Актуальним завданням культурної політики є побудова ефективного механізму довготривалого і поточного управління культурними процесами в регіоні, координація діяльності різної за видом, підпорядкованості, способу виникнення організацій і об'єктів культури, перетворення організаційних структур управління. Характер інтегруючої культурної політики визначається типом суспільно-політичного устрою. В залежності від цього вибудовується організаційно-управлінська «вертикаль» у культурі.

Ефективність означеної політики залежить від повноти і якості цілей та завдань, що реалізуються у процесі її здійснення. Можливі ситуації, коли механізм управління соціокультурними процесами не відповідає чи слабо відповідає сформованим на рівні культурної політики цілям і орієнтирам, не здатен за різними причинами реалізувати їх на практиці. Сього-

дні в Україні спостерігається своєрідний розрив культурної політики з механізмами її реалізації.

Основні орієнтири культурної політики одночасно є критеріями її ефективності. Визначимо наступні напрями побудови культурної політики:

- структурування культурної політики у відповідності до культурних норм, що визначаються цілями загального розвитку, національними традиціями українського суспільства з урахуванням культурної самобутності різних регіонів;

- сприяння формуванню системи цінностей;

- утвердження національної ідентичності;

- пріоритет регулюючої ролі культурної політики у формуванні соціокультурного простору;

- багатоканальність фінансування при провідній ролі державного бюджету.

Даних напрямів необхідно дотримуватися на всіх рівнях формування та здійснення культурної політики.

У розробленні культурної політики необхідно враховувати, що економічна рентабельність культурного виробництва має бути лише додатковим, а не головним критерієм оцінки культурного продукту, оскільки рівень культурного розвитку країни не оцінюється за критерієм ринкової успішності. Також важливо для вироблення концепції національної культурної політики бути відкритим до інших культур, розуміти важливість культурних обмінів як повноцінного джерела культурного розвитку.

При виборі моделі національної культурної політики потрібно виходити не лише з привабливості того чи іншого зарубіжного досвіду, а насамперед із власних суспільних, політичних і культурних традицій, стану економіки, культури в цілому та окремих її сфер, міжнародних викликів, які стоять перед країною.

Очевидно, для України є більш прийнятною інтегруюча модель культурної політики на основі партнерства. Вітчизняна культурна політика, якщо вона претендує на відповідність європейським зразкам, мусить ґрунтуватися на механізмах взаємодії між державою, приватним сектором та широкою громадськістю. Спільно вироблені рішення мають більше шансів на вдалу реалізацію. Державне втручання в культурні процеси має бути «адекватним», і змінюватися залежно від того, як змінюються умови життя в країні.

Таким чином, оптимальна модель культурної політики сучасної України виявляє науково обґрунтовані концепції культурного руху, відповідні плани та рекомендації, дозволяє виявити новий аспект у дослідженні управління сферою культури.

ПІСЛЯМОВА

Культура в умовах трансформації українського соціуму виступає як інтегратор суспільних сил. Однак її сфера не задовольняє потреб культурного та духовного відродження. Це пояснюється тим, що даний етап культурної політики є перехідним і тому його можна позначити як точку біфуркації, в якій і визначається майбутній розвиток культури, а, отже, і соціуму.

В теоретичному аспекті культурна політика тлумачиться як сукупність державної політики в галузі культури. У прикладному аспекті культурна політика розглядається як система пріоритетів у діяльності органів державної влади, а в конкретно-історичному – як система відношень суб'єктів культури. Політичний аспект пов'язаний з визначенням національних пріоритетів і основних засад діяльності в сфері культури. Соціальний – із забезпеченням громадянам рівного доступу до культурних благ, а також підтримки і збереження національної ідентичності. Інституційний аспект передбачає діяльність, спрямовану на створення й розвиток системи державних установ культури з метою задоволення культурних запитів громадян. Естетичний аспект культурної політики відображає позицію держави щодо художньої творчості й митців («художник і влада»). Економічний – пов'язаний з використанням культурної привабливості регіонів для стимулювання ділової активності (туризм, сфера послуг), а також з регулюванням культурних індустрій (медіа, реклама) і ринку художніх цінностей. У міжнародно-правовому аспекті культурна політика здійснюється на рівні інтернаціональних проектів збереження і розвитку культурної спадщини.

У філософському дискурсі культурна політика розуміється як один із засобів збереження гуманістичного напрямку розвитку сучасного суспільства, досягнення його збалансованого науково-технічного, економічного і духовного поступу. Основна мета культурної політики – створення максимально сприятливих умов для розвитку творчих здібностей, задово-

лення культурних потреб та утвердження національної ідентичності, яка інтерпретується як усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певної спільноти, як підсумок прийняття нею цінностей, норм, ідеалів, якими керується дана нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, що пройшла та чи інша нація.

Аналіз соціокультурної ситуації в перехідний період засвідчив комплексність, багатогранність проблеми формування національної ідентичності в Україні. Трансформаційні процеси в культурі характеризуються суттєвою зміною стереотипів, інтересів, принципів, цінностей суспільства. Ці зміни пов'язані з поширенням інформаційних технологій, мас-медіа, що підкреслює мозаїчний, транскультурний характер сучасності та сприяє різноманітності, поліваріантності культури. В контексті культурних трансформацій в умовах глобалізації виникають проблеми та протиріччя розвитку національної ідентичності: партикуляризм / універсалізм; інтеграція / диференціація; глобалізація / локалізація; унітаризм / федералізація. Вони суттєво змінюють структуру та зміст національної ідентичності. Подолання суперечностей у системі ідентичностей українського суспільства можливе за умови здійснення ефективної культурної політики, спрямованої на оптимальне поєднання загальнонаціональних та регіональних цілей у розвитку культури.

Успішному здійсненню державної політики у сфері культури перешкоджає обмеженість фінансових ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей і низька ефективність їх використання. Існуючі принципи, методи і форми бюджетного фінансування культурної сфери не відповідають її потребам. Водночас позабюджетний механізм фінансування є малорозвиненим, що зумовлюється недостатньою розробленістю відповідної нормативно-правової бази, яка б стимулювала благодійну, меценатську діяльність і сприяла залученню інвестицій у сферу культури. Розвитку української культури, її повноцінній інтеграції в європейський культурний простір перешкоджають численні проблеми, що існують не тільки на рівні правової бази, а й системи державного управління та окремих галузей. Українська культурна політика не відзначається цілісністю й послідовністю, базується на застарілих концептуальних засадах. Вочевидь недостатньою є участь в її формуванні та реалізації структур громадянського суспільства.

Серйозним викликом для культурного розвитку є глобалізація культурних, освітніх та інформаційних процесів, а також підхід до них за еко-

номічними, ринковими критеріями. Відтак, для вирішення складних соціокультурних проблем виникає потреба в розробці нової державної культурної політики, яка б спрямовувалась на адаптацію галузі культури до ринкових умов.

Держава не є єдиним суб'єктом культурної політики. В новому соціокультурному просторі суб'єктами виступають комерційні структури та громадські організації. Рівень комерціалізації культури кардинально змінює роль держави та її позицію стосовно культури.

Стратегічні цілі державної культурної політики України задаються у часі та просторі. Це збереження культурної спадщини країни, розвиток її культурного потенціалу, забезпечення єдності культурного простору країни, оскільки в Україні він, як специфічна цілісність (яка створює умови для результативної активності людини) відсутній. Зазначене пов'язане з процесами руйнування домінуючих цінностей радянської доби. «Пострадянський» український соціокультурний простір є досить фрагментарним, дестабілізованим. Основними «алгоритмами» його розвитку є легітимізація нових цінностей і норм, саморегулювання та самоорганізація, утворення нових традицій і формування нових світоглядних орієнтирів.

Надання означеним процесам регульованого характеру передбачає вироблення і проведення адекватної культурної політики, завдання якої полягає в гармонізації й ефективному використанні нового соціокультурного простору. При розробленні культурної політики необхідні, по-перше, збереження та актуалізація національної культурної спадщини, їх популяризація за кордоном, що сприятиме утвердженню національної ідентичності; по-друге, забезпечення розвитку сучасних видів культурної та мистецької діяльності; по-третє, забезпечення максимальної доступності культурних благ для кожного громадянина України, надання можливостей для творчого розвитку особистості. Також необхідно враховувати, що економічна рентабельність культурного виробництва, окупність, комерційний успіх не можуть бути основними критеріями оцінки рівня національної культури, а, отже, і головними цілями культурної політики.

Важливо при виробленні концепції національної культурної політики бути відкритим до інших культур, розуміти важливість культурних обмінів, оскільки цивілізаційні трансформації, пов'язані з процесами глобалізації, актуалізують міжкультурну взаємодію, породжують кроскультурні цінності та, водночас, впливають на національну ідентичність, яка втрачає свою цілісність. Тому нова парадигма національної культурної

політики має ґрунтуватися на основі ідеї інтеркультуралізму, яка прийшла на зміну політиці мультикультуралізму та стверджує внесок кожної культурної групи (не лише етнічної) у створення суспільного добробуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках нации и национализма / Б. Андерсон; [пер. с англ. В. Николаев; вступ. ст. С. Баньковская]. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. – 498 с.
3. Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – 720 с.
4. Антонюк О. Культурно-мистецька політика / О. Антонюк // Культурологічний словник за ред. Рожка В., Антонюка О. – К., 2011. – 257–259.
5. Арістотель Політика / Арістотель: пер. з давногрец. О. Кислюк. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 239 с.
6. Арнольдов А. И. Культурная политика: реалии и тенденции / А. И. Арнольдов. – М.: МГУКИ, 2002. – 64 с.
7. Артеменко А. П. Топологія ідентичності в мережевих структурах соціуму. – Х.: Цифрова друкарня № 1, 2013. – 344 с.
8. Архипенко Л. М. Національна ідентичність як чинник духовного захисту особистості / Л. М. Архипенко // Психологічна безпека та адаптація особистості. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7 – 8 листопада 2007 р. м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 133–144.
9. Астафьева О. Н. Концептуальные основания культурной политики: от теории к практике / О. Н. Астафьева // Синергетика: будущее мира и России / под ред. проф. Г. Г. Малинецкого. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 194–222.
10. Астафьева О. Н. Полилог в условиях транснационализации культурного пространства: новая реальность глобализирующегося мира / О.

Н. Астафьева // Теория и практика культуры: альманах. – М.: РАГС, 2006. – Вып. 4. – С. 6–18.

11. Ахиезер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – С.89–100.

12. Бабосов Е. М. Основные тренды развития национальных культур в условиях глобализации / Е. М. Бабосов // Философия науки и культуры. – Минск: Белорусская наука, 2006. – С. 478–489.

13. Бадмаев В. Н. Феномен национальной идентичности (социально-философский анализ): автореф. Дисс. Д. филос. Н. 09.00.11. социальная философия. – Волгоград, 2005. – 47 с.

14. Бажуков В. И. Особенности антропологического подхода к пониманию и исследованию культуры / В. И. Бажуков // Вопросы культурологии. – 2008. – № 8. – С. 11–14.

15. Бакальчук В.О. Етносоціальний вектор культурної політики України: стратегічні пріоритети. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / Владислава Олегівна Бакальчук; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ: [б.в.], 2007. – 15 с.

16. **Балакшин** А.С. Сущность и содержание понятия «культурная политика»/ А.С. Балакшин // Вестник Нижегородского гос. ун-та им. Лобачевского. – 2004. – № 1 (3). – С. 374–379.

17. Балакшин А. С. Управление культурой: реалии и возможности / А. С. Балакшин // Ученые записки. – М.: РГСУ, 2005. – № 2. – С. 97–103.

18. Барканов А. А. Культурно-воспитательная функция современного российского государства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / А. А. Барканов. – М.: Акад. права и управления (ин-т), 2007. – 186с.

19. Батичко Г.І. Архітектоніка європейського культурного простору / Г.І. Батичко // Гілея, 2011. – Вип. 42. – С. 313–319.

20. Батулин В. К. Проблемы развития российской цивилизации (обзор Всероссийского философского форума) // Вопросы философии, 2012. – № 7. – С. 174–177.

21. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Логос, 2005, – 326 с.

22. Бебешко Л. М. До питання про детермінацію поняття «національна самосвідомість» / Л.М.Бебешко // Проблеми освіти: наук.метод. **вищої** освіти, 2003. – Вип. 32. – С. 22–29.

23. Безгін І. Д. Мистецтво і ринок: Нариси. / І. Д. Безгін. – К.: ВВП «Компас», 2005. – 544 с.
24. Безгін І. Д. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності / Київський державний інститут театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого / Безгін І. Д., Семашко О. М., Ковтуненко В. І. – К.: КФ НВК «Наука», 2002. – 336 с.
25. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; [пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
26. Белл Д. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Л. Иноземцев // Свободная мысль. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 303 с.
27. Бергер П. Социальное конструирование реальности: пер с англ. / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 279 с.
28. Бердяев Н. А. Смысл творчества // Н. А. Бердяев Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989. – С. 520–539.
29. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев; [Составитель и отв. ред. О. А. Платонов]. – М.: Институт русской цивилизации, 2012. – 624 с.
30. Бидни Д. Концепция культуры и некоторые ошибки в ее изучении / Д. Бидни // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 57–90.
31. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження / Є. Бистрицький // Філософська думка, 2013. – № 4. – С. 41–61.
32. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ. / Г. Блумер // Американская социологическая мысль: Тексты. – М., 1994. – 278 с.
33. Богачевська О. Любов – це дар. Який потрібно підтримувати щоденно / Ольга Богачевська // Країна Газета по-українськи. – № 1 (304), 6 січня 2016. – С. 10
34. Богуцький Ю. Культура як паспорт нації / Ю. Богуцький // Українська культура – 2007. – № 2. – С. 1–2.
35. Богуцький Ю. П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспектива: монографія / Ю. П. Богуцький. – К.: Веселка: Інститут культурології АМУ, 2008. – 199 с.

36. Богуцький Ю. П. Українська культура в європейському контексті / [Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М.] / За ред. Ю. П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
37. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр // Философия эпохи постмодерна. – Мн.: Красико принт, 1996. – С. 48–73.
38. Бодрийяр Ж. Фатальні стратегії / Ж. Бодрийяр; [пер. з фр. Л. Кононович]. – Львів: Кальварія, 2010. – 192 с.
39. Бойко Н. Глобалізація як чинник змін соціально-контрольного ареалу особистості / Н. Бойко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 58.
40. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія / Є.Р. Борінштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
41. Бредун І. Ідентичність і цивілізаційний вибір сучасної України / І. Бредун // Наукові записки, серія «Філософія». – Острог, 2011. – Вип. 9. – С. 310–316.
42. Бромлей В. Ю. Очерки теории этноса / В.Ю. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
43. Бромлей В. Ю. Человечество – это народы / В.Ю. Бромлей, Р. Г. Подольный. – М.: Мысль, 1990. – С. 34.
44. Брюшинкин В. Н. Особенности исследования идентичности // Субъективность и идентичность [Текст]:_коллект. моногр. / отв. ред. А.В. Михайловский; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 261–272.
45. Бурдьє П. Социология социального пространства / П. Бурдьє; [пер. с фр. отв. ред. перевода Н. А. Шматко]. – М.: Ин-т эксперимент. социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
46. Быстрова А.Н. Культурное пространство как предмет философской рефлексии / А.Н. Быстрова // Философские науки, 2014. – № 12. – С. 24–41.
47. Валлерстайн И. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа / И. Валлерстайн; [пер. с фр. под. ред. О. Никифоров, П. Хицкий] // Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. – М.: Логос, 2004. – С. 83–102.
48. Вандельфельс Б. Мотив чужого: сб. / Б. Вандельфельс; [пер. с нем., науч. ред. А.А. Михайлов; отв. ред. Т. В. Щитцова]. – Мн.: Пропилеи, 1999. – 176 с.

49. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./ Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).

50. **Відділ гуманітарної** безпеки (О. П. Розумна) № 21, Серія «Гуманітарний розвиток» Режим доступу: [//www.niss.gov.ua/articles/1863/](http://www.niss.gov.ua/articles/1863/).

51. Воронина Н.И. Идентичность и толерантность в многоукладности российской культуры / Воронина Н. И. // Толерантность в культуре и процесс глобализации / Учреждение Российской акад. наук. Ин-т философии РАН, Акад. гуманитар. исслед. – М.: Гуманитарий, 2010. – С. 389–435.

52. **Востряков Л.Е.** Культурная политика: основные концепции и модели / Л.Е. Востряков // Экология культуры. – 2004. – № 1. – С. 79–108

53. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Ю. Габермас. – К.: «Четверта хвиля», 2001. – С. 290.

54. Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. № 10. – С.4.

55. Гасратян К. М. Сфера культуры в современной рыночной экономике (Особенности функционирования ее институтов) / К. М. Гасратян. – М.: ИМЭМО РАН, 2006. – 78 с.

56. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх Основи філософії права або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.

57. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.; пер. з англ. та передне слово Ю. Павленка. – К.: Фенікс, 2003. – 584с.

58. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 119–131.

59. Генова Н. М. Философские аспекты формирования культурной политики региона: Автореф. дис.... к.филос.н. – М., 2003. – 17 с.

60. Генова Н. М. Формирование региональной культурной политики (теоретические аспекты) / Н. М. Генова // Личность. Культура. Общество. Межд. журнал социальных и гуманитарных наук. – М., 2009, Т. XI – Вып. 1. – № 46–47. – С. 296–301.

61. Герц К. Польза разнообразия / К. Герц; пер. с англ. В. Иванова и Э. Соловьева // THESIS, 1993. – Вып. 3. – С. 168–184.

62. Гидденс Э. Устройство общества / Э. Гидденс. – М.: Академический проект, 2003. – 528 с.

63. Гижа А. В. Концепция времени и пространства в культуре: философский анализ: [монография] / А. В. Гижа. – Донецк: ООО «Східний видавничий дім», 2012. – 262 с.
64. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 115–138.
65. Гібернау М. Ідентичність націй. – К.: Темпора, 2012 – 304 с.
66. Гірц К. Інтеграція культур: Вибрані есе. – К.: Дух і Літера, 2001. – 542 с.
67. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: 1999. – 466 с.
68. Гнатюк О. Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність / Ольга Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
69. Гобозов И. А. Государство и национальная идентичность: Глобализация или интернационализация? – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 200с.
70. Гомілко О. Є. Гібридизація як логіка формування ідентичності глобальної доби [Електронний ресурс] / О. Гомілко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18 червня 2013 року, Київ – 2013. – Режим доступу до журн.: <http://www.ukraine-edu.com/filosofiya/6316/index.html>. – Назва з екрану.
71. Горлова, И. И. Культурная политика в современной России: проблемы и перспективы / И. И. Горлова // Культура как стратегический ресурс укрепления общероссийской идентичности / редкол. Н. Г. Денисов, В. Е. Науменко. – Краснодар: ООО «Альфа-ПолиграфПЛЮС», 2011. – С. 130–140.
72. Горський В. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / В. Горський // Світогляд і духовна творчість. – К. Наукова думка, 1993. – С.45 – 51.
73. Гофман И. Порядок взаимодействия / И. Гофман // Теоретическая сициология. Антология. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 2. – С.60–103.
74. Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра / рук. Проекта и отв. ред. Л. М. Дробижева. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2013. – 485 с.

75. Гранин Ю. Нации, национализм, и федерализм. Опыт философско-методологического исследования / Ю. Гранин. – М.: Эйдос, 2002 – С. 11.
76. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности / Л. Гринфельд. – М.: «ПЕР СЕ», 2008. – 528 с.
77. Грицак Я. Нарис історії України: формування української модерної нації XIX – XX ст. Навч. посібник. – К.: Генеза, 2000 – 360 с.
78. Гриценко О. А. Культурна політика в Україні [Текст]: аналіт. огляд / ред.-упоряд., кер. авт. кол. О. Гриценко; Укр. Центр культ. дослідж. М-ва культури і туризму України. – К.: УЦКД, 2007. – 160 с.
79. Гриценко О. Українські ЗМІ в контексті глобальних процесів на початку XXI століття // Україна на шляху до Європи / Упоряд. В. Шкляр, А. Юрчук. – К.: Етнос, 2006. – С. 80–379.
80. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
81. Гумницька Н. Культурна традиція: першооснова збереження національної ідентичності та формування глобального українського простору / Н. Гумницька // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 8. – 164с.
82. Гуренко М. М. Цивілізаційні цінності народу, як витоки сучасної доктрини прав і свобод людини [Електронний ресурс] / М. М. Гуренко // Форум права. – 2007. – № 3. – С.66–69. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07gmmisl.pdf>. - Назва з екрану.
83. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль; [пер. с нем.]. – СПб.: Наука, 1998. – 320 с.
84. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философии // Вопросы философии, 1986. – № 3. – С. 104–110.
85. Данилишин Б. За примарні вигоди низької оплати праці й підприємці, і все суспільство платять непомірно високу ціну [Електронний ресурс] / Б. Данилишин. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=112&op_id=1698#1698.
86. Демчук Р. Українська ідентичність в модусі міфологем: монографія. – К.: Стародавній світ, 2014. – 236 с.

87. Державна програма розвитку культури на період до 2007 року: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2003 року № 1235.
88. Державний комітет статистики України 1999–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
89. Деррида Ж. Голос и феномен, и другие работы по теории знака Гуссерля / Ж. Деррида; [пер. с англ.]. – СПб.: Алетейя, 1999. – 208 с.
90. Дзюба І. Культура в незалежній Україні / І. Дзюба // Історія української культури в 5-ти т., Т. 5., кн. 1. – К., 2011. – 832с.
91. Дзюба І. М. Україні потрібна духовна аристократія / І. Дзюба // Універсум. – Львів, 2006 – №11/12. – С. 23–30.
92. Дмитренко М. А. Інноваційні стратегії розвитку України: політологічний концепт. – К., 2010. – С. 371 – 415
93. Добренев В. И. Фундаментальная социология: В 15 т. Т.11: Культура и религия / В. И. Добренев, А. И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 1104 с.: ил.
94. Доктрина інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
95. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ: пер з лит. / Л. Донскіс. – К.: Факт, 2010. – 312 с.
96. Драгичевич-Шешич М. Перспективы культурного развития: новые модели общей культурной политики / М. Драгичевич-Шешич // Обсерватория культуры. – № 2, 2006. – С. 30–32.
97. Драгичевич-Шешич, М. Культура, Менеджмент, Анимация, Маркетинг / М. Драгичевич-Шешич. – Новосибирск, 2000. – 227 с.
98. Дробижева Л. Методологический подход: динамика в понимании и научных концепциях / Леокадия Дробижева // Национально-гражданские идентичности: опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. – К., 2007. – С. 15–20.
99. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти: монографія / С. В. Дрожжина. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 196 с.
100. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / С. В. Дрожжина; Донецьк, нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 23 с.

101. Духовна культура як домінанта українського життєтворення: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Київ, 22–23 грудня 2005 р. – К. – ДАККіМ, 2005. Ч.1. – 356 с.

102. Євтух М. Модернізація навчального процесу у контексті переосмисленого усвідомлення взаємодії віри і знань / Микола Євтух, Іван Волощук // Філософія освіти: наук. часопис. – 2008. – № 1-2(7) / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. Пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Укр. академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 254–261.

103. Єнін М. Політичні орієнтації та рівень довіри мешканців Донбасу та Галичини до владних структур / М. Єнін // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. науков. праць. – Луганськ, 2007. – С. 127–137.

104. Єрмоленко А. М. Деякі риси українського етосу в світлі сучасних соціально-філософських досліджень // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / [Андрос Є., Арестова Н., Бистрицький Є., Горський В.]; НАН України. Ін-т філософії. М-во України у справах національностей та міграції. – К.: Фенікс, 1996. – С. 278–292.

105. Жидков В. С. Культурная политика России: теория и история / В. С. Жидков, К. Б. Соколов – М.: Академический проект, 2001. – 592с.

106. Жидков В. С. Перестройка системы управления в сфере культуры / В. С. Жидков. – М., 1988. – 153 с.

107. Жулинський М. Нація. Культура. Література / М. Жулинський. – К.: Наукова думка, 2010. – 557 с.

108. Закон України про благодійництво та благодійні організації від 5 липня 2012 року № 5073-VI. – (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 25, ст.252) / Із змінами, внесеними згідно із Законами <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>

109. **Замятина Н.Ю.** Структура представлений о пространстве в разных странах: постановка проблемы / Н. Ю. Замятина // Вестн. МГУ. – Серия 5. География. – 2002. – № 4. – С. 11–16.

110. Здіорук С. Л., Парахонський Б. О., Валевський О. П. Стратегічні аспекти національно-культурної політики України. – К.: НІСД, 1995. – 76 с. – (Сер. «Наукові доповіді», Вип. 48).

111. Зелінський М., Власенко Ф. Розвиток культури в умовах перехідної доби і пошуку нової управлінської парадигми / М. Зелінський, Ф. Власенко // Культура в сучасних трансформаційних процесах: монографія

/ М. М. Бровко та інші. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспет-Поліграф», 2011. – 396 с.

112. Зиммель Г. Избранные работы / Г. Зиммель; пер. с нем. / А Жаровский (сост.); А. Юдин (ред.). – К.: Ника-Центр, 2006. – 440 с.

113. Знание в современной культуре (материалы «круглого стола») // Вопросы философии, 2012. – № 9. – С. 3–45.

114. **Зовнішньополітичні орієнтації громадян України // Результати соціологічного дослідження** Центру Разумкова з 25 по 29 квітня 2014 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=477

115. Идентичность и география в постсоветской России. Сборник научных статей / Нач. ред. М. Бассин, К. Э. Аксенов. – СПб.: «Геликон Плюс», 2003. – 271 с.

116. Иконникова С. Н. Архитектоника и динамизм культурного пространства / С. Н. Иконникова // Вестник С.-Петербур. ун-та, 1997. – № 3. – С.33–39.

117. Ильин И. Путь к очевидности / А. И. Ильин. – М., 1993. –306 с.

118. Ионесов, В. И. Культура на переходе: императивы трансформации и возможности развития = Culture in Transition: Imperatives of Transformation and Possibilities of Development [Текст]: монография / В. И. Ионесов; М-во культуры РФ, ФГБОУ ВПО «СГАКИ»; Самарское культурологическое о-во «Артефакт – культурное разнообразие»; под ред. Э. А. Куруленко. – Самара: ООО «Изд-во ВЕК # 21», 2011. – 537 с.

119. Ионин Л. Г. Социология культуры / Л. Г. Ионин. – М., 1996 – 280 с.

120. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 432с.

121. Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]; Науч. совет РАН «История мировой культуры». – М.: Наука, 2007. – 603 с.

122. Іванишин П. Два постколоніалізми: національно екзистенційна диференціація / П. Іванишин // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33. – Ч.2. – С. 191–198.

123. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є. К. Бистрицький, С. В. Пролеєв, Р. В. Кобець, Р. В. Зимовець. – К.: Альтерпрес, 2003. – 192 с.

124. Каган М. С. Введение в историю мировой культуры. Книга первая / М. С. Каган. – СПб., 2000. – С.40–65.
125. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
126. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; [пер. с нем. Н. Лосский]. – М.: Мысль, 1994. – 592 с.
127. Караваєв В. С. Концептуальні засади державної політики формування української національної ідентичності: автореф. дис. ... канд. політ. Наук:21.01.01 / Вадим Сергійович Караваєв; Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2013. – 17 с.
128. Карлова В. Реформування управлінських структур у сфері культури як необхідна умова дієвих механізмів реалізації державної культурної політики / В. Карлова // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2002. – № 3. – С. 315–320.
129. Кармин А. С. Основы культурологии. Морфология культуры. – СПб.: Изд-во «Лань», 1997. – 512 с.
130. Касавин И. Т. Пространство и время: в поисках естественной онтологии знания / И. Т. Касавин // Обществ. науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 90–99.
131. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс; [пер. с англ.]. – Екатеринбург: У – Фактория, 2004. – 328 с.
132. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. / Под ред. Шкаратана О. И. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
133. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г. В. Касьянов. – К.: Либідь. 1999. – 352с.
134. Катаев С. Л. Модернизация общества и социокультурные процессы / С. М. Катаев. – Запорожье: ЗОТЗ, 1994. – 261 с.
135. Катаев С. Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства / Дис... док. Соціологічних наук. – К., 1998. – 371 с.
136. Кафанья А. К. Формальный анализ определений понятия «культура» // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 91–114.

137. Качковський Л. Проблеми мови в Україні чи проблема менталітету українців / Л. Качковський // День. – 2000. – № 70 (19 квітня). – Режим доступу: www.day.kiev.ua.

138. Киевский вестник. – № 108. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kyiv-vestnik.com.ua/page/108/svet

139. Кізіма В. Самоідентичність / В. Кізіма // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 562–563.

140. Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 432 с.

141. Козловець М. А. Міфологія як чинник формування національної ідентичності / Козловець М. А., Ковтун Н. М. // Гілея. – Вип. 56, 2012. – С. 290-299.

142. Козловець М. А. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія / Козловець М. А., Ковтун Н. М.. – К.: Видавництво ПАРАПАН, 2010. – 348 с.

143. Колинько И. В. Социокультурное пространство как концептуальное и категориальное понятие современных общественных наук / И. В. Колинько // Весник МГУКИ, Вып. 2, 2007. – С. 63–65.

144. Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури: Затв. Постановою Кабінету Міністрів від 28 черв 1997 р. № 675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР970675.html. – Назва з екрану.

145. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Проект // Стратегічні пріоритети. – № 3(12), 2009. – С. 11–30

146. Концепція Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009 – 2013 роки. Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rahicult.kmu.gov.ua/mincuit/uky/publish/article/129791>.

147. Копієвська О. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: Монографія. – К.: НАКККіМ, 2010. – 272 с.

148. Косенко С. Политика культуры или культура политики: Опыт Франции. – М.: Восток – Запад, 2008. – 239 с.

149. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. – 2-ге вид. / Л. Костенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. – 32 с.

150. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. – 3-е изд., стер. – М., 2006. – 350 с.

151. Костина А. В. Национальная культура – этническая культура – массовая культура: «Баланс интересов» в современном обществе / А. В. Костина. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с.
152. Костира І. О. Національний культурний простір як феномен політичної антропології // Культура і мистецтво у сучасному світі. – К.: ННУКіМ, 2011. – Вип. 12. – С. 110–117.
153. Кострюков С. Культура і влада: проблеми взаємодії: (соц.-філос. аналіз) / С. Кострюков. – К.: Знання України, 2009. – 355с. Бібліогр.: с. 341–355.
154. Кравченко А. И. Культурология: словарь / А. И. Кравченко. – М., 2000. – 275 с.
155. Кравченко О. В. Культурна політика України в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації [Текст]: монографія / О. В. Кравченко; Харк. держ. акад.. культури. – Х.: ХДАК, 2011. – 287 с. – Бібліогр.: с. 251–287.
156. Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель / О. В. Кравченко // Вісник ХДАК, 2010. – Вип. 31. – С. 4–11.
157. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: Т-во «Знання» України, 2013. – 415 с.
158. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І. Кресіна. – К.: «Вища Школа», 1998. – 392 с.
159. Кривицька О. Дезінтегративна складова етнічної маркеризації України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2 (41). – С. 80–97.
160. Кримський С. Ранкові роздуми / Зб. Ст.. – Худож. Оформ. О. Білецького. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
161. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
162. Кузьмук О. Оптимальні чинники формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України: соціокультурний вимір // Електронний ресурс [www.old.niss.gov.ua/Monitor/September 09/20 htm](http://www.old.niss.gov.ua/Monitor/September%2009/20.htm).
163. Кули Ч. Социальная самость / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. – С. 314–327.

164. Кулікова Т.М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект: Авторсф. дис. канд. філософ, наук: 09.00.03 / Т.М. Кулікова. – Х.: Харк. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2006. – 18 с.

165. Культура в сучасних трансформаційних процесах: монографія / М. М. Бровко та інші. – Ніжин: ТОВ «Вид-во Аспект-Поліграф», 2011. – 396 с.

166. Культура и власть в условиях коммуникационной революции XX века. Форум немецких и российских культурологов / Под ред. К. Аймермахера, И. Грабовского. – М.: АИРО-XX, 2002. – 480 с.

167. Культура потребує державної опіки, зваженого підходу [Текст] : [Звернення учасників круглого столу «Українська культура сьогодні: стан, перспективи розвитку та дослідження» до керівництва держави] // Українська культура. – № 3(4), 2005. – С. 5.

168. Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры. Сборник материалов. Составители: Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – М.: «Издательство Либерия», 2002. – 240 с.

169. **Культурні цінності Європи / За ред. Ганса Йоаса і Клауса Віганта. – Пер. з нім. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 552 с.**

170. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія / кер. авт. кол-ву А. І. Кудряченко // Інститут Європейських досліджень НАН України. – К.: Ун-т «Україна», 2010. – 405 с.

171. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія / За наук. ред. д. е. н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. – Ніжин: ТОВ «Видавництво "Аспект-Поліграф"», 2008. – 818 с.

172. Лазарович Н.В. Український соціокультурний простір в контексті трансформаційних процесів: соціально-філософський аналіз / Н.В. Лазарович // Гілея. – 2015. – Випуск 100. – С. 171–175.

173. Лапин Н. И. Проблемы социокультурной трансформации / Н. И. Лапин // Вопросы философии. – М., 2000. – № 6. – С. 3–10.

174. Лапин Н.И. Пути России: Социокультурные трансформации. – М.: ИФ РАН, 2000. – 194с.

175. Лапин Н.И. Социокультурная трансформация России: либерализация versus традиционализация // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – №3. – С. 32–39.

176. Лапин Н.И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры // Социологические исследования. – 2000. – №7. – С. 3–12.

177. Латфуллин Г. Основные тенденции и концепции управления на стыке веков / Г. Латфуллин // Проблемы теории и практики управления. – М., 1998. – № 1. – С. 76–80.

178. Лебон Г. Психология толпы // Психология толпы: сборник работ / Г. Лебон. – М.; СПб., 2003. – 418.

179. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс; [пер. с фр.]. – М., 1995. – 342 с.

180. Левінас Е. Між нами: Дослідження думки-про-Іншого / Е. Левінас; [пер. с фр. В. Куринський]. – К.: Дух і Літера, 1999. – 312 с.

181. Лекторский В. А. Философия, познание, культура / В. А. Лекторский. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 384 с.

182. Лесли А. Уайт Наука о культуре // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 141–156.

183. Лесли А. Уайт Понятие культуры // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 17–48.

184. Лизанчук В. Феномен невмирущості нації // Наукові записки АН ВШ України. – 2004. – Вип. 6, 9–29. – С. 74–81.

185. Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократия // Полис, 1997. – № 5. – С. 9–30.

186. Літвінов С. В. «Простір» у сучасних соціальних теоріях: тенденція до асиміляції: концептуалізація геопростору // Социальные технологии. – К., 2006. – Вып. 29 – С. 195–203.

187. Лосів І. Українське суспільство сьогодні: явище духовної залежності [спроба культурологічного діагнозу] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrlife.org/main/minerva/losiff.html. – Назва з екрану.

188. Лосский Н. О. Ценность и бытие // Н. О. Лосский. Бог и мировое зло. – М., 1994. – С. 285.

189. Лотман Ю. Культура и взрыв / Ю. Лотман. – М.: Прогресс, 1992. – 272 с.

190. Лотман Ю. М. Непредсказуемые механизмы культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: TLU Press, 2010. – 232 с.

191. Луман Н. Власть / Н. Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.

192. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / Відп. ред. Табачковський В. Г. – К: Наукова думка, 2004. – 247 с.
193. **Людина** і культура в умовах глобалізації. Зб. наук. ст. – К.: Видавець ПАРПАН, 2003. – 400с.
194. Лютий Т. В. Культура масова і популярна: теорії та практики / Т. В. Лютий. – К., 2007. – 124 с.
195. Лях В. В. Трансформації соціокультурної сфери в інформаційному суспільстві // Культура в сучасних трансформаційних процесах: монографія / М. М. Бровко та інші. – Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2011. – С. 6–30.
196. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн; [пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Жуковский: «КАНОН-прес-Ц», «Кучково поле», 2003. – 212 с.
197. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский. – М., 1999. – 208 с.
198. Малиновский Б. Функциональный анализ // Антология исследования культуры. Т.1. Интерпретация культуры. СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 683.
199. Мамардашвили М. Кантианские вариации / М. Мамардашвили. – М.: «Аграф», 1997. – 320 с.
200. Мамардашвілі М. К. Культура і думка / М. К. Мамардашвілі // Філософська і соціологічна думка, 1990. – № 6. – С. 23–36.
201. Марков Б. В. Храм и рынок: человек в пространстве культуры / Б. В. Марков. – СПб.: Алетейя, 1999. – 304 с.
202. Маршак А. Л. Социология культурно-духовной сферы / А. Л. Маршак. – М.: Издательство гуманитарной литературы. 2007. – 424 с.
203. Маслова В. А. Homo Lingualis в культуре: монография / В. А. Маслова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
204. Матарассо Ф., Лендрі Ч. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики. – К.: British Council. Ukraine, 2005. – 31 с.
205. Матеріальна підтримка культурних проєктів: світовий досвід та можливості застосування в Україні / Інститут культурології Національної академії мистецтв України; Авт. Кол.: Безгін О. І. (кер. авт.. колективу), Бернадська Г. Є., Берунова Л. О., Кочарян І. С., Успенська О. Ю. – К., 2010. – 192 с.

206. Машталер А. А. Ідентичність як проблема освітніх практик // *Філософські обрії*, 2011. – Вип. 26. – С. 163–173.
207. Межуев В. М. *Идея культуры: очерки по философии культуры* / РАН. Институт философии. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 407 с.
208. Межуев В. М. *История, цивилизация, культура: опыт философского истолкования*. – СПб.: СПб ГУП, 2011. – 440 с.
209. Мелик-Шахназаров Б. Б. *Управление и культура* // Б. Б. Мелик-Шахназаров. – Ереван, 2000 – 194 с.
210. Мельвиль А.Ю. *Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты)*. – М.: Московский общественный научный фонд, Издательский центр научных и учебных программ, 1999. – 108 с. –(Серия «Научные доклады», № 78).
211. Мёрдок Дж. П. *Фундаментальные характеристики культуры* // *Антология исследований культуры. Интерпретации культуры*. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 49–58.
212. Миронов В. В. *Коммуникационное пространство как фактор трансформации культуры и философии* / В. В. Миронов // *Вопросы философии*. – 2006. – №2. – С. 27–43.
213. Михайлич О. *Мовна та регіональна ідентичності як чинники диференціації українського суспільства* / О. Михайлич // *Політичний менеджмент*. – 2008. – № 6 (33). – С. 139–150.
214. Мід Д. Г. *Дух, самість і суспільство: З точки зору соціального біхевіориста* / Д. Г. Мід; пер. з англ. – К.: УЦДК, 2000. – 332 с.
215. Моль А. *Социодинамика культуры: Пер. с фр.* / Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 2-е стереотипное. – М.: КомКнига, 2005. – 416 с.
216. Москвич О. *Медіа-реальність як сучасний соціокультурний простір* / О. Москвич // *Соціологічні студії. Науково-практичний журнал*, 2014. – № 2(5). – С. 52–55.
217. *Мультикультуралізм як теоретична та практична проблема: орієнтири для освіти. Круглий стіл в редакції журналу «Філософія освіти»* // *Філософія освіти: наук. часопис*. – 2009. – № 1-2(8) / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. Пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Укр. академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 184–225.
218. Нагорна Л. *Національна ідентичність в Україні* / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: ППІЕНД, 2002. – 271с.

219. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
220. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
221. Наконечна О.П. Естетичне як тип духовності. Автореф. дис. д-ра філософ. наук: 09.00.08 / О.П. Наконечна; Київ. над. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 34 с.
222. Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др; [пер. с англ. нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского]. – М.: Праксис, 2002. – 416 с.
223. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Под редакцией Л. Дробижевой, Е. Головахи. – К. Институт социологии НАН Украины; Институт социологии РАН, 2007.
224. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / За ред. М. В. Поповича. – К.: УЦДК, 2005. – 328 с.
225. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Указ президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. – [електронний ресурс]. – <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.
226. Нейсбит Дж. Мегатренды / Пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003 – 384 с.
227. **Нікітенко Л.** Стан, проблеми та тенденції розвитку соціокультурної сфери в Україні / Л. Нікітенко // Аспекти самоврядування. – № 6(32), 2005. – С. 12–15
228. Нэсбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – 415 с. – 280 с.
229. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – 203 с.
230. Обушний М. І. Походження, становлення та розвиток українського народу [Текст]: монографія / М. І. Обушний [та ін.]; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ ун-т, 2010. – 566 с.
231. Общественное мнение и массовые опросы / Под ред. Н. В. Паниной и Е. И. Головахи, 3-е изд, дополненное. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2012. – 96 с.

232. Озадовська Л.В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні / Л.В. Озадовська. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 164 с.
233. Олійник О. С. Становлення ринкових відносин у галузі культури України // Культура і мистецтво в сучасному світі. – 2006. – Вип. 8. – С. 64–71.
234. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманізація искусства и другие работы: Сб. Текст / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Радуга, 1991. – 639 с.
235. Осічнюк Ю. В. Культура: сутність і структура: Монографія / Осічнюк Ю. В., Зубов В. С., Зубова Н. В. – К.: Національна академія управління, 2011. – 136 с.
236. **Островська-Люта О. Стратегія для культури: стимулювати, а не стримувати** // Український тиждень. – № 51–52 (423–424) від 25.12.2015–14.01.2016. – С. 58–61,
237. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації / Результати соціологічного дослідження соціологічною службою Центру Разумкова http://www.razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf
238. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги / Результати соціологічного дослідження Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1427287523_file.pdf, с. 2
239. Очерки по философии культуры и общества / Науч. ред. Рыскельдиева Л. Т. – Симферополь, 2012. – 264 с.
240. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія /М. Павлишин // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературії-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Л.: Літопис, 1996. – С.531–535.
241. Пал Л. А. Анализ государственной политики: Пер. с англ. И. Дзюбы. – К.: Основы, 1999. – 422 с.
242. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні / Г. Палій // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 – С. 38–45.
243. Панарин О. С. Испытание глобализмом. – М., 2000. – 328 с.;
244. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм / О. Пахльовська // Сучасність. – 2003. – № 10. – С. 70–85.
245. Пахомов Ю. Н. Кризис как фактор испытания идентичности на прочность // София, 2012. – № 13. – С. 83–93.

246. **Пахтер** М. Культура – М.: Классика-XX1 / М. Пахтер, 2003. – 96 с.
247. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: [монографія]. – К.: НІСД, 2008. – 287с.
248. Переверзев М. П. Менеджмент в сфере культуры и искусства; Учеб. пособие / М. П. Переверзев, Т. В. Косцов / Под ред. М. П. Переверзева. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 192 с. – (Высшее образование).
249. Пивоваров Д. В. Проблема синтеза основных дефиниций культуры // Філософія. Культура. Життя. Міжвузівський збірник наукових праць, Дніпропетровськ, 2010, Вип. 34. – С. 115–122.
250. Погоріла Н. Б. Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 63–81
251. Попов В. Ю. Концепт ідентичності в дискурсивних практиках ХХ століття //Гілея, 2012. – № 56. – С. 284–299.
252. Попович М. В. Нарис історії культури України, – 2-е вид., випр.. – К.: «АртЕк», 2001. – 728 с.
253. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та його послідовники / К. Поппер; [пер. з англ. О. Буценко]. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – 249с.
254. Поппер К. Открытое общество и его враги. – В 2-х т. / Карл Раймонд Поппер; [пер. с англ., общ. ред. и предисл. В. Н. Садовского] – М.: Междунар. фонд «Культ. инициатива» - Soros foundation: Феникс, 1992. – Т. 1. – 446 с.
255. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / А. Портнов. – К.: НІСД, 2009. – 160 с.
256. Похльовська О. Ave, Еуропа!: статті, доповіді, публіцистика / О. Пахльовська. – К: Пульсари, 2008. – 653 с.
257. Предборська І. М. Проблема соціокультурної ідентичності в контексті інтеграції українського суспільства // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. Ред. В. П. Бех. – Вип. 65. – Ч. 2. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 246–253.
258. **Пригожин** И. От существующего к возикающему: время и сложность в физических науках. –М., 1985. – С. 7–14

259. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой Текст / И. Пригожин, И. Стергерс. М.: Наука, 1986. – 255 с.

260. Про економіку культури Парламентська асамблея, Рекомендація 1059 (1987) [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/90840;sessionid=0B6F865244198F096B3FA05336F3A0C0>.

261. Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень: За заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: УНЦПД, 2006. – 332 с.

262. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: Зб. ст. – К.: Світогляд, 2005. – 186 с.

263. Рижкова С. А. Творення, трансляція, інтерпретація та споживання культури: Монографія / С. А. Рижкова, І. В. Кузнєцова, І. О. Шевченко. – К.: НАКККіМ, 2010. – 476 с.

264. Рудницька Т. «Інтеграція» і «вестернізація» життєвого світу особистості в Україні / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 37–40.

265. Ручка А. Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2006. – С. 347–355.

266. Рябчук М. Посткшіопальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2011. – 288 с.

267. Савельзон О. Культура прийняття рішень як фактор прогреса Росії / О. Савельзон // Вопросы философии. – М., 2003. – № 10. – С. 39–45.

268. Самченко В. Володимир Тихий: Є запит українців на кіно про самих себе / В. Самченко // Україна молода, 11-12 квітня 2014. - № 53. – С. 21.

269. Самчук З. Концептуальні пріоритети науково-освітньої сфери як елемент системи суспільної модернізації / З. Самчук // Філософія освіти: наук. часопис. – 2010. – № 1-2(9) / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. Пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Укр. академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 7–30.

270. Саракун Л. П. Культурна політика в Україні на етапі транзиту // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: Науковий журнал. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 3(80). – С. 239–247.

271. Саракун Л. Становлення національної ідентичності та процеси маргіналізації // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 754–755. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 264–268.
272. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 696 с.
273. Селезнева Е. Н. Культурная политика сегодня: рецидивы историзма? / Е. Н. Селезнева // Социологические исследования, 1996 –№ 10. – С.127 – 130.
274. Селиванова Н. Л. Современные представления о воспитательном пространстве / Н. Л. Селиванова // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 35–39.
275. Сенченко М. І. «Культурна революція» в Україні, або Управління деградацією. – К.: МАУП, 2004. – 212 с. – (Б-ка журн. «Персонал»).
276. Сибири Х. Пять лекций о философии / Х. Сибири // Вопросы философии, 2002. – № 5. – С. 172.
277. Синергетика, философия, культура Текст / Под общ. ред. В. С. Егорова, Ф.Д. Демидова. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 363 с.
278. Системные исследования культуры. 2008 / под ред. Г. В. Иванченко, В. С. Жидков. – СПб.: Алтейя, 2009. – 604 с.
279. Скаленко О. Глобальна інформаційна стратегія України. Момент істини / О. Скаленко // Віче. – 2004. – № 9. – С. 63–68.
280. Скворцов Н. Г. Проблема этничности в социальной антропологии / Скворцов Н. Г. – СПб.: СПбГУ, 1996. – 183с.
281. Скородумова О. Б. Интернет и его основные социокультурные функции // Философия и общество, 2004. – №1. – С. 119.
282. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка: Наукове видання. – К.: Темпора, 2009 – 312 с.
283. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К.: «Основи», 1994. – 223 с.
284. Соколов Д., Богун Л. Причины культурных различий / Д. Соколов, Л. Богун. – Одесса: Астропринт, 2005. – 104 с.
285. Соколов К. Б. Национальная идентичность в контексте системного подхода // Системные исследования культуры. 2008 / под ред. Г. В. Иванченко, В. С. Жидков. – СПб.: Алетейя, 2009. – 604 с.
286. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – 543 с.

287. Социология культуры и социокультурная ситуация в СССР («круглый стол») // Социологические исследования. – 1992. – № 1. – С. 75–87.

288. Соціологічне опитування. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // w.w.w. razumkov.org. ua / ukr / poll.php.

289. Соціологічне опитування. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // w.w.w. i-soc.com.ua / institute / el_library. php;

290. Стегній О. Динаміка просторово-територіальної само ідентифікації населення / О. Стегній // Український соціум. – 2004. – № 2(4). – С. 57

291. Степико М. Сучасний стан становлення української політичної нації: характерні особливості / М. Степико // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 84–90.

292. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

293. Степин В. С. Цивілізація и культура. – СПб.: СПб ГУП, 2011. – 408 с.

294. Сторі Джон. Теорія культури та масова культура. – К., 2005. – С. 35.

295. Сторонянська І., Шульц С. Міжрегіональна інтеграція в Україні: Монографія / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: Арал, 2007. – 292с.

296. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

297. Субъективность и идентичность [Текст]: коллект. моногр. / отв. ред. А. В. Михайловский; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 366, [2]с.

298. Суліма Є. М. Трансформація простору освіти в умовах сучасних постіндустріальних реалій / Є. М. Суліма // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – № 917. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2010. – С. 135–141.

299. Суспільні відносини і формування нової людини / Під ред. А. І. Комарової, В. М. Пічі. – Львів. Київ, 1990. – 272 с.

300. Табачковський В. Г. Філософський «образ світу» та національна самосвідомість // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / [Андрос Є., Арестова Н., Бистрицький Є., Горський В.];

НАН України. Ін-т філософії. М-во України у справах національностей та міграції. – К.: Фенікс, 1996. – С. 218 – 238.

301. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / пер. с англ. М.: Изд-во полит. литературы, 1989. – С.18.

302. Тарасенко В. І., Іваненко О. О. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма). – К.: Інс-т соціології НАН України, 2004. – 576 с.

303. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності / Політичний менеджмент. – 2009. – № 4 (37). – С. 51 – 60.

304. Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. – К.: Дух і літера, 2005. – 650 с.

305. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Ч. Тейлор; [пер. з англ. А. Василенка]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.

306. Теория культуры: Учебное пособие / Под ред. С. Н. Иконниковой, В. П. Большакова. – СПб.: Питер, 2008. – 592с.

307. Терешкова Т. С. Соціокультурні витоки кризи національної ідентичності в Україні // Філософські виміри сучасної національної реальності // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Т.1. – Донецьк, 2011. – 221 с.

308. Тоффлер А. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997. – 464с.

309. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2008. – 551 с.

310. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти: методологічний семінар // Філософія освіти: наук. часопис. – 2011. – № 1-2 (10). – С. 97–141.

311. Тульчинский Г. Л. Менеджмент в сфере культуры. – СПб.: Из-во «Лань», 2001. – 382с.

312. Україна – Світ: від культурної своєрідності до спорідненості культур Зб. мат. Міжнар. конф. – 25–26 квітня, 2006. – С. 220–222;

313. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За аг. Ред.. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД. – 2008. – 186 с.

314. Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності: матеріали міжн. наук. конф. (Київ, 19 травня 2011 року) [ред. кол.: В. О. Огнев'юк (голова)]. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – 148 с.

315. Україна: вибір моделі суспільного розвитку? Влада і реформи в Україні. «Круглий стіл» Інституту філософії та Інституту соціології НАН України // Філософська думка. – 2010. – № 2. – С. 5–56.

316. Українська культура і європейська інтеграція: [Зб. Аналітичних матеріалів / наук. ред. О. А. Грищенко]. – К.: УЦКД, 2007. – 99 с.

317. Українське суспільство напередодні парламентських виборів – 2012: громадська думка та електоральні наміри (Результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного 29 серпня – 2 вересня 2012 року) // Інститут соціальної та політичної психології НАПН України [електронний ресурс] режим доступу // w.w.w.ispp.org.ua/files/1349188041.pdf.

318. Файзуллин Ф. С., Зарипов А. Я. Грани этнической идентификации // Социологические исследования, 1997. – № 8. – С. 41.

319. Федотова Н. Н. Изучение идентичности и контексты ее формирования. – М.: Культурная революция, Республика, 2012. – 200с.

320. Фененко А. «Национальная идея» и «национальная идентичность» в произведениях Гюстава Лебона // Межкультурная коммуникация и проблемы национальной идентичности. Сборник научных трудов. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – С. 239–253.

321. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / [за ред. В. Г. Кременя]. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.

322. Феномен нації: основи життєдіяльності / Під ред. Б. Попова. – К.: Товариство «Знання», 1998. – 262 с.

323. Фесенко Н. С. Сучасний стан державного управління сферою культури: недоліки і напрями їхнього подолання / Н. С. Фесенко // Теорія та практика державного управління. – Х.: Магістр. – 2006. – Вип. 3 (15). – С. 250–251.

324. Філіппова О. Ідентифікація й ідентичності крізь призму концепту «політики ідентичності» // Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія. – Х. 2012, 520 с

325. Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т.1. – 364 с.

326. Флиер А. Я. О новой культурной политике России / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – М., 1994. – № 5. – С. 14–25.

327. Флоренский П. А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П.А. Флоренский. – М., 1993. – С. 51

328. Формування особистості в умовах транзиту: монографія / В.Д. Гвоздецький, М.Ю. зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та інші. – К.: МП «Леся», 2015. – 360 с.
329. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм. – М.: Из-во АСТ, Астрель, 2011. – 448 с.
330. Фундаментальные проблемы культурологии: В 4т. Том I: Теория культуры / отв. ред. Д. Л. Спивак. – СПб.: Алетейя, 2008. – 432 с.
331. Фундаментальные проблемы культурологии: В 4т. Том IV: Культурная политика / отв. ред. Д. Л. Спивак. – СПб.: Алетейя, 2008. – 424 с.
332. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1989. - № 2. – С. 35–40.
333. Хайдеггер М. Идентичность и дифференциация / М. Хайдеггер // Бытие и время. – М.: Мысль, 1997. – С. 215–413.
334. Хантингтон С. Глобальный кризис идентичности / С. Хантингтон // Глобализация и идентичность. – Х.: Эксклюзив, 2007. – 354 с.
335. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций Текст / С. Хантингтон – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
336. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112–123.
337. Хэлд Д., Гольдблат Д., Макгрю Э., Перратон Дж. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура / Д. Хэлд, Д. Гольдблат, Э. Макгрю, Дж. Перратон. – М., 2004. – С. 435.
338. Цимбалару А. Д. Педагогічні проектування освітнього простору в школі I ступеня: теорія і практика: монографія / Антоніна Дмитрівна Цимбалару. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 692 с.
339. Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі міста: Монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 268 с.
340. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1992. – 320 с.
341. Шевчук В. Загублена українська культура за тисячу років / В. Шевчук. – К.: Видавничий дім «Кнгво- Мої илянська академія», 2008. – 74 с.
342. Шейко В. Культура та цивілізація в історико-культурній думці України в добу глобалізації: Монографія / Шейко Василь, Александрова Марина. – К.: Ін-т культурології АМУ, 2009. – 312 с. – Бібліогр.: с. 271 – 311.

343. Шейко В. М. Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти): монографія / Василь Шейко; Національна академія мистецтв України. – К.: Інст-т культурології, 2011. – 624 с.
344. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ –початок ХХІ ст.): Монографія / В.М. Шейко, Ю.П. Богучський. – К.: Генеза, 2005. – 592 с.
345. Шестаков В. П. Два типа потронажа искусства: корона и финансовый капитал // Вопросы культурологии, 2007. – № 2. – С.51–57.
346. Шинкарук В., Бистрицький Є. Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Видавництво «Фенікс», 1996. – 478 с.
347. Шишкин С. В. Экономика и управление в сфере культуры: поиск новых моделей. – М.: НИИ культуры, 1992. – 187 с.
348. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер / Пер. с нем. К. А. Свасьяна. – М.: Мысль, 1998. – 606 с.
349. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996. – С. 26–27.
350. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 166–170.
351. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – К.: ИС НАНУ, 1996. – 199 с.
352. Шульга Н. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине / Николай Шульга. – К.: ООО «Друкарня «Бізнесполіграф»». – К., 2011. – 448 с.
353. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц // Социология. Тексты. – М.: Академический проект; Екатеринбург.: Деловая книга, 2002. – 736 с.
354. Элиот Т. С. К определению понятия культуры // Звучащие смыслы. Альманах. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2007. – С. 7–60.
355. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время // Философские науки. – 1995. – № 5–6.
356. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1999. – 304 с.
357. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности // Мир России, 1995. – № 3–4. – С. 158–181.

358. Ясинська В. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму. Автореф. ... дис. канд. політ. н. – 23.00.03. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 20 с.

359. Ящук Т. І. Проблема формування ідентичності в пострадянській Україні: національне і етнічне // Філософські виміри сучасної соціальної реальності // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Т.1. – Донецьк, 2011. – 221с.

360. Barres M. Mes cahiers 1896 – 1923. Paris, 1994. – 117 p.

361. Bidney D. Theoretical Anthropology. N. Y. – L., 1953, p. 23–53.

362. Edgar A. Key concepts in cultural theory / A. Edgar, P. Sedgwick. – London-New York, 1999. – 456 p.

363. Freud S. An Outline of Psychoanalysis. N. Y., 1949., p. 79

364. Fumarolli M. L'Etat culture un religion moderne [Text] / M. Fumarolli. – Paris : [s. п.], 1992. – 215 p.

365. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Stanford, 1991, p. 47

366. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / Erving Goffman – N.Y.: 1959. – 259 p.

367. Guide to Local Cultural Policy Development [Electronic resource]. – Access mode: [http:// www. Policiesforculture.org/](http://www.Policiesforculture.org/); Hawkes J. The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning / J. Hawkes // Cultural Development Network [Text]. – Melbourne : [s. n.], 2001. – P. 69

368. Gunnarsson L. Philosophy of Personal Identity and Multiple Personality / Routledge, Teylor & Fransis Group, New York London, 2010. – 230 p.

369. Malinowski, Bronislaw. 1941. Man's culture and man's behavior // Sigma Xi Quarterly 29: 170 – 196 p.

370. Neumann I. B. Russia as Central Europe's Constituting Other. // East European Politics and Societies. 1993. Vol. 7. № 2, p. 349

371. O'Sullivan T., Hartley J. e..a.Key Concepts on Communication and Cultural Studies. – London: Roulledge, 1994, p. 68–69.

372. Smith A. D. Nation and Nationalism in a global Era / A.D. Smith. Cambridge: Polity Press, 1995. – 382 p.

373. Smith A. D. National identity / A.D. Smith. London : Penguin, 1991. – 364 p.

374. Smith A. D. Nationalism and modernism: acritical survey of recent theories of national and nationalism / A. D. Smith. L; N. – Y : Runtledge, 1998. – XIV. – 270 p.
375. Touraine A. Production de la societe. Paris, 1973, p. 360
376. Wallerstein I. Cultures in Conrlict? Who are We? Who are the Others? / Wallerstein Immanuel // Journal of the Interdisciplinary Crossroads. – 2004. – Vol. 1. – № 3. – P. 505 – 521.
377. Waters M. Globalization. – L. – N – Y., 1995, p. 3
378. White L. A. Conupt of Culture // American Anthropologist. Wash., 1959. Vol. 61. – P. 227–251.
379. **D'Angelo** M. Cultural policies in Europe: A comparative approach / M. D'Angelo, P. Vesprini. – Strasburg, 1998. – 223 p.

Наукове видання

Саракун Лариса Петрівна

Культурна політика сучасної України

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку

Видавець